STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 03652

NAYE ERTSEYLUNGEN

Sholem Asch

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

שלום אש

געזאמלטע שריפטן

דרייצנטער באנד

פארלאג „קולטור-ליגע“, ווארשע

שלום אש

בייע ערציילונגען

פארלאג „קולטור-ליגע", ווארשע

קויפן און פארקויפן אין אמעריקע פארבאָטן.
לויטן פארלאנג פון אויטאָר—אלטע אָרטאָגראפיע.
געדרוקט אין 2000 עקזעמפלארן, ווארשע, 1924

דרוק. „הצפירה“, לעשנא 54

Copyright by Sholom Asch, New-York

SZ. ASZ — SZRYFTEN
Wyd. „KULTUR-LIGE“, Warszawa, 1924

DRUK. „HACEFIRA“, LESZNO 54

אינהאַלט

גינאַטשקא	7
די טויבען פון סקווער	25
די מלחמה מיט חיה רייצע	47
פאַרבאַרגענע בליקען	67
אַ מענש איז פאַרלוירען געגאַנגען	75
דער שלייפער	83
מחותנים	89
צוויי הערבסטען	101
די שטימע פון מיין לייב	113
דער בלינדער וועכטער	119
גאָטס ברויט	124
אין שוואַרצוואַלד	131
מיינע און אָפּענהיימס	153
בוים טייך רהיין	163
די עלטסטע שוהל אין דער וועלט	171
אין דער אַלטער דייטשער שטאָדט ראָטענבורג	185

ניאַנאַטשקא

(ערצעהלונג).

מיט יאָהרען צוריק איז מיר אויסגעקומען צו וואָהנען א זומער אין א געדיכטען וואלד הינטער ווארשא. אין דעם וואלד, וואָס איז בעשטאנען פון נאָדעל־בוימער, האָבען זיך אויפגעהאלטען די שווינדזיכטיגע קראנקע פון דער גרויסער שטאָדט. די געגענד איז געווען א טרוקענע און די קליינע געקריפּעלטע שטעבעדיגע בוימעלאך, פון וועלכע עס פלעגט טריפען טראָפּען סיראָפּ — איז געווען דער איינציגער רעטונגס־אָרט פאר די אָרימע קראַנקע, די וואָס האָבען נישט געהאַט קיין מעגליכקייט צו אנטלויפען אין די ווארימע געגענדען, אָדער זיי זיינען שוין געווען אזוי געפערליך קראנק, אז עס האט זיך ניט געלוינט מעהר פאר זיי קיין געלד אויסצוגעבען אוועקצושיקען זיי קיין אויסלאנד. דאָס ארט, וואו די קראנקע האבען זיך געפונען, איז געוואָרען אויסגעמיטען פון געזונדע. דאָס וואָרט „די קראַנקע" האָט אַ שרעק אָנגעוואָרפען, און ניט נאָר צו די מענשען, וואָס האָבען דאָרט געוואָהנט, האָט מען מורא געהאט זיך צו דערנעהנטערן, נאר אפילו צו די בהמות, צו די שטוב־חיות, וואָס האבען זיך געפונען אין וואלד, האָט מען מורא געהאט זיך צוצוריהרען. מען האָט געזאָגט, אז דאָס גאנצע אָרט איז אָנגעשטעקט, און אפילו די הינט און די קעץ פון דעם וואלד, אין וועלכען עס וואָהנען די קראנקע, זייַנען קראנק אויף שווינדזוכט, און עס איז א געפאהר זיך צוצוריהרען צו זיי.

עס איז אייגענטליך געווען מיין פריינד גאָלדבערג'ס אידעע, אז מיר זאָלען נעהמען א וואהנונג איבער'ן זומער דוקא אין דעם וואלד, צווישען די שווינדזיכטיגע. עס איז ניט געווען בלויז א עקאָנאָמישע אויס־

רעכנונג (כאָטש מען דאַרף מודה זיין, אז די „עקאָנאָמישע זייט פון דער פראגע" האָט דערביי מיטגעשפּיעלט), נור עס איז מעהר געווען עפּעס א קאפּריז פון מיין פריינד, וואָס האָט ליעב געהאט צו טהאָן דאָס וואָס אנדערע האָבען געהאלטען פאר געפעהרליך, און אזוי ווי מיר בײדע זיינען געווען יונגע און פרייע מענשען, און מיר האָבען קיינעם ניט געדארפט קיין רעכנונג אָפּגעבען פאר אונזערע מעשים און פאר אונזער לעבען, האָבען מיר זיך ארייגעצויגען צווישען די קראנקע, וואו מיר האָבען געהאָפט, אז מיר וועלען ניט געשטערט ווערען פון די געזונדע, און מיר וועלען פערברענגען א „אינטערעסאנטען" זומער צווישען מענשען, וועלכע שטעהען נאָהענט צום טויט...

דאָס הויז, אין וועלכען מיר האָבען געוואָהנט, איז בעשטאנען פון צוויי וואָהנונגען. אונטער אונז — אין די אונטערשטע צימערען, האָט געוואָהנט א אידענע, א אלמנה, מיט איהרע א טאָכטער און א קראנקען איידעם. אין דער אויבערשטער האָבען מיר געוואָהנט. דער קראנקער יונגערמאן, גרינשפּאן, דער אלמנה'ס איידעם (ביי וועלכער מיר האָבען גענומען די וואָהנונג), איז געווען א סטודענט אין די הויכע קלאסען, וועלכער איז אויסגעשלאָסען געוואָרען פון דעם אוניווערסיטעט צוליעב זיין רעוואָלוציאָנערער טהעטיגקייט, א לאַנגע צייט זיך אַרומגעשלעפּט אין טורמעס, און ערשט דאַן, ווען ער האָט געקראָגען „גאַלאָפּ סוכאָטע" און האָט געהאלטען ביים שטארבען, האָט מען איהם בעפרייט. זיין קראנקהייט האט ער געקראָגען פון שלאָפען אין א פייכטער צעלע אין געפענגניס, אָדער, ווי אנדערע האָבען געזאגט, פון א קערפּערליכער שטראָפונג, וואָס ער האָט געקראָגען אין טורמע. יעדענפאלס, דער יונגערמאן איז געווען פערדעכענט ביי בעקאנטע פאר א קדוש, א מארטירער פון דער רעוואָ-לוציע. איך ווייס ניט אויב ער איז שוין געווען לאנג פערהייראט פאר דעם יונגען ווייבעל, — אָדער זיי האבען ערשט חתונה געהאט נאכדעם ווי מען האט איהם בעפרייט. א ליעבע האט געמוזט זיין צווישען זיי א לאנגע, איידער מען האט נאך דעם יונגען מאן געהאט פערשיקט, וואָרום מען האָט געזאָגט, אז זי האָט געווארט אויף איהם א לאנגע צייט, דורך די גאנצע 8 יאָהר, וואָס ער האָט זיך אַרומגעשלעפּט אין די טורמעס איבער גאנץ רוסלאנד, און עפּעס איז געווען צווישען זיי א ראָמאנטישע געשיכטע. זי האט זיך געזאָלט אָפּזאָגען פון יעדע פרייד — דורך דער גאנצער

צייט פון זיין אַרעסט, נאָכגעפאָהרען איהם אין יעדע שטאָדט, וואו מען האָט איהם פערשיקט — און האָט זיך אפילו געקליבען קיין סיביר, האָט מען געזאָגט, וואו מען האָט איהם געזאָלט פערשיקען — דאָרטען חתונה־האָבען מיט איהם און לעבען מיט איהם, ביז ענדליך מען האט איהם איהר ארויסגעגעבען א קראנקען פון דער טורמע — און זי האט איהם אהיים געבראכט צו איהר מוטער.

עס איז געווען צו גלויבען אויף איהר, דאָס וואָס מען האט דער־צעהלט. די נינאַ איסאַקאָווגא (ווי מען האָט זי גערופען) איז געווען א ראָמאנטישע נאַטור, ווי מען האָט דעם טיפּ אזוי אָפט געפונען צווישען די אידישע שטודירענדע יוגענד אין רוסלאנד. דאמאָלס, ווען מיר האָבען זי דערקענט איז זי שוין ניט מעהר געווען קיין יונגע, און אויך ניט קיין שעהנע, כאָטש מען האָט נאָך פיעל שפּורען פון איהר געוועזענע שעהנ־קייט אָנגעזעהען אויף איהר. מ'האָט געזעהן, אז איהר שעהנקייט איז אויפגעגעסען געוואָרען ניט דורך'ן לעבען, נור פון צרות.

א הויכע געווען, א ברונעטע, א שעהנעם שווארצען קאָפּ האָר געהאט און א יונגען, פרישען, קינדישען האלז, אויך דאָס שטיקעלע בוזים, וואָס האָט זיך ארויסגעוויזען פון דעם קליינעם אויסשניט פון איהר קלייד, האָט אויסגעזאָגט, אז איהר קערפּער איז נאָך גענוג יונג, קאָכעדיג און מיידעלש פריש, נאָר איהר פנים האָט שוין געטראָגען היבשע שפּורען פון אָבגעלעבטקייט און מיעדקייט. א מיעדקייט האָט אויסגעשפּרייט איהר נעץ אַרום איהרע גרויע אויגען, און כאָטש איהר מויל איז געווען נאָך יונג און פריש, (א קליין, קליין מיידעלש מויל מיט שמאָלע קליינע ליפּעלער), אָבער איהר גאָמבע האָט זיך געפּאָלדעוועט, און איהרע באַקען האָבען זיך לענגליך אויסגעצויגען און פערלאָרען יעדען קאָליר און יעדע פרישקייט. נאָר, שוין ווי געזאָגט, זי האָט ניט געהאט אָפּגעלעבט איהר יוגענד — נאָר אויסגעמוטשעט. זי איז געווען א מיעדע און א געמאַ־טערטע, — ווי א קראנקער פויגעל, וועלכען קינדער האָבען געהאלטען אין א שטייג און געפּייניגט איהם, און דערנאָך ארויסגעלאָזט אַנ'אויס־געמוטשעטען. אַ גאַנצען טאָג האָט זי געאַרבייט אין שטאָדט, געווען, דאכט זיך, א דענטיסטקע, געאַרבייט, דאכט זיך, פאר וועמען — איך געדענק נישט גענוי. — פאַרנאכט פלעגט זי אַהיים קומען פון שטאָדט

שלעפענדיג מיט זיך פעקלעך מיט עסענוואַרג פאַר איהר קראַנקען מאַן און מוטער.

מיכאיל יאַקאָוולעוויטש גרינשפּאַן,—איהר קראַנקער מאַן—איז נאָך דענסמאָל אַרומגעגאַנגען, און אַז עס איז געקומען פאַרנאַכט, פלעגט ער ווערען אונגרוהיג און אונגעדולדיג, אויפהויבענדיג זיך פון זיין ליעג-שטוהל — וואו ער איז געלעגען אויף די זונענדיגע וועראַנדע — ער פלעגט וועלען ארויסגעהן, איהר אַנטקעגען געהן. אָבער די שווינער זיינע, די אַלטע אידענע, האָט איהם ניט געלאָזט ארויסגעהן, איינ'טענה'נדיג מיט איהם, אַז עס וועט איהם שאַדען. נור באַלד פלעגט גינאַ איסאַקאָוונא ערשיינען אויף דעם שמאָלען שטעג, וואָס איז געווען אויסגעטרעטען צווישען די געדיכטע נאָדעל-בוימער, וואָס האָט געפיהרט צום הויז-צו, אָנקומענדיג פון דער באַהן מיט די פעקלעך אין די הענד — איהר מאַן איז שוין געשטאַנען ביים אָפענעם פענסטער פון די וועראַנדע, אויסגע-וואַרט אויף איהר, פלעגט זי איהם צורופען פון דער ווייטענס אין רוסיש, וואָס איז געווען זייער שפּראַך.

— איך קום, טייערער! איך קום!

ער פלעגט דורך דעם אָפענעם פענסטער מאַכען א קראַנקע גרימאַסע, וועלכע האָט זיך אויסגעדריקט אין אַ בייזען פערגליווערטען שמייכעל אויף זיין רויטליך אָבגעברענט פּנים פון אַ גאַנצען טאָג זיצען אויף דער זון.

— פּאַסקאַרעי, ניגאַטשקא, פּאַסקאַרעי!

און פון דאַן אָן, צייט זי האָט די שוועל איבערגעטרעטען פון דער שטוב, ביז צו מאָרגענס אין דער פריה, ביז זי איז געגאַנגען צו דער אַרבייט — האָט מען ניגאַטשקאַ'ן מעהר ניט געזעהן. האָט די נאַכט געמעגט זיין ווי וואַרים און ווי שעהן, האָבען נאָך די שטערען געמעגט שיינען צעהנפאַך אַזוי ברייט און ליכטיג, ווי זיי האָבען געשיינט, ניגאַטשקא איז פערפאַלען געוואָרען אין דעם קליינעם שטיבעל, וואו דער קראַנקער איז געלעגען, פון די פענסטער פון וועלכען עס האָט זיך אַרויס-געזעהן ליכט דורך די אָראַנזשעווע ראָלעטען און פון וועלכען עס האָט זיך געטראָגען אַ קאַמפער-געשמאַק.

די אַלטע, ניגאַטשקע'ס מוטער, איז געווען אַ מאָדנע אידענע. איך ווייס ניט מיט וואָס מיר האָבען געוואונען איהר צוטרויען, זעהט זיך אויס

צוליעב דעם, וואָס מיר זענען געווען די איינציגע מענשען, מיט וועלכע זי האָט געקענט אַ וואָרט אויסריידען. דעם איידעם איהרען, דעם קראַנקען, האָט זי פיינט געהאַט. אפשר ווייל זי איז געווען אייפערזיכטיג אויף איהם, וואָס ער נעהמט איהר צו די טאָכטער, און אפשר בייז אויף איהם דערפאַר, וואָס איהר טאָכטער האָט פערבונדען איהר מזל מיט אַ קראַנקען מאַן... זי איז אַרומגעגאַנגען אויף איהם מיט אַ בייז האַרץ. אַ גאַנ־צען טאָג, ווען זיי זענען ביידע געווען אין שטוב אַליין — האָט זי כמעט ניט אויסגערעדט צו איהם קיין וואָרט, ער איז אַרומגעקראָכען אַליין אַרום הויז (ווען עס איז איהם בעסער געווען), אָדער געלעגען אויף דעם ליג־שטוהל אויף דער וועראַנדע אין דער זון און געלעזען. און זי פלעגט איהם, שווייגענדיג, ווי טהוענדיג איהר פליכט, צוטראָגען יעדעס מאָל אַ גלאָז מילך, אָדער עפּעס אַנדערש איהם דערלאַנגען שווייגענדיגערהייט. דערנאָך ווען די טאָכטער איז אַריין צו איהר מאַן און מעהר זיך ניט געוויזען, האָט זיך די אידענע אַרומגעדרעהט איינע אַליין ארום הויז. אמאָל האָט זי אָנגעטראָפען איינעם פון אונז און פערפיהרט מיט איהם אַ געשפּרעך — דאס האָט זי געמאַכט צו אונז נעהנטער און היימישער. און שפּעטער שוין, ווען מיר זענען מיט דער אידענע שוין גוט בעקאַנט געווען, פלעגט זי אין די אָבענדען אַרויסקומען צו אונז — וואַרפען ווערטער מיט אַ האַלב מויל אויף איהר איידעם:

— אַ מענש אין אַזאַ צושטאַנד, — ווער האָט דאָס געהערט? — פלעגט זי וואַרפען אַ וואָרט.

מיר האָבען זיך ביידע געמאַכט ניט וויסענדיג, וואָס די אידענע מיינט. נאָר זעהט זיך אויס, אַז די אידענע האָט געפיהלט אַ בעדערפניש אויסצוריידען זיך דאָס, וואָס זי טראָגט אויף איהר לעבער.

— קינדער בעדאַרפען זיי האָבען, צו וואָס? — האָט זי געברומט אין זיך. און געזעהן, אַז מיר רעאַגירען ניט, האָט זי גערעדט צו זיך אַליין, צוגעשאָקעלט מיט'ן קאָפּ מיט ערשטוינען.

— אַ מענש אין זיין צושטאַנד — ער קען דאָך זי מיטנעהמען מיט זיך.

מיר האָבען אָפּגעהאַקט דאָס געשפּרעך. און די אידענע פלעגט בלייבען זיצען איינע אַליין אַ טרויעריגע און אַ נאָכדענקענדע.

און ניט נור אין די אָבענדען, נאָר אפילו זונטאָג, דעם איינציגען

טאָג, וואָס ניגאָטשקאַ האָט געהאַט פריי און איז געווען אין דער היים, האָט זי דער קראַנקער נים אָפּגעלאָזען אויף איין מינוט. קוים איז נינאָטשקאַ אַרויסגעגאַנגען פון שטוב און געוואָלט זיך דורכגעהן דורך'ן וואַלד, אָדער אַוועקזעצען זיך אויף דעם טרוקענעם גראָז פאַר'ן הויז, האָט זי גלייך געהערט זיין קול רופענדיג:

— נינאָטשקאַ, נינאָטשקאַ!

די מוטער, אַז זי פלעגט שמעהן דערביי, האָט זיך אָפּגערופען:

— שוין, ער „נינעט" שוין! ער לאָזט דאָך נים דעם אָטהעם כאַפּען!

נאָר נינאָטשקאַ האָט זיך שוין געהאַט אויפגעכאַפּט, געוואָרפען אַ שטרענגען בליק אויף דער מוטער. טייל מאָל האָט זי זיך נים בענוגענט מיט אַ בליק, נאָר אָנגעבייזערט זיך אויף דער מוטער:

— איך האָב דאָס נים ליעב, מאַמאַ.

פון וואָס די מוטער האָט אָפּגעהאַקט און איז פערשוואונדען געוואָרען.

און פון די פענסטער, וואו דער קראַנקער איז געלעגען, האָט נאָך אַלץ נים אויפגעהערט צו קומען דער רוף:

— נינאָטשקאַ, גדיע טי? נינאָטשקאַ!

— סעיטשאַס, מיכאַיל, סעיטשאַס, — פלעגט זי איהם ענטפערען, און פערשווינדען מיט'ן קראַנקען מאַן אויף אַ גאַנצען טאָג, אין זיין קראַנקענצימער.

די מוטער פלעגט דאַן אַרומגעהן און ברומען אין זיך:

— שלעפּט זי נאָך זיך אין קבר אריין — — —

עס איז געווען, ווי אַ גרויסער סוד וואָלט זיי ביידען געווען איינגעוויקעלט און פערהוילען זיי פון אַנדערע לעבעדיגע מענשען. ווען נינאָטשקאַ האָט נור געהאַט אַ מינוט צייט פלעגט זי זיין מיט איהם אין זיין צימער, איינגעשלאָסען, די ראָלעטען אַראָפּגעלאָזט, און פון דעם קראַנקענס צימער האָט זיך אָפּט געהערט אַ לאַכען, אַ פריידיג, הילכיג געשפּרעך, אַזוי ווי עס וואָלט דאָרט נים געווען אַ געפעהרליכער קראַנקער, וואָס האַלט ביים שטאַרבען, מיט זיין ווייב, וואָס גיט אַכטונג אויף איהם, נאָר ווי צוויי געזונדע יונגע מענשען, אַ פרעהליך פּאָר פּאָלק נאָך דער חתונה. דאָס

לאַכען און די פרעהליכקייט, וואָס האָט אַרויסגעשאָלט פון דעם קראַנקענס צימער האָט אויף אונז געמאַכט אַ מאָדנעם איינדרוק. מיר זענען אָפּט ערשטוינט געוואָרען, דערהערענדיג דאָס לאַכען, און מיר פלעגען זיך וואונדערען, וואָס ריידען זיי דאָס אַזעלכעס דאָרטען צווישען זיך. — אַז עס קאָן זיי ברענגען צו לאַכען דעם מלאך־המות אין פנים אַריין?...

עס איז ווירקליך געווען עפּעס פערבאָרגענעס אין זייער צוזאַמענזיין. שוין אָבגערעדט פון דעם לאַכען און פרעהליכקייט, וואָס פלעגט זיך הערען פון זייער צימער, איז געווען שטענדיג צו בעמערקען מיט ערשטוינונג די אויפגערעגטקייט און לעבעדיגקייט אין נינאָטשקאַ'ס פנים, ווען זי איז אַרויסגעקומען פון'ם קראַנקען'ס צימער. עס איז איהר כמעט געווען ניט צו דערקענען; איהרע מיעדע אויגען האָבען שטענדיג געפלאַמט מיט אַ לעבעדיגקייט, די קנייטשען ביי די שלייפען האָבען זיך אויסגעגלייכט, און אַ יוגענד־פאַרב האָט אָנגעהויבען צוריק צו שפּיעלען אויף איהרע בלייכע באַקען. אַרויסגעכאַפּט האָט זי זיך פון זיין צימער נור אויף אַ מינוט, ווען זי האָט געדאַרפט איהם עפּעס אַריינטראָגען — אַ מעדיצין אָדער עפּעס צו עסען. זי פלעגט זיך שעמען דער מוטער צו קוקען דאַן אין די אויגען אַריין. זי פלעגט בעהאַלטען איהר צופלאַמט פנים, ווי אַ יונג מיידעל, ווען מען איבעראַשט זי ביי איהר ערשטען צוזאַמענקומען מיט אַ בחור, און האָט געדעט צו דער מוטער פעראירט, אויסמיידענדיג צו קוקען איהר אין פנים אַריין:

— האָסט ניט געזעהן, מאַמע, וואו די מילך שטעהט? — פלעגט זי זאָגען; גלאַט אַזוי זיך זאָגען, כאָטש זי האָט גלייך געטראָפען צו די מילך.

— האָסטו דאָך די מילך אין האַנד! — האָט די מוטער איהר אָפּגעענטפערט.

— יאָ, מאַמאָטשקאַ, ניט געוואוסט, אַזוי צודרעהט. — און זי איז ווידער פערשוואונדען אין זיין צימער, — וואָס די מוטער האָט עס נאָכגעקוקט מיט אַ קרעכץ.

זעלבסטפערשטענדליך, האָט נינאָטשקאַ אונז, מיין פריינד און מיך, כמעט ווי ניט בעמערקט. ווען זי האָט אונז געזעהן, ווען מיר פלעגען זיך אָנטרעפען דורך אַ צופאַל אין דעם קאָרידאָר, אָדער אויף די טרעפּען —

האָט זי געוואָרפען אַ געשווינדען „זדראַסטוואויטיע“ אָהנע צו קוקען אויף אונז. קיינמאָל האָט זי אונז נישט געשאָנקען קיין איבריגען בליק. שוין אָפגערעדט דערפון, אַז זי זאָל זיך אַפּשטעלען פאַרפיהרען מיט אונז אַ געשפּרעך. אָפטמאָל פלעגט מיין פריינד אָדער איך וועלען ציהען איהר אויפמערקזאַמקייט, ווען מיר האָבען זיך בעגעגענט, אויף אַ נייעם בוך, אָדער אויף אַ נייעם גומער זשורנאַל, וואָס מיר האָבען מיטגעבראַכט פון שטאָדט. זי האָט געוואָרפען אויף דעם בוך אַ שנעלען בליק — ברומען אין זיך „אינטערעסנאָ“, „אינטערעסנאָ“, און האָט זיך באַלד דערמאָנט, אַז „מיכאַיל זוכט זי געווים“, און אונז איבערגעלאָזט שטעהן אין מיטען און אַוועקגעהן. כאָטש דערנאָך האָט עס איהר נישט געשטערט אַרויס־צושיקען די מוטער צו אונז „באַרגען דאָס בוך פאַר מיכאַיל'ן“. איך מוז זאָגען, אַז ניגאָטשקאַ'ס בעגעהן זיך מיט אונז האָט געווירקט אויף אונזערע בעציהונגען צו מיכאַיל'ן.

וואָרים מיכאַיל איז ניט געווען אַ קראַנקער, וועלכער האָט ערוועקט רחמנות. אויסגעזעהן האָט דער מיכאַיל ווי א געזונדער, שטאַרקער יונגער־מאַן, און, ווי עס טרעפט זיך ביי די שווינדזיכטיגע, איז וואָס נעהנטער ער איז געשטאַנען צום קבר — אַלץ געזונדער האָט ער אויסגעזעהן. געגעסען אַ סך, און אַלץ נאַרהאַפטע שפּייזען און זעהר ווייניג בעוועגונג געהאַט, האָט דאָס איהם געמאַכט דיק און ברייט־ביינערדיג, מיט אַ געזונדען פּנים, וואָס איז געווען שטאַרק אָפּגעבערענט פון ברענען זיך אַ גאַנצען טאָג אויף דער זון. זיין פּנים האָט געהאַט עפּעס הינטישעס אין זיך. מיט אַ צופּלאָשעטען קאָפּ האָר און אַ בעוואַקסענע באָרד האָט זיין פּנים אויס־געזעהן רויה און גראָב. אַ פּוסטע גאוה האָט געבלאָזען פון איהם, אַזוי ווי ער וואָלט זיך געווען איבערגענומען דערמיט, וואָס ער שטעהט אַזוי נאָהענט צום קבר, און ער וועט באַלד בעלאַנגען צו אַנ'אַנדער וועלט... אויף אונז האָט ער געקוקט מיט אַ געוויסער פעראַכטונג, מיט אַ בטול, ווי עס וואָלט נישט ווערט געווען אַרויסצוואַרפען קיין איינע פון זיינע געצעהלטע מינוטען צו פערברענגען מיט אונז. אויף אונזערע בעגריסונגען פלעגט ער אָפּענטפערן מיט אַ שאָקעל מיט'ן קאָפּ, ניט שטערענדיג זיך אין זיין בעקוועמליכקייט. און איך מוז זאָגען, אַז זעהענדיג איהם ווי ער ליעגט אויסגעצויגען אַ פעטער און אַ שווערער מיט זיין רוהיגקייט אין דעם בעקוועמען ליעג־שטוהל, לאָזענדיג זיך בעדיענען פון דעם אויסגע־

מוטשעטען יונגען ווייבעל — האט ער אין אונז אַרויסגערופען אַנשטאַט מיטלייד אַ פערדרוס און אַ פעראַכטונג...

אָבער עס האט ניט לאַנג אָנגעהאלטען. אין אַ שענעם פריהמארגען, ווען מיר האבען זיך אויפגעכאַפט, האבען מיר פּלוצלונג געהערט, אַז ביי־נאכט איז מיכאַיל גרינשפּאן געשטארבען. געשטארבען דוקא אין אַ צייט, ווען מיר האָבען זיך אַם וועניגסטענס געריכט דערויף. ער האט אין די לעצטע טעג אויסגעזעהן פיעל געזונטער ווי פריהער. נאָר נאָך מעהר איבער־ראַשט זענען מיר געוואָרען, וואָס דאָס איז צוגעגאַנגען אַזוי שטיל און רוהיג, אָהנע צו שטערען אונז פון אונזער שלאָף ביינאכט. ערשט רעכט פערוואונדערט זענען מיר געוואָרען, ווען ניגאַ'ס מוטער האָט אונז פער־טרויט אין געהיים, אַז זי האָט אויך ניט געוואוסט דערפון — ביז פריה־מארגענס, ווען זי איז אריינגעקומען אין דעם קראנקענס צימער און געפונען איהר טאכטער זיצענדיג האלב נאקעט אויף זיין בעט האלטענדיג דעם טויטענ'ס האנד אין איהר האנד. די טאכטער איז געווען מיט איהר טויטען מאן אַ גאנצע נאכט אַליין. —

ווי עס פיהרט זיך מיט די לייט, האָט מען איהם אין דער שטיל ארויסגעפיהרט פון וואלד, ביינאכט, כדי די אנדערע קראנקע זאָלען ניט בעמערקען, און בעהאַלטען איהם אויף אַ אידישען בית־עולם אין אַ נאהענט אידיש שטעדטעל.

נאך דעם מאן'ס טויט האט מען ניט בעמערקט קיין שום ענדערונג אין ניגאַ'ס אויפפיהרונג, דעם מאן'ס טויט האט ניט אַרויפגעצויגען אויף איהר קיין טרויער, ווי עס איז געווען צו ערווארטען. פערקעהרט, עס האט זיך בעמערקט אין איהר אַ געוויסע אויפלעבונג און ערפרישקייט, דאָס אָברוהען פון דער שטענדיגער בעשעפטיגונג אַרום דעם מאן האט גוט געווירקט אויף איהר געזונד. און קערפערליך האט זי אויסגעזעהן אויס־גערוהט. נור זי האט זיך ווייטער געפיהרט ווי בשעת ער האט געלעבט. די מעהרסטע פון איהר פרייע צייט פלעגט זי פערברענגען איינע אליין אין דעם קראנקענ'ס צימער. ארונטערגעלאזט די ראָלעטען — פערהאקט

די טהיר אויפ'ן שליסעל — אַזוי ווי זי וואלט געווען מיט איהם אינגוועניג אין דעם צימער...

די מוטער פלעגט זיך דערשרעקען פאר איהר טאכטער'ס אויפפיהרונג, און זי האט געפלאנט צו פערלאזען דעם וואלד — און אַרויסצוציהען זיך אין שטאדט אַריין. די טאכטער אָבער האָט בשום אופן ניט געוואָלט פערלאָזען די וואָהנונג אין וואלד און זי איז בעשטאַנען דוקא אויף דעם, אַז זי זאָל שלאָפען אין דעם זעלבען צימער, אין דעם זעלבען בעט, וואו ער איז געשטאָרבען.

די מוטער האָט געפרובט אַנדערע מיטעל. זי פלעגט אונז אין די אָבענדען איינלאַדען צו זיך, מאַכען דעם סאַמאָוואַר און בעטען פערברענגען דעם אָבענד ביי איהר. זי האָט געפרובט אויפצוהאַלטען איהר טאָכטער מיט אונז, אָבער ניגאַ האָט אונז ניט בעמערקט ווי פריהער. זי פלעגט שנעל דורכגעהן פאַרביי אונז, שאָקלענדיג מיט'ן קאָפּ „זדראַוו־סטוואוּיטע", און איינשליסען זיך אין איהר מאַן'ס קראַנקענצימער.

— וואָס טהוט זי דאָרט אליין? — פלעגט אָפט די מוטער פרעגען, און צוגעהן צו דער טהיר, פּרובירען אויפעפענען איהר.

נאָר פון דער צווייטער זייט טהיר פלעגט זיך באלד הערען ניגאַ'ס קול, זאגענדיג מיט שרעק, ווי זי וואלט פאר עפּעס מורא געהאט:

— ניעלזיאַ! ניעלזיאַ, מאַמאָטשקאַ!

— אָבער וואָס טהוסט דו דאָרט אַליין? פאַרוואָס קומסטו ניט אַרויס? מענשען זיינען דאָך דאָ! — זאָגט די מוטער.

— איך קען ניט, מאַמאָטשקאַ שטער ניט, — פלעגט זי זיך בעטען פון יענער זייט טיר מיט א ציטריג קול, אין וועלכען מען האָט געהערט דאָס קלאפּענדיגע האַרץ...

— אָבער וואָס טהוט זי דאָרט אליין, געהערט, אַ מענש זאָל זיין איינגעשלאָסען איינע אַליין אין אַ צימער?

און טאָמער פלעגט זי אַרויסקומען פון דעם פערשלאָסענעם צימער, האָט מען בעמערקט אין איהר פּנים אַ מאָדנע פרעמדאַרטיגקייט, עפּעס אַזעלכעס, וואָס איז ניט געווען נאַטירליכעס און עס האָט געשראָקען. איהר פּנים איז מאָדנע רויט צופלאמט געווען, בעלעבט און אויפגערעגט, — איהרע אויגען שטראַהלענדע און גלאַנצענדע — איהרע האָר צופלאָשעטע, צוזאַמענגעקנייטשטע איבער איהר שטערן — און זי האָט זיך געהאַלטען

אונגאטירליך, געריבן מיט הארצקלאַפּונג, מיט א געמאַכטען שמייכעלע— ווי מען וואָלט זי עפּעס איבערראשט...

די מוטער האָט אונז אָנגעקוקט ערשטוינט — און מיר האָבען אויף די מוטער געקוקט. און אַז ניגאָטשקאַ האָט געוואָלט צוריק אַריינקומען אין דעם קראַנקענ׳ס צימער, האָט זיך פּלוצלונג די מוטער אויפגעשטעלט און איהר פערשטעלט דעם וועג.

— וואָס טוסטו דאָרטען? בלייב דאָך דאָ מיט אונז אַביסעל.

— מאַמאָטשקאַ, איך בין מיעד, איך וויל רוהען,—האָט ניגאָטשקאַ געזאָגט, און איז אַריינגעגאנגען צוריק אין איהר צימער.

די מוטער האָט געבראָכען די הענד און זיך געווענדעט צו אונז:

— וואָס טהוט מען? וואָס טהוט מען? זי וועט דאָך מיר אַראָפּ־ברענגען פון׳ם זינען.

פון דענסמאָל אָן האָבען מיר אָנגעהויבען אויסצומיידען די שטוב. דאָס אויפפיהרען זיך פון דער ווייבעל איז אונז פאָרגעקומען פרעמד. מיר האָבען זיך ניט געקענט דערוויסען וואָס טהוט זיך דאָרט אין דעם קראַנקענ׳ס צימער — נאָר מיר האָבען זיך פאָרגעשטעלט, אַז עפּעס פרעמדע און אונהיימליכע זאַכען מוזען דאָרט פאָרקומען מיט׳ן ווייבעל. און כאָטש מיר האָבען ניט געריבט וועגען דעם — דאָך האָבען מיר ביידע געוואוסט, אַז דאָס אומבעוואוסטע עגבערט אונז אין קאָפּ — און מיר ביידע קלערען דערפון.

וואָרים זייט אַ געוויסע צייט האבען מיר געהערט ביינאכט פון דעם צימער, וואו דער קראַנקער איז געשטאָרבען (וואָס איז אגב געווען אונטער אונזער צימער), דאָס זעלבע בעלעבטע געשפרעך און דאָס שטילע לאַכען, וואָס עס פלעגט זיך הערען פון דעם צימער, ווען גרינשפּאַן האָט געלעבט און דאָס ווייבעל האָט איבער איהם געוואַכט, אַזוי ווי דאָרטען וואָלטען געווען צוויי מענשען, נישט איינער. צוערשט האָבען מיר געהערט דאָס לאַכען זעלטען, אַמאָל אין אַ וואָך — שפּעטער איז עס געוואָרען אָפטער — מיר האָבען בשום אופן ניט געקענט וויסען וואָס דאָס איז. איך געדענק, אַז איך האָב זיך אַמאָל אויפגעכאַפּט ביינאכט, בין איך געלעגען אין די פינסטערקייט, און האָב זיך איינגעהערט צו דעם שטילען סודות׳דיגען

געשפּרעך, און צו דעם טראָפּען גיסענדיגען לאַכען. איך האָב מורא געקראָגען — און האָב זיך אָנגערופען צו מיין פריינד:

— גאָלדבערג, דו שלאָפסט?

— וואָס איז דען? — האָט מיך מיין פריינד געפרעגט.

— דו הערסט עפּעס, גאָלדבערג? — פרעג איך איהם.

— וואָס הער איך? וואָס, — דאָס נאַרישע ווייבעל רעדט פון היץ — זי פיבערט, האָט זי האַלוצינאַציעס.

דאָס לאַכען און דאָס ריידען האָט אויף אַ געוויסע צייט אויפגעהערט אין דעם צימער אונטער אונז, — איינגעשלאָפען בין איך שוין ניט מעהר די נאַכט. שפּעטער אין דער נאַכט האָט זיך ווידער פון צימער פון אונטער אונז געהערט דאָס לעבעדיגע געשפּרעך, און דאָס לאַכען. נור אַז איך האָב זיך גוט צוגעהערט צו דעם געשפּרעך און צו דעם לאַכען — האָב איך איינגעזעהן, אַז עס קומט פון איין מענש — דאס ווייבעל האט צו זיך אליין גערעדט, און אליין געלאכט מיט זיך. —

צומארגענס, אַז איך האב די מוטער געטראָפען, האט זיך די מוטער געקליבען עפּעס מיט מיר צו ריידען, איך האב זי אויסגעמידען און בין פערשוואונדען. שפּעטער אַביסעל האָט זי מיך געטראָפען אין וואַלד, נאָר'ן הויז. זי האָט מיך אַריינגעשלעפּט טיעפער אין וואַלד, און מיך געפרעגט מיט שרעק.

— איהר האָט וואָס געהערט ביינאַכט?

— וואָס האָב איך געהערט? — האָב איך איהר געענטפערט מיט אַ פראַגע, — אייער טאָכטער איז קראַנק, זי פיבערט און רעדט פון היץ.

— ער קומט דאָך צו איהר יעדע נאַכט, — האָט די מוטער געזאָגט, מיט שרעק, קנייפענדיג זיך די באקען.

— ווער? — פרעג איך ערשטוינט.

— איהר טויטער מאַן — ענטפערט מיר די מוטער.

— וואָס רעדט איהר פאר אַ נאַרישקייטען!

— איך וויים, וואָס איך רייד, איך וויים, איך וויים, — האָט די מוטער זיך געביסען די פינגער, — איך הער דאָך זיי, ווען איז צו מיר. — און אַרומקוקענדיג זיך, אויב קיינער הערט ניט, לייגט זי צו מיט אַ נידריגע שטימע — זי לעבט דאָך מיט איהם!

— מיט וועמען?

— מיט דעם טויטען מאַן.

— הערט־אויף, וואָס רעדט איהר? וואָס? — שריי איך אויף דער אידענע.

— מענש, זי האָט דאָך מיר אַליין געזאָגט!

— ווער?

— מיין טאָכטער.

— וואָס רעדט איהר? וואָס טהוט זיך מיט אייך?

— ער קוטשעט זי, ער קוטשעט זי אין דער ערד אַריין, — האָט די מוטער געוויינט אין די הענד אריין.

מיין פריינד און איך האָבען בעשטימט צו פערלאָזען די וואהנונג אין וואַלד און אַרויסצוציהען זיך פון דארט, גינאָטשקא מיט דער מוטער האָבען אונז שוין צופיעל דענערווירט. נאָך די מוטער, דערהערענדיג פון אונזער בעשלוס, איז אַרויסגעקומען צו אונז און האָט אָנגעהויבען צו וויינען פאַר אונז, געבעטען אונז, די הענד געקושט, אַז מיר זאָלען רחמנות־האבען אויף איהר, און ניט איבערלאזען זי אַליין אין וואַלד מיט אַזאַ אומגליק — זי וועט אַראָפּ פון׳ם זינען.

— און עס וועט שוין ניט לאַנג נעהמען אויך — ער שלעפּט זי מיט זיך אין קבר אַריין.

מיר האָבען איהר נישט געקענט אָפּזאָגען, און אַזוי ווי עס איז שוין סאַי ווי סאַי געקומען צום ענדע פון זומער, האָבען מיר בעשטימט צו פערבלייבען ביז צום ענדע פון סעזאָן.

גינאָטשקא איז דערווייל זעהר ערנסט קראנק געוואָרען. די שווינד־זוכט האָט זיך אָנגעהויבען צו ענטוויקלען ביי איהר מיט אַ גאַלאָפּ — יעדע נאַכט האָט זי געפיבערט און געהאַט האַלוצינאַציעס. איהר בעשעפ־טיגונג אין דער שטאָדט האָט זי שוין געהאַט אויפגעגעבען פאַר אַ שטיקעל צייט פריהער, געלעבט האָבען זיי פון דעם לעצטען, וואָס זיי האָבען געהאַט, אָרים און איינגעשפּאַרט. די מוטער האָט געזעהן, ווי איהר טאָכ־טער „געהט מיט גיכע טריט צו איהר מאַן אין קבר אַריין“, ווי זי האָט זיך אויסגעדריקט, און איז וואָס אַמאָל מעהר איינגעשרומפּען געוואָרען, פערביטערט און שווייגענדיג, אַפּאַטיש, גלייכגילטיג צו אַלעם. זי האָט

שוין מעהר נישט געזאָגט נינאַטשקאַ'ן, אַז זי זאָל אַכטונג געבען אויף זיך, אַז זי זאָל נישט געהן אין וואַלד אַרוים, — אַז זי זאָל רוהען פאַר'ן עסען און נאָך'ן עסען, ווי דער דאָקטאָר האָט איהר אָנגעזאָגט; עס איז איהר שוין נישט אָנגעגאַנגען וואָס נינאַטשקא טהוט. זעהט זיך אוים, די אידענע האָט אַלץ אויפגעגעבען, זעהענדיג, אַז זי קעמפט געגען אַ שטאַרקערען און אַ מעכטיגערען פון זיך, געגען דעם בעשעהרטען.

נינאַטשקא האָט דענסמאָל געבליהט. אין וואַלד איז שוין געשטאַנען דער פריהער הערבסט. די פּאָר נוסען= און אַקאַציע=ביימער, וואָס האָבען זיך פערבלאָנדזשעט צווישען די נאָדעל=ביימער, האָבען אָנגעהויבען צו שיטען זייערע גאָלד=פערברענטע בלעטער פון זיך, אין וואַלד האָבען זיך בעוויזען פיעלע בעזימלעך מיט רויטע קרעלען, איבערגעשטאַנענע יאַגדעס. שנירען „באָבע=יאַכנעס" האָבען געבלאָנדזשעט אין דער לופט און צוגע= טשעפּעט זיך צו די נאָדעל=צווייגען. יעדען טאָג זענען מחנות פויגעל פערביינעפּלויגען דעם וואַלד; די זון האָט שוין געלויכטען מיט קאַלטע שטראַהלען — און אין דעם הערבסט=וואַלד האָט זיך אַרומגעדרעהט, ווי דער פריהער פריהליג, נינאַטשקאַ. זי איז יונגער געוואָרען, איהר געשטאַלט האָט זיך אויסגעגלייכט און איז העכער געוואָרען ווי זי איז פריהער געוועזען; איהר פּנים איז אויך יונגער געוואָרען, פרייער עפּעס, עפּעס וואָס איז אָפּגעוואַשען געוואָרען פון דעם פּנים, דער שטערן אויסגעגלייכט — ווי אויסגעפרעסט און די האָר פערקעמט מיט אַ שרימף אין מיטען און פערוואָרפען איןביידע זייטען איבער די אויערען. און די אויגען זיינען געוואָרען ליכטיגער און דאָס מויל יונגער און פרישער — אויסגעגלייכט געוואָרען אלע קנייטשען פון פּנים, אַראָפּגענומען געוואָרען אַלע זאָרגען און אַלע מאַטערנישען — א פרומקייט איז געקומען איבער דער ווייבעל— און אַ לייכטיגקייט — און, אַז זי איז געגאַנגען פון דערווייטענס, האָט זיך געדאַכט, אַז זי שוועבט — און איהר לייב און הויט, זיינען געוואָרען דורכזיכטיג, ווי אַ יונגער וואָלקען, וואָס האָט זיך פערשפּעטיגט איבער'ן הימעל — און בלאָנדזשעט שוועבענדיג אליין....

זי האָט געזאַמעלט אין וואַלד רויטע בלעטער, פערטריקענטע בושעס — און אַז זי פלעגט אָנקומען מיט די פערטריקענטע רויטע צווייגען פון וואַלד, בעגאָסען מיט די לעצטע זונען=שטראַהלען — האָט זי אויס= געזעהען ווי אַ יונגער בוים, פול מיט האָפנונג. וואָס הויבט ערשט אָן צו

בליהען, — ווי אַ יונג מיידעל, וואָס איז אין דערהיים פון דער שולע אויף וואַקאַציע. נאָר דאָך האָבען אַלע געוואָרט, אַז עס זאָל עפּעס געשעהן מיט איהר. דער זומער איז שוין באלד געווען צו ענדע, און ניט די מוטער, ניט נינאָטשקאַ — און אפילו מיר, די שכנים, האָבען ניט געקלערט וועגען אַריינפאָהרען אין שטאָדט אַריין און זוכען אַ וואָהנונג אויפ'ן ווינטער. מיר האָבען אַלע געוואָרט אויף עפּעס, אַז עס זאָל וואָס געשעהן.— טיילמאָל פלעגט די מוטער יאָ מאַכען מיט איהר אַ געשפּרעך וועגען דער צוקונפט. זי פלעגט טיילמאָל זאָגען צו אונז, אין נינאָטשקאַ'ס געגענוואָרט: — ווען פאָהרען מיר אין שטאָדט אַריין אַ וואָהנונג זוכען? עס קומט דאָך שוין באלד אָן דער ווינטער?

נאָר קיינער פון אונז האָט ניט אָפּגעענטפערט, און די מוטער האָט געוואוסט, אַז זי מיינט עס נישט — וואָרים דאָס לעבען אין וואלד האָט קיין צוקונפט נישט געהאַט.

און טאקע האָבען מיר נישט געהאַט מעהר שוין לאַנג צו וואָרטען. איינמאל אין אַן אָבענד האָט אונז די מוטער אַראָפּגערופען מיט אַ געוויין... מיר האָבען זיך פלינק אָנגעטהון און זיינען אַראָפּ.

אין דער שטוב, אין בעט, וואו איהר מאַן איז געשטאָרבען, איז געלעגען נינאָטשקאַ, אַ צוהיצטע, מיט רויטע צופלאַמטע באַקען, נישט ווי אַ קראַנקער מענש וואָלט געלעגען אין בעט, נאָר ווי אַ געזונדער מלאך וואָלט פון הימעל אַראָפּגעפאלען. דאָס צימער איז געווען בעהאַנגען מיט רויטע הערבסט־בלעטער, מיט אויסגעטריקענטע צווייגען, וואָס האָבען זעהר האַרמאָנירט מיט די הילצערנע געהובעלטע ברעטער פון די ווענד. איבעראַל האָבען געהאנגען מיכאַיל גרינשפּאַן'ס פאטאגראַפיעס, וועלכע האָבען איהם פאָרגעשטעלט אין פערשידענע פּאָזען — אַליין און מיט פריינד. דאָ שיפט ער זיך מיט אַ קאָמפּאַניע סטודענטען אויף אַ שיפעל און האַלט די וויעסלעס אין דער הויך, און דאָ זיצט ער מיט פריינד ביי אַ טישעל, אין זומערדיגע און ווינטערדיגע קליידער. פאַר איהר בעט, אויף אַ טישעל, אַרומגעשטעלט מיט בלעטער און צווייגען, איז געשטאַנען זיינס אַ גרויס בילד אין אַ אַרעסטאַנטסקען זעלנערישען מאַנטעל, מיט אַ שוואַרצע ווילדע באָרד בעוואַקסען מיט אַ שוואַרצע, אונגעקעמטע הויכע טשופּרינע, און דערביי געבען, אין די זעלבע ראַהם, איז געווען איהרס אַ קליין בילדעל, אין אַ נעט צוגויפגעקנעפּעלט קליידעל, מיט קנעפּלעך, מיט אַ לאַנגען

צולאזענעם צאָפּ האָר. זי איז געלעגען אַ צופלאַמטע און האָט גערעדט פון היץ. די מוטער האָט איהר געגעבען צו שלינגען קליינע שטיקלעך אייז, וואָס מיין פריינד האָט געבראכט פון קעלער אַרויס, כדי צו פערמיידען אַ בלוט=שטורץ, — נאָר ניגאָטשקא האט ניט געוואוסט וואָס מען וויל פון איהר. זי איז גאָר ניט געווען דאָ מיט אונז, אויף דער וועלט און אויף דער ערד, — זי האָט זיך געפונען מיט איהר מיכאַיל, שווימענדיג מיט איהם צוזאַמען אין אַ פייערדיגען ים, און זי האָט זיך געבעטען ביי איהם, אַז ער זאָל זי נישט אָפּלאָזען אויף איין מינוט, וואָרים שלעכטע מענשען ווילען זיי צושיידען. — „פעסטער, נעהם מיך ארום, פעסטער!“ — האט זי זיך געבעטען ביי איהם, — „נאָך שטאַרקער דריק מיך צו דיין ברוסט — צו דיין שטאַרקע, שטאַרקע, שטאַרקע ברוסט“, — האָט זי זיך געבעטען ביי איהם. — „זעהסט דאָך, אַז מען רייסט מיך אָפּ פון דיר מיט געוואַלד, — פאַרוואָס האַלטסט דו מיך ניט אָן — פאַרוואָס נעהמסטו מיך נישט אַרום שטאַרק?“ — דערנאָך האָט זי זיך געבעטען ביי איהם, אַז ער זאָל זי קושען אויף די ליפּען. — „פאַר וואָס קושט דו מיך ניט? פאַר וואָס לאָזט דו אַזוי אויסטריקענען מיין נשמה? — פאַר וואָס לאָזט דו אַזוי פערשמאַכטען מיינע ליפּען? — אַ גאַנצע נאַכט, אַ גאַנצע נאכט האָסט דו מיך איינמאָל נישט געקושט, — דו ליעגסט נעבען מיר, ביזט מיט מיר — און דו קושט מיך ניט. — פאַר וואָס ביזט דו אַזאַ שלעכטער, מיכאַיל? — פאַר וואָס?“

די מוטער האָט זיך געשעמט פאַר אונז, פאַר דער טאָכטער׳ס ווערטער. מיין פריינד האָט זיך געמאַכט אַרויסצוגעהן פון שטוב. איך האָב אויך געוואָלט אַוועקגעהן, די מוטער האָט אָבער געקוקט אויף מיר מיט אַזעלכע בעטענדע אויגען, אז איך האָב איהר ניט געקענט אָפּזאָגען, און בין איבערגעבליבען מיט איהר ביי דער קראַנקער. זי האָט געגעצט ניגאָטשקאַ׳ס שטערן מיט אייז, געמיינט, אַז זי וועט זיך בערוהיגען, — אָבער ניגאָטשקא האָט ניט אויפגעהערט צו פיבערן אַ גאַנצע נאַכט, האַלוצינאַציעס געהאַט, און פון היץ גערעדט.

איהרע געדאַנקען האָבען זיך אַלץ בעוואויגען ארום מיכאַיל׳ן. פיעלע זאכען האָט זי געזאָגט, וואָס האָבען ערקלערט איהר גאַנצע האנדלונג, איהרע געדאַנקען און איהרע געפיהלען, מיט וועלכע זי האט זיך אַרומגעטראָגען זינט דעם מאַנ׳ס טויט. זי האָט אַזוי גערעדט צו איהם, ווי ער

וואָלטווירקליך געווען נעבען איהר ערגעץ וואו אינוועניג אין איהר. זי האָט איהם גערופען ביי די ליעבסטע נעמען — און האָט געבעטען ביי איהם ליעבע, וואָס ער האָט איהר פאַר עפּעס אַ אונפערשטענדליכע זאַך אָפּגעזאָגט. ענדליך האָט זי זיך געפונען מיט איהם אין העכסטער ענט־ציקונג פון מענשליכען געגנוס — און האָט אָנגעהויבען צו וויינען פאַר גליק, רופענדיג איהם: מיין טייערער פויגעל מיינער. — — —

זי האָט זיך שוין מעהר ניט אויפגעכאַפּט פון דעם שלאָף. זי האט זיך נאָך אָפּגעמוטשעט איניגע שטונדען און איז דערנאָך איינגעשלאָפען מיט גליהענדע באַקען, שטראַהלענדע אויגען — מיט צופּלאָשעטע האָר, און מיט דעם זיסטען שמייכעל אויף די ליפּען...

די מוטער האָט מען געדאַרפט אָוועקפיהרען פון׳ם טויטען־בעט, זי האָט איניגע מאָל גע׳חלש׳ט און איז געוואָרען בעוואוסטלאָז. מיין פריינד האָט זי אַרויפגעבראַכט צו אונז אין צימער אַריין און איז געבליבען אויבען מיט איהר, וואַכענדיג איבער איהר און איך בין איבערגעבליבען ביים בעט פון דער טויטער.

זי איז שוין געלעגען אַ רוהיגע און אַ צופריעדענע. איהר פנים האָט שוין ניט אויסגעדריקט קיין פערלאַנג, געבעטען זיך נאָך ליעבע האָט זי שוין ניט. עס איז געווען, ווי זי בעדאַרף עס שוין ניט. זי האָט זי שוין דערגרייכט...

איהר פנים איז וואָס אַמאָל בלייכער געוואָרען — און מיעדער. די אויגען־פאַלדען זענען ווידער איינגעקנייטשט געוואָרען — עס איז מיעד געוואָרען, אויסגעמוטשעט, און עס האָט אויסגעדריקט אַ שטילען צער.

איך בין געזעסען ביי איהר בעט און געקוקט אויף איהר פנים — און עפּעס וואָס זיך פערטראַכט. פּלוצלונג האָב איך געהערט, אַז עפּעס וואָס רודערט ביי דער טהיר. איך האָב געמיינט, אַז דאָס געהט מיין פריינד, און איך האָב זיך נישט אומגעקוקט דערויף, זייענדיג ווייטער פערזונקען אין מיינע געדאַנקען. ענדליך האָט אויף מיר אָנגעהויבען בלאָזען אַ קאַלטער ווינד. איך האָב זיך אומגעקוקט און האָב בעמערקט, ווי עס קומט עפּעס אַרויס פון די האלבע טונקעלהייט, מיט וועלכע דאָס צימער איז געווען איינגעהילט. איך געדענק גוט, אַז כ׳האָב זיך גאָר ניט דערשראָקען און די נייגיעריגקייט האָט אַלצדינג אין מיר איבערגעשטיגען. — איך האָב אָנגעשטרענגט מיין בליק, און געזעהן, ווי אַ שוואַרצער הונד, מיט גרויסע

שוואַרצע קודלעס קריכט אַרויס פון די פינסטערניש, קומט נעהנטער צו מיר צו, שמעקענדיג מיט דער נאָז. — איך געדענק, אַז אין דעם ערשטען אויגענבליק בין איך געבליבען זיצען אַ פערשטיינערטער, נאָר ווען איך האָב געזעהן, ווי דער שוואַרצער הונד קומט צו גאָהענט צום טויטען, הויבט איהם אָן צו שמעקען, האָט זיך געשטאַרקט אין מיר מײַן מענשליכע פליכט, און איך האָב איהם אָנגעהויבען אַוועקצויאָגען מיט די הענד און מיט די פיס. איין אויגענבליק האָט זיך דער הונד אָבגעשטעלט און מיך אָנגעקוקט מיט זיינע גלאַנצעדיגע אויגען — נור, זעהט זיך אוים, אַז דער בליק פון מיינע אויגען האָט איהם בעזיעגט, און ער איז אָפּגעטרעטען פון טויטען — פערלאָזענדיג די שטוב.

איך ווייס נישט אויב דער הונד האָט געהאַט וואָס פאַר אַ שייכות מיט דער טויטער. עס קען זעהר מעגליך זיין, אַז עס איז, ווי מיין פריינד האָט געזאָגט, ווען ער האָט געהערט די מעשה פון הונד, אַז אַן איינזאַמער הונד פון אַ שכן האָט אריינגעבלאָנדזשעט אין שטוב אַריין, געפינענדיג אַ אָפענע טהיר. נור דענסמאָל, ווען איך האָב געקוקט דעם הונד אין די אויגען אַריין, און געזעהן זיינע שוואַרצע קודלעס, האָט ער מיך דערמאָנט אָן דעם געזיכט פון דעם פערשטאָרבענעם מיכאַיל.

די טויבען פון סקווער

(ערצעהלונג)

I

איבער דעם בעלעבטען סקווער פון לאָנדאָן, אויף וועלכען עס שטעהט דער בעריהמטער דענקמאָל פון אַדמיראַל נעלסאָן, האָבען זיך פון קדמונים=אָן אויפגעהאַלטען טויבען. די טויבען מאַכען זיך זייערע נעסטען אין די הויכע געזימסען פון דעם וועלט=בעריהמטען קונסט=מוזעאום, די נאַציאָנאַל גאַלעריי, וואָס שטעהט אין פראָנט פון סקווער, וואו עס איז אויסגעהאַמערט פון שטיין די גרויסע פיגורען פון די גריכישע געטער און געטינס. די טויבען זשענירען זיך נישט און מאַכען זיך זייערע היימען צווישען די געטער, אפילו אונטער דעם הוט פון גרויסען אַדמיראַל, פון דעם נאַציאָנאַלען העלד, האָבען זיי זייערע נעסטען. שוין אָבגערעדט, אַז זיי בענוצען זייגע ברייטע שליפּעגע אַקסלען פאַר אַ גוט אָפּרוה=פּלאַץ נאָך אַ גאַנצען טאָג אַרומלויפען.

איבער דעם סקווער וואָהנען די טויבען פון וויטע, לאַנג=פאַרגעסענע יאָהרען. די טויבען זענען אַזוי צוגעוואָהנט צו דער שטאָדט, אַז זיי אַנטלויפען נישט פאַר די מענשען. זיי האָבען זיך אָפּגעלערענט אַראָפּצועסען פון מענשענס הענד, אָדער פון די קינדער, וועלכע די מאַמעס ברענגען אַהין מיט קרישעלעך ברויט די טויבען צו שפּייזען. עס געפינען זיך אַזעלכע „משוגעים“, וועלכע זאַמלען געלד אין די קירכעס פאַר שפּייז צוליב די טויבען פון סקווער, און טראָגען זיי יעדען טאָג זייער טאָג=טעגליכע חיונה. זיי זענען אַזוי צוגעוואָהנט צום רעש און געפילדער פון'ם בעליעבטסטען סקווער פון שטאָדט, אַז זיי שטעלען זיך אויף די געזעסען,

אויף די מאַטאַרען פון די אויטאָבוסען, וועלכע לויפען אַדורך אין די הונדערטער צו יעדער צייט פון טאָג דורך דעם סקווער. זיי פליהען אַרונ־טער געדיכט אונטער די רעדער אויפצופיקען אַ ברעקעלע, אָדער שטעלען זיך אָפּ אויפ'ן טראָטואַר אין מיטען געדרענג פון די מענשען. פליהען פערביי די דורכאיילענדע אויטאָמאָבילען און עס דאַכט זיך, אַז אָט־אָט ווערט די טויב איבערגעפאָהרען, ווערט די טויב צוקוועטשט אונטער'ן ראָד, צוטראָטען פון מענשען־טריט. אָבער עס טרעפט קיינמאָל נישט, אַז מען זאָל אַ טויב איבערפאָהרען, צוקוועטשען, צוטרעטען, אָדער עס זאָל וועמען איינפאַלען אַ טויב צו כאַפּען. זיי זיינען אַזוי געניט, אַזוי איינגעוואָהנט צו דעם האַסטיגען רויש אין וועלכען זיי לעבען, אַז זיי מיידען־אויס דעם טויט פון פאַר די אויגען, און געהען־אַרום פון אונטער די אויטאָמאָביל־רעדער אונבעריהרט.

דאָס רוב פון די טויבען זיינען טאַקע געבוירענע און אויסגעהאָ־דעוועטע אין סקווער. זייערע עלטערען האָבען זיי אויסגעבריהט אין די רעדער פון „זעאָום" רייטוואָגען, אָדער צווישען די שענע פּיס פון „אַפּאָלאָ", וואָס איז אויסגעסקולפּטירט אין דעם גריכישען געזימס איבער דעם קינגס־מוזעאום, וואָס שטעהט אין סקווער. אַנדערע ווידער האָבען געזעהן דעם טאָג־שיין אין דעם הוט פון אַדמיראַלישען דענקמאָל, אָדער אויף די פּלייצעס פון „נאַציאָנאַלען העלד". אָפּטמאָל מאַכט זיך, אַז אַ „זי" פון די סקווער־טויבען לאָזט זיך אַרויס פון שטאָדט און פערפיהרט אַן „ער" פון דאָרף אין שטאָדט אַריין. די פרעמדע טויב פּרואווט זיך איינלעבען מיט די שטאָדט־טויבען, אין רעש פון שטאָדט. טיילמאָל טרעפט, אַז אַזאַ פרעמדע טויב פון דאָרף געוואָהנט זיך ביסלעכווייז איין צום שטאָדט־לעבען, לערנט זיך אויס צו ליגען צווישען די אויטאָמאָביילען־רעדער. אָבער אין מעהרסטע פאַלען ווערען די פרעמדע טויבען פערשוואונדען. אָדער זיי פליהען צוריק אין די דערפער, פון וואַנען זיי זענען געקומען, אָדער מען געפינט זיי אין אַ פּאָר טעג אַרום צוקוועטשטע צווישען די רעדער פון די אויטאָבוסען, אָדער אויסגעמוטשעטערהייט פאַלען זיי אַראָפּ מיעדע פון הויכען פּיעדעסטאַל, אויף וועלכען עס שטעהט די פיגור פון אַדמיראַל, און בעשפּריצען מיט זייער בלוט דעם טונקעלען פערשטויבטען מאַרמאָר פון דעם בעשטאַנד. נאָר קיינער בעמערקט עס נישט און קיינער זעהט דאָס נישט.

אַז עס קומט פּאַרנאַכט, ווען די זון הויבט זיך אָן צו זעצען ערגעץ ווייט אונטער דער שטאָדט, און אין דער שטאָדט אַליין ווייסט מען גור דערפון, וואָס מען הויבט אָן אָנצוצינדען די גאַסען־לאָמפּען, בעהאַלטען זיך די טויבען אין זייערע נעסטען, זוכען שוץ צווישען די גריכישע „געטער" און „געטינס" פון מוזעאום־געזימס, אין דעם גרויסען הוט פון אַדמיראַל נעלסאָן. דענסמאָל הויבען זיך אָן איבער די טראָטואַרען פון סקווער צו בעווייזען זיך גאַנץ אַנדערע טויבען, נאַכט־טויבען אין געשטאַלט פון יונגע מיידלעך, אָנגעטאָן אין זעהר עלעגאַנטע קליידער, אויפפאַלענד קורצע ספּאָדניצעס, פון וועלכע עס זעהען זיך אַרויס די לאַנגע געטאָקטע פיס, בעצויגען מיט פליישיג־קאָלירטע זיידענע זאָקען, אין שוואַרץ קאָלירטע גריכישע שיכלעך, און הויכע, ברייט־רונדיגע מיט שפּיצען בעזוימטע קאַפּעליושען, פון וועלכע עס קוקען אַרויס שוואַרצע אויגען, קאַרשען־אויגען, בלויע סאַפּירען און בורשטין־שיינענדע קאַרע אויגען, און רייצען און ציהען נאָך זיך יונג און אַלט.

די מעהרסטע פון די מיידלעך, וועלכע דרעהען זיך איבער דעם סקווער אין אבענד, זיינען היימישע, אַזוי ווי די טויבען, געבוירען אין סקווער, אויפגעצויגען צווישען די רעדער פון אויטאָמאָבילען און מאָטאָרען פון אויטאָבוסען און שטויב פון די געמויערטע הייזער אויף אַספאַלט־גאַסען, אויסגעבריהט אויף דער שטאָדט־זון. און אַזוי ווי די טויבען געהען זיי דורך צווישען די מענגע מענשען, דרעהען זיך הינטער די פיס פון פאַרבייגעהער, מישען זיך אוים מיט די נאַציעס פון דער וועלט, וואָס שפּאַציערען אין די אָבענדען אויפ'ן סקווער, און קומען אין לייבליכער בעריהרונג מיט אומבעקאַנטע, פרעמדע ווזענס און געהען אַרויס גאַנץ אונבעריהרט, נישט פערלירענדיג דערביי דאָס מיידליש־טויבענדיג, וואָס זיי בעזיצען. נאָר טיילמאָל מאַכט זיך, אַז עס פערבלאָנדזשעט צווישען די היימישע מיידלעך אַ פרעמדע פון דאָרף...

אויפ'ן סקווער, אין גרעלען פאַרנאַכטליכען עלעקטרישען שיין, צווישען די פיעל פאַרבייגעהענדע, האָבען געשפּאַצירט צוויי מיידלעך; ביידע געקליידעט אין יענעם אויפפאַלענדען שיק און רייץ, מיט וועלכע עס נעהמען זיך אוים אַ געוויסע סאָרט מיידלעך, און וואָס אַנדערע פרויען, נישט פון זייער פּראָפעסיע, מיהען זיך זיי נאָכצוטאָן און קענען נישט... די מיידלעך, וואָס האָבען אויסגעזעהן אויסערליך ווי צוויי גלייכע אין

יאָהרען — כאָטש אין דער אמת'ן נישט אַזוי — האָבען פערגעסען דעם ציעל פון זייער גאַנג און גערעדט צווישען זיך פערטרויליך, פון היימישע זאַכען.

— און די מאַמע האָט זעהר געוויינט, ווען דו ביזט אַוועקגעגאַנגען? — האָט איינע געפרעגט די אַנדערע אויף אידיש.

— ניין, געוויינט האָט זי ניט, פאַרוואָס זאָל זי וויינען, זי האָט דאָך געוואוסט, אַז איך פאָהר צו דיר.

— און וואָס מיינט מען אין דער היים אויף מיר? וואָס זאָגט מען, וואָס טהו איך דאָ? — האָט די עלטערע ווידער איבערגעפרעגט דער יונגערער, פיליכט צום הונדערטסטען מאָל.

— דער פאָטער האָט דאָך דערצעהלט אין שוהלכעל, וואָס דו האָסט אהיים געשריבען אין בריעף, אז דו ביסט אָנגעשטעלט אין א גרויס געשעפט פון ווייסוואַרג, און אַז דו פערדינסט שען געלד.

— גלויבט מען אין דער היים? גלויבט מען?

— פאַרוואָס זאָל מען ניט גלויבען, אַז דו האָסט אַזוי געשריבען. די עלטערע האָט אַ מינוט שטיל געשוויגען.

— מיינסט אפשר, אַז איך האָב ניט געאַרבייט אין אַ ווייסגעשעפט? צוויי יאָהר האָב איך זיך אָפּגעפּלאָגט ביי יאָסעלס זוהן פון דער היים דעם געלען ברוך, ער האָט אויף ווייטשעפעל אַ סטאָר. צוערשט האָב איך געאַרבייט ביי איהם אין שאַפּ, פאַר צוואַנציג שילינג אַ וואָך, דערנאָך האָט ער מיר געזאָגט, אַז איך וועל זיין אַ „גוד גוירל“, וועט ער מיר צולעגען צו צוויי „גינעס“, נאָר איך זאָל נישט אויסזאָגען די אַנדערע. אָנגעטשעפּעט זיך צו מיר, אויף אַ מינוט האָט ער מיך נישט אָפּגעלאָזט. דערנאָך, אַז ער האָט מיך אַריינגעשטעלט אין סטאָר אַריין, בין איך דאָך שוין גאָר געווען „זיינע“, פערקויפט ווי אַ הונד, איידער בחנם איז דאָך שוין גלייכער פאַר געלד, — האָט מען דאָך עפּעס דערפון.

יעצט האָט די יונגע געשוויגען.

— און גלויב מיר, עס איז גאָר ניט אַזוי דער מעהר מיט די שאָפּמיידלעך, אָדער די אָרענטליכע סטאָר-מיידלעך. עס איז דען דאָ איינס פון זיי אַן אָרענטליכס? זיי בעלאַנגען דאָך אַלע צו די „מענעדזשערס“, ווי אויך צו די „באָסעס“ — זיי קענען דען טהאָן, וואָס זיי ווילען? די יונגערע האָט ווידער געשוויגען.

— און דאָ ווייס איך דאָך כאָטש פאַר וואָס און פאַר ווען. געה אַרויס אין סקווער אויף אַ פּאָר שעה, מאַך מיר מיינע פּאָר „גינעס“ און בין מיר אַ פרייער מענש. קיינער „באָדערט“ מיך ניט, גיב דעם פּאָליסמאַן אַ פּאָר שילינג אַ וואָך, בין איך דאָך אַ פרייער פויגעל, וואהין זיך וואו איך וויל, קלייד מיר אויס.

— און קיינער ווייסט ניט דערפון? — פרעגט זיך די אַנדערע.

— וואָס מיינסטו, דאָ איז קראַצניץ, וואָס יעדער ווייסט וואָס דו טהוסט? דאָ איז יעדער פאַר זיך.

די יונגערע האָט ווידער געשוויגען.

— און מיט וואָס פאַר אַ דזשענטעלמענס דו טרעפסט זיך דאָ, מיינסטו עס זיינען אַזעלכע לייט, ווי ביי אונז אין קראַצניץ? דאָ געהט ניט אַבי ווער אויס מיט אַ „ליידי“. דאָ געהט נאָר אויס אַ „דזשענטעלמאַן“, פיהרט דיך אויף סאַפּער אין אַ פיינעם רעסטאָראַן, אָדער אין אַ טאַנץ־זאַל. אַמאָל קען מען מאַכען די בעסטע „פּאַרטי“. װיפיעל „שאַנסעס“ האָב איך שוין געהאַט. וויפיעל דזשענטעלמענליים פון די „הויכע סאָסייטי“ מיט גוטע „פּאָזישאָנס“ זיינען געלעגען צו מיינע פיס און געגאַנגען פאַר מיר די כפּרה, געבעטען זיך ביי מיר, אַז איך זאָל געהן מיט זיי „נעמען רומס“.

— און פאַר וואָס האָסטו נישט געוואָלט?

— עס איז נישט גוט, — לערנט די עלטערע די יונגע, — צופיעל זיך אַריינלאָזען מיט אַזאַ „דזשענטעלמאַן“ טויג נישט. דאס איז נישט פאַר אונזערס איינער. אונזערס איינע איז אַזוי: געטראָפען אַ דזשענטעל־מאַן, וויל ער געהן מיט דיר אויף סאַפּער — גוט, געגאַנגען מיט איהם, געוועזן מיט איהם, אָבגעצאָהלט. איך געה מיר מיין וועג, דו — דיין וועג. איך קען דיך נישט, דו — מיך נישט. אז נישט, ווייסט דו נישט, מיט וועמען דו קענסט זיך אַריינלאָזען און דו קענסט נאָך אַריינפאַלען אין „טראָבעל“ — די פּאָר „גינעס“ פון דיר צונעהמען, אָדער אַנדערע צרות אָנטאָן. עס איז נישט גוט.

אין דעם איז דער יונגערמאַן, וואָס איז שוין אַ פּאָר מאָל פאַרביי־געגאַנגען פאַרביי זיי ווידער צוגעקומען צו די מיידלעך, געקוקט זיי אין פּנים אַריין, און אַליץ נישט געקענט אָבמאַכען זיין מיין, צוצוגעהן צו זיי, צי נישט.

— גיב נור אַ קוק ווי דער גרינהאָרן האָט זיך צוגעטשעפּעט צו

אונז. קום שוין אַהער, גרינע אוגערקע, — האָט זיך אָנגערופען די עלטערע.

דער יונגערמאַן האָט געגעבען אַ ווייכען סאַמעטען בליק אויף די יונגערע, וועלכע האָט אויסגעדריקט שרעק און ווי עפּעס בעטענדיג זיך, אַז עס האָט זיך געדאַכט, אַז אָט שטעלט ער זיך שוין אָב, ווידער האָט ער נישט געוואַגט און איז ווייטער געגאַנגען.

— כ'לעבען, דו געפעלסט איהם, דאַושע, — האָט געזאָגט די עלטערע, — און פון אַזאַ „העכט", אַז מען כאַפּט, קען מען אַרויסציהען עטליכע שענע „גינעס", עס איז גאַר אַ גרינע חיה, — זאָלסט נאָר קענען פון איהם אַרויסציהען.

די יונגערע איז פערשעמט געוואָרען און דערשראָקען אַביסעל, און האָט נישט געוואוסט וואָס צו ענטפערן.

— שאַ, אָט קומט ער נאָך אַמאָל, דו מאַך זיך גאַר נישט קוקענדיג אויף איהם, האָב איהם אין דר'ערד. וואָס ווינציגער דו וועסט קוקען אויף איהם, אַלץ טיעפער וועט ער ליעגען צו דיינע פיס. נאָר טאָמער וויל ער אַוועקגעהן, דאַן גיב איין בליק אויף איהם. אָבער אַזאַ קוק, אַז דו זאָלסט איהם די מוטער'ס מילך אַרויסנעמען מיט דעם קוק.

די יונגערע איז שטיל געוועז און דערשראָקען. דער יונגערמאַן האָט זיך יעצט דערנעהנטערט צו זיי, אָבגעשטעלט זיך.

דער יונגערערס האַרץ האָט אָנגעהויבען צו קלאַפּען:

— קען מען אייך בעגלייטען? — האָט דער יונגערמאַן אָנגעהויבען צו שטאַמלען.

די יונגערע האָט געקוקט אויף דער עלטערער.

— עס בעלאַנגט וואוהין — האָט זיך די עלטערע אָבגערופען.

דער יונגערמאַן איז צוטומעלט געוואָרען פון אַזאַ ענטפער און האָט געשטאַמעלט.

— יאָ, וואוהין?

— אין קאַפע ראָיאַל, דאָרט שפּיעלט שענע מוזיק.

— יא, אין קאַפע ראָיאַל — האָט דער יונגערמאַן געשטאַמעלט.

דער יונגערמאַן האָט אָנגעהויבען מיט זיי מיטצוגעהן.

— זעהסט, ווי מען מאַכט עס? — האָט די עלטערע צוביסען דעם זאַץ אין אידיש צו די יונגערע. די יונגערע האָט געשוויגען, נאָר איהר האַרץ האָט געקלאַפּט.

— נאַ, געה דו ביי זיין זייט, — דו געפעלסט איהם — האָט די עלטערע קונציג געגעבען זיך אַ דרעה און צוגעשאַרט די יונגערע צו דער זייט פון דעם יונגמאַן.

די יונגערע איז געבליבען פאַר אַ מינוט ערשטוינט; דאָס קלאַפּען פון איהר האַרץ האָט זיך געהערט אין דער הויך.

— האָב ניט קיין מורא, איך וועל שוין רעדען פאַר דיר. דו קוק איהם גאָר אין די אויגען אריין, — האָט די עלטערע געלערנט די יונגערע.

זיי זענען אַלע דריי געגאַנגען אין קאַפע ראַיאַל.

II

חיים פישער האָט געהאַט שענע מוידען, מוידען מיט געדיכטע, שווארצע צעפּ האָר, און מען האָט געזאָגט, אַז אַ בוים מיטן וואָרצעל וואָלט אַזא מויד געקענט אַרויסרייסען מיט איהרע צעפּ. רויטע געזונטע באַקען און גלאַנציגע אויגען. די מוידען האָבען גע'שם'ט איבער דער מדינה. האָט טאַקע חיים פישער מיט זיי גוטע שדוכים געטאָן. איינע האָט ער אויסגעגעבען קיין קרושנעוויץ, גענומען אַ רייכען פערד־סוחר אַ מאַן, אַן אַלמן. אַן אַנדערע האָט ער חתונה געמאַכט פאַר אַ קצב'ס אַ זוהן, און נאָך דריי האָבען זיך ביי איהם אין שטוב ארומגעדרעהט. דיענען וועט ער זיי ניט שיקען, עס פּאַסט ניט פאַר חיים פישער, אַז זיינע טעכטער זאָלען דיענען. האָבען די מוידען פערפיהרט אַ שטאָדט מיט יונגען. אַ גאַנצען טאָג גאָרנישט געטהאָן, נאָר זיך אויסגעזעצט אַלע דריי, ווי די ליאַלקעס, אויפ'ן גאַניקעל, אין שמאַלען געסעל, זומער־לעב, אין די בלויזע העמדער, אין די רויטע אונטערקליידלעך, מיט די נאַקעטע הענד און בוזעמס אַרוים פאַר דער אָפענער שיין, און זיך אויסגענעהט געהעפטעטע וועש און געזונגען ליעדער. פאַרנאַכט, ווען די וואָלקאַרזשעס מיט די שטעפּען־מאַכער און די סוביעקטען פון די געשעפטען זענען אַהיים געקומען פון דער אַרבייט, האָבען זיי זיך אָפּגעוואַשען מיט שמעקענדיגע זייף. ווער עס האָט געהאַט האָט זיך אויסגעפּוצט אין די שבת'דיגע קראַוואַטען און געקליבען אַרום זיך די מוידען. דאָס גאַנצע געסעל האָט געשוויבעלט מיט יונגען אַ גאַנצען אבענד, געדרעהט זיך אַרום די מוידען, ווי ביהנען אַרום האָניג. אַ טייל האָט געהאַט דאָס גליק צוגעלאָזען צו

ווערען, זענען זיי געזעסען אויף די טרעפּלעך פון גאַניקעל און געזונגען לידער. אַנדערע האָבען זיך געדרעהט אין געסעל. אַזוי האָט דאָס יונגוואַרג געברויעט אַ גאַנצע נאַכט און ניט געלאָזט דאָס גאַנצע געסעל ווייבער און אידען קיין אויג צו טהאָן, ביז דער פישער איז אַרויסגעקומען אויפ'ן גאַניקעל אין די גאַטקעס, און האָט מיטן פּאַסיק אַריינגעיאָגט די מוידען אין שטוב אַריין. און צו די יונגען האָט ער געזאָגט:

— איהר געהט אַהיים. איהר וועט זיך אַ כאָליערע אַוועקלייגען!

און אַז די יונגען האָבען געזעהן, אַז די מוידען זיינען אין שטוב פערשוואונדען, זיינען זיי זיך צוגאנגען, און דאָס געסעל האָט געקענט איינדרעמלען.

אין די זומערדיגע שבתים נאָכמיטאָג, ווען די גאַנצע שטאָט זאָגט „פּרק“, האָבען די מוידען צוזאַמענגענומען די יונגען און האָבען געמאַכט אַ טאַנץ. איז דער רב דערפון געוואָהר געוואָרען, האָט ער געשיקט נאָך חיים פישער און איהם געסטראַשעט, אַז ער וועט איהם די פיש אַסר'ן, אויב ער וועט די „נייע מאָדע פון טאַנצען“ ניט אונטערברייגנען. האָט חיים צוטריבען די יונגען און עס איז געוואָרען אויס טאַנץ.

האָבען זיך די מוידען נישט געהאט וואו אַהינצוטהאָן אין שטעדטעל. האָבען זיי אָנגעהויבען צו טראַכטען וועגען אַוועקפאָהרען פון דער היים אין דער גרויסער שטאָדט. איז איינע אַוועקגעפאָהרען צום זמן נאָך לאָדז און איז דאָרט פערבליבען אַ גאַנצען ווינטער. אויף פּסח איז זי צוריקגעקומען און האָט מיט זיך מיטגעבראַכט אַ פולען קאַסטען מיט וועש און קליידער, מיט אַ ווינטער־מאַנטעל און אַ פּאָר שיך מיט אַ פּאָר קאַלאָשען. זי האָט געזאָגט, אַז זי אַרבייט אין אַ גרויסען וואָרען־געשעפט, אַ פערקויפערין איז זי דאָרט. אין שטעדטעל האָט מען גערעדט, אַז זי איז פשוט אויף אַ שטעל פאַר אַ דינסט. און אַנדערע האָבען נאָך ערגערס געזאָגט...

איז חיים פישער דערפון געוואָהר געוואָרען. איז ער שוין אַרויסגעגאַנגען אין גאַס שלאָגען די וואָס רעדען, איז געוואָרען אַ גרויס גערודער יום־טוב אין שוהלכעל, וואו עס דאַוונען די פישערס. איז חיים אַהיים געקומען פון שוהל אַ בייזער און האָט געשוויגען אַ גאַנצען יום־טוב. אַז די מויד האָט זיך געקליבען ווידער צו פאָהרען קיין לאָדז, האָט חיים פישער געזאָגט, אַז ער וועט זי ניט לאָזען. זי זאָל זיין אין דער היים. און ווען עס

געפעלט איהר נישט די היים, לאָז זי געהן פאַר אַ דינסט, נאָר נאָך לאָדז וועט ער זי נישט לאָזען. און ער האָט איינגעשלאָסען דער מויד'ס קליידער מיט די וועש, מיט די שיך און די נייע פאַר קאַלאָשען. האָט זיך די מויד אַרויסגע'גנב'עט ביינאַכט, אַ יונג האָט איהר געהאָלפען אַרויסצו'גנב'ענען דעם קאַסטען מיט די זאַכען און זי איז אַנטלאָפען.

אַ לאַנגע צייט האָט מען פון דער מויד נישט געהערט. אין יאָהרען אַרום איז אָנגעקומען פון איהר אַ בריעף פון לאָנדאָן מיט אַ טשעק אויף אַ פּאָר פונטען, וואָס די עלטערן האָבען נישט געוואוסט וואָס דאָס איז. אין דעם בריעף שרייבט זי, אַז זי האָט זיך גוט, גאָט צו דאנקען, צו בעקלאָגען. עס געהט איהר נישט שלעכט. זי איז אין אַ געשעפט פון ווייס=וואַרג, און דער בעל=הבית איז צו איהר גוט. זי האָפט נאָך אין גיכען איהרע עלטערן צו דערפרעהען מיט פרעהליכע נייעס... זי שטעהט אין שדוכים, שרייבט זי מיט פיעל=מיינענדיגע פינטעלעך...

דער פאָטער האָט געטראָגען דעם בריעף אין שוהלכעל אַריין און האָט איהם געגעבען אַלעמען צו לעזען.

איז דורכגעגאַנגען ווידער אַ לאַנגע צייט, און די „פרעהליכע נייעס" האָבען זיך נישט געהערט. און ווען די עלטערן האָבען זיך שוין געהאַט מיאש געווען דערפון, איז אָנגעקומען אויף ראש=השנה אַ וואונש=קאַרטע אַזוי גרויס ווי אַ טעלער, מיט אַ שיף און טויבען און אַלערליי געמעלען — און קיין איין וואָרט נים מעהר. אין אַ געוויסע צייט אַרום, אויף אַ פסח, איז אָנגעקומען אַ טשעק אויף פינף פונט, אָהן אַ וואָרט, דאַן איז באַלד ווידער אָנגעקומען אַ בריעף: „טייערע טאַטע און טייערע מאַמע", און זי שרייבט, אַז געדען געהט עס איהר גוט, עס פעהלט איהר חלילה קיין זאַך נישט, נאָר איינס פעהלט איהר יאָ — דאָס איז „אַ מאַמע'ס האַרץ". עס איז שלעכט צו זיין צווישען פרעמדע מענשען אַליין, ווי אַ פער= בלאָנדזעטע שעפּס פון דער סטאַדע. און ערשט יעצט ווייסט זי ווי אָפּצו= שעצען וואָס עלטערן זענען פאַר אַ קינד. אין דער פרעמד ווייסט מען דאָס ווי צו שעצען... און זי שרייבט, אַז ווען זי וואָלט געקענט האָבען אַ נאָהענטען מענשען מיט זיך, וואָלט איהר קיין זאַך נים געפעהלט...

אין דער משפחה האָט מען געוויינט אויף דעם בריעף, ווי צו תשעה=באב... נאָר קיין „טייערע מאַמע" איז שוין נים געווען, וואָס זאָל בעגיסען דעם בריף מיט הייסע טרערען. די מוטער איז דורך דער צייט שוין געשטאָרבען.

אין דער היים, ביים אַלטען חיים, איז נאָר איבערגעבליבען דעם פעטער זרח'ס, עליו השלום, אַ מיידעל, וואָס דער אַלטער פישער האָט נאָך דעם ברודער'ס טויט צו זיך אין שטוב אַריינגענומען און געהאַלטען ווי אַן'אייגען קינד. וואָרים זיינע אייגענע טעכטער האָט ער שוין געהאַט אויסגעגעבען. און דער אַלטער פישער חיים איז געקומען אויף דער עלטער, און קיין נדן פאַר דעם ברידער'ס טאָכטער האָט ער אויך ניט געהאַט, און קיין שידוך פאַר דער מויד האָט זיך נישט געמאַכט, האָט מען אַוועקגעשריבען אַ בריעף צו דער שוועסטער אין לאָנדאָן: אַז „די מאַמע, אין ליכטיגען גן-עדן זאָל זי זיין, לעבט שוין נישט מעהר און דער טאַטע איז שוין צו-אַלט אַליין אַרויסצופאָהרען צו די אָזיערעס נאָך פיש... אַז עס וואָלט ווער צוגענומען דעם פעטער זרח'ס טאָכטער, וועלכע איז ביים טאַטען, וואָלט ער געגאַנגגען צום איידעם נאָך קרושנעוויץ. בלויז העלפענדיג איהם ביי דער יאַטקע, וואָלט ער זיך פערדינט זיין שטיקעל ברויט".

איז באַלד אין אַ פּאָר וואָכען אַרום אָנגעקומען אַ בריעף פון לאָנדאָן, מיט אַ טשעק אויף פונטען, אַז דעם פעטער זרח'ס טאָכטער, דאושע, זאָל נישט אַנדערש טהאָן, נאָר גלייך קומען צו פאָהרען צו איהר קיין לאָנדאָן. „זי וועט דאָ, שרייבט זי, גליקליך ווערען".

האָט מען דער מויד איינגעפּאַקט אַ קאַסטען מיט זאכען, מושוה געוואָרען מיט נטע דעם פוהרמאַן פאַר גנב'ענען די גרענעץ. און נטע האָט געשוואָרען ביי זיין „ווייב און קינד", אַז ער וועט די מויד אָפּהיטען ווי אַן אויג אין קאָפּ ביז איבער די גרענעץ. און איבער דער גרענעץ וועט ער זי מיטגעבען מיט אַ פּאַרטיע „ליטוואַקעס", וועלכע פאָהרען נאָך לאָנדאָן.

III

אַז די קוזינע איז אַראָפּגעקומען קיין לאָנדאָן, האָט ראָזע נישט געוואוסט וואָס צו טהאָן מיט איהר. ראָזע האָט זיך געמאַכט איהר כשר שטיקעל ברויט פון דעם, וואָס זי איז געווען אַ גאַסען-מיידעל, אַ בכבודיג גאַסען-מיידעל. קיין פריינד האָט זי נישט געהאַט, וויניג בעקאַנטע, אַ חוץ איהר בעל הבית'טע, די דשעניטערין, אַ גוטע אַלטע איירישע פרוי, מיט וועלכע ראָזע האָט זיך גוט בעפריינדעט. אָפטמאָל איז די גויה אַרויפגעקומען צו איהר, געגעסען ביי איהר, און ראָזע האָט איהר מתנות

געגעבען. די גוטע איירישע האָט אַלץ געהאָפט, אַז ראָזע וועט אָננעהמען דעם אמת'ן קריסטוס־גלויבען, און ווערען אַ באַפּטיסטין, ווי זי איז אַליין. ראָזעס פּראָפּעסיע איז איהר נישט אָנגעגאַנגען: „יעדען איינעם קומט נישט אָן דאָס שטיקעל ברויט לייכט". נאָר ראָזעס גלויבען האָט איהר נישט געלאָזט רוהען, און זי האָט אַלץ געהאָפט, אַז די שענע אידין וועט ווערען אַרונטערגענומען אונטער קריסטוסעס פליגלען און נישט אַנדערש, ווי נאָר אונטער זיינע „באַפּטיסטישע" פליגלען.

ראָזע אָבער האָט געזאָגט: טאַקע זי איז אַ גאַסען־מיידעל, אָבער דעם גלויבען פון איהרע עלטערען וועט זי נישט בייטען, אפילו ווען מען זאָל איהר אַוועקגעבען דעם „קינגס פּאַלאַץ".

אייגענטליך האָט ראָזע נישט פערשטאַנען, פאַרוואָס עס איז אַזאַ שלעכטע זאַך צו זיין אַ גאַסען־מיידעל. נאָר אַלע האָבען געהאַלטען, אַז אַ גאַסען־מיידעל איז אַ שלעכטע און א מיאוסע זאַך, האָט זי אויך אַזוי געהאַלטען און זי האָט זיך געהיט דערמיט פאַר בעקאַנטע און לאַנדסלייט. דורך דעם איז זי ניט געגאַנגען אין די גאַסען, וואו זי האָט געקענט בעגעגענען אַ לאַנדסמאַן, זי האָט אויסגעמיטען „ווהייטשעפּעל" און דעם גאַנצען „איסט ענד", זי האָט גערעדט ענגליש, און געהאַלטען זיך פאַר אַ לײדי. אָנטהון האָט זי זיך געקענט נאָך פון דערהיים, פון שטענדיג איז זי אַריין אין די הויכע גאַסען אַלס „פּיקאַדילי" — צום אַדמיראַל־סקווער, געזעסען אין די לאָבעס פון די האָטעלען. מיט דער צייט געקראָגען איהר שטענדיגע „קונדשאַפט", אַ פּאָר „דזשענטעללייט", מיט וועלכע זי איז אויסגעגאַנגען אויף סאַפּער נור דורך „אַפּאָינטמענטס".

געוואָהנט האָט זי אין איהר אייגען צימער, ביי איהר איירישער פריינדין. קיינמאָל האָט זי קיינעם ניט געבראַכט אַהיים צו זיך אין צימער, אַחוץ איהרע פריינדין־„ליידיס". די שכנים האָבען אייגענטליך ניט געוואוסט, מיט וואָס זי באַשעפטיגט זיך, פון איהרע קליידער און מאַניערען האָט מען עס אויף איהר אויך נישט אָנגעזעהן.

צוערשט האָט זי געהאַלטען איהר „קוזינקע" ביי זיך, זי איז צוליעב דער „קוזינע" נישט אַרויסגעגאַנגען אין די אבענדען, און זי האָט זעלבסט־פערשטענדליך נישט געזאָגט דער קוזינע מיט וואָס זי בעשעפטיגט זיך. אָבער באַלד האָט זיך דאָס אָפּגערופען אויף איהרע פינאַנסען. קיין געלד האָט זי נישט געהאַט, געלעבט ווי יעדער „פּראָלעטאַריער" פון דער האַנד

אין מויל. דאַן האָט זי גענומען פערליערען קונדשאַפט. האָט זי פאַר דער קוזינע געדונגען אַ בעזונדער צימער ערגעצוואו אין די אידישע געגענדען, און אַליין האָט זי זיך ווייטער בעשעפטיגט מיט איהר בעשעפטיגונג.

דעם פעטער זרח'ס טאָכטער האָט געפּרואווט פערדינען, געגאַנגען אין שאַפּ אַריין אַרבייטען. קיין אַרבייט איז ניט געווען, און דאָס וואָס זי האָט יאָ געקענט פערדינען, האָט ניט געקלעקט אויף איהר אויסהאַלטען, און דערביי איז די אַרבייט געווען אַזאַ שווערע, אַז זי האָט אין די ערשטע פּאָר וואָכען אויפגעגעסען „דאָס גרינע מעדעל", און די „רויטע באַקען", וואָס זי האָט מיטגעבראַכט פון דערהיים, זענען בלייך געוואָרען, און די ליפּען גרעבער, און די אויגען אויסגעלאָשען, און אַז דעם פעטער ברוך'ס טאָכטער האָט דערזעהען, וואָס עס איז געוואָרען פון דער קוזינע, איז איהר האַרץ צושניטען געוואָרען.

דערווייל איז די יונגערע אויך געוואָהר געוואָרען, מיט וואָס די עלטערע בעשעפטיגט זיך. קיין שטאַרקען איינדרוק האָט עס אויף איהר נישט געמאַכט, דערפאַר, וואָס זי האָט נישט געזעהן קיין אָפּשטויסענדעס, און האָט נאָר געזעהן, ווי איהר קוזינע וואָהנט אין אַ פיינע וואָהנונג, טהוט זיך אָן אין זיידענס, אין אויסגעהאַפטענע העמדער, די שענסטע היט, טהוט נאָרנישט אַ גאַנצען טאָג און האָט נישט קיין „באָס" איבער זיך, און דאַרף נישט זיצען אין שאַפּ אין די הייסע זומער=טעג, — אין אָבענד געהט זי אוים סאַפּער עסען מיט פיינע ליט, וועלכע בעהאַנדלען זי אַזוי פיין, און אַזוי אָנשטענדיג — אדרבה, די קוזינעס פּראָפּעסיע האָט איהר אימפּאָנירט, זי איז שטאָלץ געווען, וואָס זי האָט אַ קוזינע אַזאַ „גרויס=אַרטיגע ליידי" — און זי פלעגט אָפט אַרויסקומען צו איהר, זיצען ביי איהר און בעוואונדערען איהרע קליידער, איהרע שיך און איהרע היט. — ענדליך האָבען די מיידלעך געוואָהנט צוזאַמען.

צוערשט האָט די עלטערע פערדינט, און די יונגערע איז געבליבען אין דער היים. זי האָט זיך אָנגעטהון אין דער קוזינעס גענוצטע קליידער, געגעסען גוט — און באַלד אָנגעהויבען אויסצוזעהען פריש און שען. דער שאַפּ איז אַוועקגעשוואומען, ווי אַ בייזער חלום — שוין קיינמאָל נישט צוריק צו קומען. פון קיין אַנדער פּרנסה האָט מען אויך נישט געקלערט. עס איז זיך נישט געווען צו וואָס צו נעהמען. און קיין פּרנסה האָט נישט אויסגעזעהען ביי איהר אַזוי גרינג, אַזוי פיין און אַזוי

אָנשטענדיג ווי איהר קוזינעס... און אַמאָל האָטביידע מיידלער געטראָפען אויפ'ן גאַס איינער פון ראָזע'ס פערעהרער, אַ עלטערער דזשענטעלמען שוין, — זעהר אַנ'אַנשטענדיגער „דזשענטעלמאַן", ער האָט זיך זעהר געפערעהט מיט רחל'ען, ראָזעס שוועסטער, אַזוי האָט זי ראָזע פאָר־געשטעלט, און ער האָט ביידע „שוועסטער" איינגעלאַדען צו „סאַפער" אין „מאָנאָקאָ". עס איז געווען אַזוי אָנשטענדיג... און ביסלעכווייז האָט ראָזע מיטגענומען איהר קוזינע און אָנגעהויבען איהר איבערצוגעבען די סודות פון איהר פּראָפעסיע — ביז מיר האָבען זי געטראָפען אויף פּיקאַדילי, ביי דעם סקווער פון די טויבען... ביז ראָזע האָט מיטגענומען איהר קוזינע אויף דער גאַס און געפיהרט זי אין „קאַפע ראָיאַל".

IV

נאָך דעם ווי זיי זענען אַלע דריי אָבגעזעסען אַ געוויסע צייט אין קאַפע־ראָיאַל, געטרונקען קאַפע און ליקער, האָט ראָזע געזאָגט צו די יונגערע:

— וואָס וועט זיין דער סוף פון זיצען, איך וועל אייך לאָזען אליין— איהר וועט זיך שוין אַנ'עצה געבען אָהן מיר.

— ניין, ראָזע לעבען, איך בעט דיך, געה נישט אוועק — האָט די יונגערע אָנגעכאַפּט די עלטערע ביי דער האנד, — איך האב מורא צו זיין אליין.

— מורא, אין לאנדאן האָט מען נישט קיין מורא, — האָט די עלטערע געלאַכט — געה שוין נאר, בלייב אליין מיט איהם, ער וועט דיך נישט אָבבייסען, דזשענטעלליים האָבען ליעב צו זיין אַליין מיט זייערע לֵיידיס. „איז'נט סאָ?" — האָט זי געזאָגט צום יונגען־מאַן אויף ענגליש.

— שור, יו אר רייט — האָט דער יונגערמאַן געשמאַמעלט פער־לעגען.

— און פריהער געלט, דו הערסט. נישט ווינציגער אַזוי ווי איך האָב דיר געזאָגט, און מאַך נישט מיט איהם קיין לאַנגע מעשיות. — האָט זי געזאָגט צו דער יונגערער אויף אידיש, אַז דער דזשענטעלמען זאָל נישט פערשטעהן...

די יונגערע איז רויט געוואָרען, איהר הארץ האָט אָנגעהויבען צו

קלאפען נאך העכער: טיק־טאק, האט אויף אלע געקוקט אין קאפע־הויז, אויף די געסט, אויף די מיידלעך ארום די טישען, וואס זיצען און רויכערען סיגארעטלעך, נאר נישט אויף איהר „בעשערטען“, וואס איז געזעסען געגענאיבער איהר.

דער יונגערמאן האט בעשטעלט נאך קאפע, נאך ליקער, גערעדט האט ער מיט ראזען אין ענגליש, וואס די יונגערע האט האלב פערשטאנען.

— זי איז נישט לאנג אין לאנדאן, און ווייס נאך נישט ווי אומ־צוגעהן מיט „דזשענטעללייט“ — האט ראזע פערענטפערט איהר קוזינע פאר'ן גאסט.

— אבער דערפאר איז זי א שענע, — האט דער גאסט געזאגט קוקענדיג אויף איהר.

— זי איז די שענסטע מיידעל פון סקווער, — האט ראזע געזאגט, און שטופענדיג הינטער ארום איהר קוזינע, האט זי צוגעלייגט אויף אידיש:

— דער גוי איז פערליעבט אין דיר, קענסט רייסען פון איהם א פאס, דו גרינע אוגערקע.

אבער די יונגערע איז געבליבען זיצען א פערשעמטע, רויט־טוידט מיט א קלאפענדיג הארץ און נישט געוואוסט, וואס צו טהון און וואס צו זאגען.

— זאל איך רעדען פאר דיר, איך וועל טאפען דעם דופק, אויב עס לוינט זיך, — האט די עלטערע געזאגט.

— ראזע לעבען, איך בעט דיך — האט די יונגערע אנגעכאפט די עלטערע ביי דער האנד און געבעטען זיך, אז זי זאל שווייגען.

— וואס וועט זיין דער סוף, עס ווערט דאך שפעט, אז איך וואלט אזוי געזאלט ביי יעדען גאסט באלאמוטשען, מאכען חנ'דלעך, וואלט איך שעהן אויסגעזעהן? איך וואלט אויף קיין שיך נישט געהאט!

— ראזע לעבען, איך וויל אהיים געהן, — האט די יונגערע געזאגט.

— פארוואס?

— איך ווייס נישט פארוואס, איך האב מורא.

— פארוואס האסטו מורא?

— איך ווייס נישט, איך האב מורא.

— עס איז נישט שעהן צו בעליידיגען אַ גאַסט, ער האָט געלד געספענדעט.

— מיין פריינדין איז קראנק, פיהלט זיך נים מיט אַלעמען. — דער דזשענטעלמען וועט דאָך מיט מיר בלייבען — האָט זי זיך געווענדעט מיט אַ פערשאַרט שמייכעלע צום גאַסט.

— אַז די פריינדין וועט נישט איינפערזיכטיג זיין — האָט דער „דזשענטעלמען“ געזאָגט.

— מיין פריינדין איז נישט קיין איינפערזיכטיגע — האָט ראָזע געלאַכט, — ס'וואהר? נא, נעהם די שליסעל און געה אַהיים. — גיט זי איבער דער קוזינע די שליסעל — איך וועל זיך באַלד מיט איהם אָפּפּאַרטיגען — גיט זי צו צו דער יונגערער אויף אידיש...

שפּעטער, אַז ראָזע איז צוריק געקומען אין וואָהנונג, וואו זיי האָבען געוואָהנט, האָט זי אַרויסגעוואָרפען פון זיידענעם זאַק אַ פּאַפּירענעם פינף פונט שטיק און האָט עס צוגעוואָרפען צו דער יונגערער.

— נאַ זעהסט, וואָס איך האָב אַרויסגעקריגען פון דעם הונט.

די יונגערע איז נישט געשלאָפען. זי איז געלעגען אויפ'ן בעט אַנ'אָנגעטהוענע, מיט די צעפּלאָשעטע האָר. זי האָט געלאָזט פאַלען דעם פינף־פונט־שטיק און איז רויט געוואָרען.

— נאַ, נעהם צו, עס איז דיין געלד.

די יונגערע איז נאָך מעהר רויט געוואָרען.

— מיין? — האָט זי געשמייכעלט.

— יאָ, איך בין געגאַנגען פאַר דיר.

די יונגערע האָט געשוויגען.

— פאַרוואָס ביסט דו נישט געגאַנגען מיט איהם? „אַ נייס דזשענטעלמען“ געווען.

— ער איז מיר נישט געפעלען, — האָט די יונגערע געזאָגט.

— נאַר איינע, דו האָסט דען חתונה מיט איהם? ביסט זיך משדך מיט איהם, צי וואָס? היינט קענסט דו איהם, מאָרגען נישט. וואָס אַרט עס דיך?

די יונגערע האָט געשוויגען.

— ווייסט דו וואָס, די בעשעפטיגונג איז נישט פאַר דיר, — זאָגט ראָזע, אויסטהוענדיג זיך די זאָקען, — צו דער בעשעפטיגונג בעדאַרף

מען האָבען אַ גאַנץ אַנדערען סאָרט כאַראַקטער. מען בעדאַרף וויסען ווי דערמיט זיך אומצוגעהן, אַזוי ווי איך. איך האָב מורא, אַז דו וועסט עס קיינמאָל נישט קענען.

די יונגערע האָט געשוויגען.

— דו כלה'ס זיך צופיעל מיט זיי, אַזוי ווי עס וואָלט געווען דיין חתן. איך וואָלט זיך דורך דער צייט מיט דריי אָבגעפּאַרטיגט, — זאָגט די עלטערע, אויסטהוענדיג דעם צווייטען זאָק פון פוס.

— נו, איך הויב דאָך ערשט אָן, איך וועל זיך אַודאי צוגעוואָהנען, — פערענטפערט זיך די יונגערע.

— איך האָב מורא, אַז נישט, צו דעם בעדאַרף מען האָבען אַ גאַנץ אַנדער סאָרט כאַראַקטער... — זאָגט די עלטערע, אויסטהוענדיג זיך דאָס קלייד.

V

אין די נעכסטע פּאָר וואָכען האָט ראָזע טאַקע איהר קוזינקע נישט מיטגענומען צו איהר בעשעפטיגונג. די מיידלעך האָבען געוואָהנט צוזאַמען, געגעסען צוזאַמען. דאָוש האָט אָנגעטהון ראָזע'ס האַלקעלעך און בלוזקעלעך און ראָזע האָט איהר געגעבען קליינגעלד. ראָזע האָט זיך ווייטער בעשעפטיגט ביי איהר בעשעפטיגונג, אַרויסגעגאַנגען יעדען אבענד צו איהרע בעשטעלונגען. איז נישט געווען קיין „בעשטעלונגען", איז זי געגאַנגען אויפ'ן סקווער זוכען בעשעפטיגונג, וואָס זאָל איהר און איהר קוזינע געבען אויף חיונה. די קוזינקע האָט גאָרנישט נישט געטהון. בייטאָג האָבען די מיידלעך זיך געקאָכט, גענייהט, אויפגעהאָפטען זיך שענע, בעשטיקטע וועש, דערצעהלען זיך מעשיות פון דער היים, לאַכען און פרעהען זיך, אָבער ביידע ביינקען נאָך עפּעס — נאָך וואָס זיי האָבען אַליין נישט געוואוסט. אַמאָל פּלעגט מען אויך רעדען פון ראָזע'ס בעשעפטיגונג. ראָזע האָט איהר דערצעהלט פון די „דזשענטעלליים", מיט וועלכע זי האָט נעכטען געגעסען סאַפּער און נישט איינמאָל געמאַכט צוזאַמען דאָס געלעכטער פון זיי, דערצעהלענדיג דערביי די אינטימסטע זאַכען, אָהנע זיך עפּעס צו זשענירען, צו פערשעמען זיך, אָדער צו פיהלען, אַז זי זאָגט עפּעס נישט שעהנס...

צי דערפֿאַר, וואָס דאושען איז פֿריקרע געווען צו לעבען אויף ראָזעס חשבון, צי צוליב אַנדערע אורזאַכען — ווער קען וויסען? דאושען האָט זיך פֿערגלוסט צו געהן צוריק צו דער אַרבייט אין שאַפּ. און אַז ראָזע האָט געהערט דערפֿון, האָט זי געזאָגט צו איהר:

— וואָס פֿאַלט דיר איין? דאָס געזונט און לעבען אַוועקלעגען פֿאַר צוועלף שילינג אַ וואָך? וואָס ווערסטו האָבען דערפֿון?

די יונגערע האָט געשוויגען אַ ווײַלע, דאַן האָט זי זיך אָפּגערופֿען מיט האַרץ־קלאַפּונג:

— ראָזע, ווייסטו וואָס איך וועל דיר זאָגען... — און האָט אָפּגעהאַקט.

— וואָס ווילסטו זאָגען?

— איך גלוסט אויך נישט צו געהן צוריק אין שאַפּ.

— ווער הייסט דיר דען? — זאָגט די עלטערע און שווייגט.

— און וואָס דען וועל איך טהאָן?

— וואָס זאָלסטו טהאָן?

און דאַן האָט דער געשפּרעך זיך אָפּגעהאַקט.

אין אַ פּאָר טעג אַרום, האָט ראָזע געקראָגען אַ בעשטעלונג פֿון אַנ׳אַלטען בעקאַנטען, אַ „סטעדי קאָסטאָמער“ אויף אַ „ראַנדעוואו“. דער „סטעדי קאָסטאָמער“ האָט זי געבעטען, אַז זי זאָל מיטברענגען איהרס אַ פֿריינדין, וואָרים ס׳וועט זיין נאָך אַ „דזשענטעלמאַן“, אַ פֿיינער מאַן, זיינס אַ פֿריינד. זיי וועלען זיך אַלע טרעפֿען אין דער „לאָבבי“ פֿון אַ בעוואוסטען האָטעל. די פֿריינדין, האָט דער „סטעד קאָסטאָמער“ געבעטען, זאָל זיין אַ „נאַיס לוקינג גוירל“, וואָס קען זיך „ביהעיוו'ען“ אין אַ „סאָסייעטי“. די פּאַרטי וועט האָבען סאַפּער צוזאַמען אין אַ פֿיינעם פּלאַץ. לאַנג האָט ראָזע געקלערט וועמען מיטצונעהמען. דאושע האָט געוואוסט פֿון דער פּאַרטי. דאושע האָט געהאָלפֿען ראָזע׳ן זיך אָנצוטהאָן צו אָט דער „פּאַרטי“. מיט איהר האָט זיך ראָזע מישב געווען, וועלכע קלייד זי זאָל אָנטהאָן, ווי אַזוי זי זאָל פֿערלאָקען איהרע האָר, ווי אַזוי זי זאָל דראַפּירען איהרע שאַלען. אָנטהוענדיג זיך, האָט ראָזע גערעדט צו זיך:

— ווען גע'חמט מען דאָס מיט?

האָט זיך דאָשע אָפּגערופען אין דער שטיל, האַלב מיט געלעכטער און האַלב שעמעוודיג:

— אַז דו וואָלסט געוואָלט, וואָלט איך מיטגעגאַנגען.

— דו? — האָט זיך געוואונדערט ראָזע — עס איז נישט פאַר דיר.

— פאַרוואָס? — האָט געפרעגט די יונגע דאָשע און איז רויט געוואָרען.

— מען דאַרף זיך קענען מיט דעם אומגעהן. עס איז נישט פאַר דיין כאַראַקטער.

— דו מיינסט פאַר דעגסמאָל?.. איך בין געווען אַ גרינע, איך האָב נאָך נים געוואוסט — האָט דאָשע געזאָגט.

— אַז דו ווילסט דוקא מיטגעהן, קום — האָט ראָזע געזאָגט — נאָר מאַך עס שנעלער, זיי וואַרטען שוין אויף אונז.

— ראָזע „דיער" — איז דאָשע אַרויפגעפאַלען אויף ראָזעס האַלז און האָט זי אָנגעהויבען צו קושען און צו האַלזען.

— מען דאַרף זיך אָבער אָנטהאָן אַזוי, אַז זיי זאָלען די כפרה ווערען — זאָגט ראָזע און האָט אָנגעהויבען אַרויסצושלעפען פון איהרע קאַסטענס אַלע איהרע בעהאַלטענע אוצרות, זיידענע קאָלירטע אונטער־קליידלעך, קליידער אין פערשידענע פאַרמען און מאָדעס: געהאַפטענע שפּיצען, בראַסלעטען אוירינגלעך, פאַסקעס — און פון דעם אַלעמען אויסגעפּוצט דאָשען אַזוי, אַז זי האָט טאַקע אויסגעזעהן, אַז מען האָט געקענט „פאַר איהר די כפרה ווערען"...

דער „סטעדי קאַסטאָמער" האָט מיטגעבראַכט אַ פריינד, אַ יונגען מאַן. אַלע פיער האָבען זיך בעגעגענט אין דער „לאָבבי" פון האָטעל. ראָזע האָט בעקענט דאָשע מיטן יונגען מאַן און אַליין האָט זי גענומען איהר „סטעדי קאַסטאָמער" אונטערן אָרעם, דענקענדיג, אַז די צוויי הינטער זיי, דאָשע מיטן יונגען מאַן, וועלען זיך שוין אַן עצה געבען אַליין. ערשט ביים עסען האָט זיך ווידער אַרויסגעוויזען, אַז דאָשע הויבט ווידער אָן איהרע שטיק... זיצט ביים טיי ווי אַ כלה־מיידעל, האַלט דעם קאָפּ אַראָפּגעבויגען צו דער ערד, גנבעט בליקען צום יונגענמאַן. אַנשטאָט זי זאָל איהם קוקען אין די אויגען און לאַכען, שעמט זי זיך פאַר איהם, ווערט רויט, בלייך... ענטפערט נישט...

דעם יונגענמאַן, זעהט־אויס, איז דאָס קליינשטעדטעלדיגע כלה־שפּיעלען פון דער גאַסען־מיידעל געפעלען און ער האָט אויך מיטגעהאָלפען שפּיעלען דאָס חתן־כלה שפּיעל, ראָזען איז עס נישט געפעלען, אָבער זי האָט זיך נישט געקענט העלפען. זי האָט געוואונקען צו דאושען, געשטופּט זי, האָט געברומט צו איהר אין אידיש. און דאושע האָט געטהאָן דאָס איהריגע, האַלטענדיג דעם קאָפּ אַראָבגעבויגען צו דער ערד, פערשעמט, מעשה כלה, גאָר שיקענדיג גנבישע בליקען אויפן יונגענמאַן.

באַלד, אָבער, האָט ראָזע אָן זיי פערגעסען. זי איז שוין געווען האַלבלעך שכור און פערנומען מיט איהר „סטעדי קאָסטאָמער“. און אַז מ'האָט געהאַלטען ביים אַוועקגעהן, האָט ראָזע גענומען איהר „סטעדי קאָסטאָמער“ אונטערן אָרעם און איבערלאָזענדיג די צוויי הינטער זיך, האָט זי געזאָגט מיט אַ קאָקעטיש שמייכעלע:

— זיי וועלען זיך שוין אָן עֵצה געבען אָהן אונז.

נאָר דאושע האָט אויפגעהויבען איהרע אויגען און אָנגעקוקט ראָזען מיט אַזאַ געבעט, מיט אַזאַ פערצווייפעלטען בליק, ווי ראָזע וואָלט זי איבערגעלאָזט אין דער טויטען־שטוב פון אַ געפענגניס.

— וואָס איז?

— ראָזע־לעבען! — האָט זיך דאושע אָנגעהויבען צו בעטען.

— הויבסט שוין ווידער אָן צו פערשעמען מיך פאַר מענשען? האָסט נישט בעדאַרפט אָנהויבען... פערטרייבסט מיר אַלע „קאָסטאָמערס“... — האָט ראָזע געזאָגט בייז.

דאושע האָט געהאַלטען דאָס פּנים אַראָפּגעלאָזען צו דער ערד.

— אַ, קום! זיי וועלען זיך שוין אָן עֵצה געבען אָהן אונז — האָט געזאָגט ראָזע און איז אַוועקגעגאַנגען, איבערלאָזענדיג דאושען מיט'ן פרעמדען יונגענמאַן אַליין...

אויפ'ן צווייטען טאָג, ווען ראָזע איז שפּעט אַהיים געקומען אויף איהר וואָהנונג, האָט זי געפונען דאושען ליגען אין בעט, מיט דער קאָלדרע איבערגעצויגען איבער'ן קאָפּ און וויינענדיג. האָט זיך ראָזע דערשראָקען, איז צוגעלאָפען צו איהר, זיך אַוועקגעזעצט ביים ראַנד פון בעט און אַרומגענומען דאושען.

— וואָס איז דיר, וואָס? ביזט נישט געזונט?

דאושע האָט נישט געזאגט קיין איין וואָרט, נאָר איינגעגראָבען איהר פּנים אין ראָזעס ברוסט און געוויינט, און געוויינט...

— ראָזע... ראָזע־לעבען...

— וואָס איז דיר געשעהן?

דאושע האָט געהאַלטען אָבער אין איין כליפּען:

— ראָזע... ראָזע־לעבען...

— איך האָב דיר באַלד געזאָגט, אַז עס איז נישט פאַר דיר. די בעשעפטיגונג איז נישט פאַר דיין כאַראַקטער. און דו האָסט מיך נישט געוואָלט פאָלגען... — האָט ראָזע געזאָגט מיט אַ פאָרוואורף.

דאושע האָט אַ מינוט געשוויגען, דאן האט זי זיך אָפּגערופען, אין טרעהרען, נאָך טיעפער, טיעפער איינגראָבענדיג איהר קאָפּ אין ראָזע'ס בריסטען.

— ראָזע־לעבען... איך האָב דיר עפּעס וואָס צו זאָגען...

— וואָס?

— איך האָב איהם ליעב — האָט דאושע אַרויסגעוויינט.

— וועמען? — האָט זיך ראָזע געוואונדערט.

— אַלעקס'ן...

— ווער איז אַלעקס? — וואונדערט זיך ראָזע.

— דער יונגערמאַן, וואָס דיין פריינד האָט געבראַכט.

— אַ, דאָס איז אַלעס? — האָט ראָזע געלאַכט — אהאַ, דאָס איז אַלעס... כאַ־כאַ־כאַ!

דאושע האָט זי אָנגעקוקט פערוואונדערט:

— פאַרוואָס לאַכסטו?

— פאַרוואָס איך לאַך? — זאָגט ראָזע, — אונזערע איינע טאָר נישט ליעב האָבען. דאָס איז גוט פאַר „גוירלס“... אונזערע איינע האָט נישט קיין צייט זיך אַריינצולאָזען אין אַזעלכע זאַכען — היינט דאָ, מאָרגען אוים. צופיעל זיך אַריינצולאָזען מיט איינעם איז נישט גוט.

דאושע איז שטיל געוואָרען און טרויעריג. איהרע אויגען זענען געוואָרען גרעסער און טרויעריגער, און זי האָט אָנגעקוקט ראָזען.

— איך האָב אויך אַמאָל ליעב געהאַט, נאָר דאָס איז שוין געווען אַזוי לאַנג... — האָט זי געזאָגט ציהענדיג זיך פאַר שלעפעריגקייט.

און אַז דאושע האָט איהר ווידער אָנגעקוקט מיט איהרע גרויסע אויגען, האָט זי צוגעלייגט:

— איך האָב דאָך דיר געזאָגט, אַז די בעשעפטיגונג איז נישט פאַר דיר. ביי דער בעשעפטיגונג טאָר מען נישט ליעב האָבען — אַ־נישט, קומט גאָרנישט אַרויס דערפון.

דאושע איז געבליבען זיצען אויפן בעט, איהרע צוויי אויגען האָבען ערגעץ־וואו געקוקט פערקלערט...

די מלחמה מיט חיה-רייצע

(הומאָרעסקע)

I

ווען נישט דער נאָמען חיה=רייצע, נור משפט'ן זי לויט די קליידער, וואָס זי האָט געטראָגען, וואָלט מען נישט געקענט וויסען, צו וואָס פאַר אַ געשלעכט חיה=רייצע בעלאַנגט. איהרע קליידער האָבען נישט נור געהאַט פערלאָרען זייער אָריגינעלען שניט, און מען האָט נישט געוואוסט, אויב זיי זיינען געמאַכט פאַר אַ מאַן אָדער פאַר אַ ווייב. אפילו דאָס טיכעל איבער איהר קאָפּ, וועלכעס איז שוין אַזוי געהאַט צוגעוואַקסען צו איהר פנים, אַז עס האָט זיך געדאַכט, אַז עס איז אַ טייל דערפון — האָט אויך נישט איבריגענס אונטערגעשטראָכען איהר ווייבליכעס. די צוויי עקען פון טיכעל, וועלכע האָבען זיך נאָכגעשלעפּט נאָכ'ן קניפּ אונטער איהר גאָמבע, האָבען אויסגעזעהען ווי צוויי פערקאָלטעוואַטע שפּיצען פון אַ באָרד. די עקען פון טיכעל האָבען צוגעשטעקט זייערע „נעזער" אין אַלצדינג, ביי וואָס חיה=רייצע האָט זיך בעשעפטיגט. איז זי געגאַנגען פון פעסעל=הערינג אַרויסנעהמען אַ הערינג, זיינען די עקען פון טיכעל געווען פריהער אין די הערינג=ראָפּע; איז זי געגאַנגען אָנשעפּען נאַפט, האָבען זיי זיך איינגעטונקט אין נאַפט=קענדעל און אפילו אין די שיסעל מיט קליסקעלעך, וואָס זי האָט אַריינגעכאַפּט פון איין קונה צום אַנדערען, זיצענדיג אויף אַ זעקעל זאַלץ, — זיינען זיי אויך אריין, פאַרזוכענדיג, אויב די קליסקעלעך זיינען גענוג געזאַלצען.

און נישט נור זייער אָריגינעלען קאָליר און שניט האָבען געהאַט פערלאָרען איהרע קליידער — נור אויך זייער אָריגינעלען שטאָף. מען

האָט אייגענטליך נישט געקענט וויסען, צי איהרע קליידער זיינען געשניטען פון שניידער=צייג אָדער צוזאַמענגעגליט געוואָרען אוים בלעך, אָדער אַנ'אַנדערען מעטאַל. די ברייטע ספּאָדניצעס, וואָס זי האָט געטראָגען איינע אויף די אַנדערע, זענען אַזוי שטייף געווען, און די ברייטע שירץ איבער זיי האָט אַזוי געבלישצעט פון דער זאַלץ=ראָפּע, וואָס האָט זיך בעזעצט אויף איהר און זי איז געווען אַזוי בעדעקט מיט הערינג=שופּען, אַז עס האָט זיך געדאַכט, אַז חיה=רייצע איז אַזאַ מין הערינג=חיה, וועלכע מען האָט אַרויסגעשלעפּט פון אַ הערינג=פּעסעל.

פערפינסטערט אָפּ חיה=רייצע די וועלט צווישען נאַפּט און הערינג— דערפאַר אָבער וועבט זיך פאַר איהר אַ גאָלדענער שטוהל אין גן=עדן.. אַ שטוהל נישט נור אַ פוסען=בענקעל. יאָ, ביי איהר מאַן ברוך=יואל צופוסענס. חיה=רייצע האָט פון נאַפּט און הערינג=געוועלבעל נישט נור אויסגעהאַלטען איהר בידנע לעבען אויף דער וועלט, נור האָט זיך אויך אָנגעגרייט קורח'ס אוצרות אויף יענער וועלט. איהר מאַן ברוך=יואל זיצט גאַנצע טעג אין חסידים=שטיבעל און לערנט. און ווען חיה=רייצע בעזאָרגט די וועלט, בעזאָרגט דערפאַר ברוך יואל די צווייטע וועלט. און נישט נור ברוך יואל אליין. צוויי חדר=יונגלעך האַלט חיה=רייצע ביי די בעסטע מלמדים אין שטאָדט, אַ בחור, אַ וואויל לערנער, און אַ איידעם מיט אַ היתר=הוראה אין דער קעשענע. קענט איהר זיך פאָרשטעלען דאָס עשירות און די גבורות, וואָס אזעלכע פינף „קאַרפּען=קעפּ“ קענען אָנגריי=טען. פון אַ גאָלדענעם שטוהל אין גן=עדן איז אָבגערעדט, גאָט אַליין וועט עס איהר אַקעגען טראָגען. אפשר אויך אַ פּלאַץ אין דער שוהל מיט די הייליגע אמהות. און וואָס בעדאַרף אַ אידענע מעהר? דאָס בידנע שטיקעלע ברויט אויף דער וועלט, און דאָס גאָלדענע פוסען=בענקעלע אויף דער צווייטער...

און דאָס אַלעס פון נאַפּט און הערינג געוועלבעל. טאַקע מען ווערט פערשוואַרצט דערביי אַ גאַנצע וואָך. די הויט פון פּנים און די הענד ווערט אויפגעפרעסען פון זאַלץ=ראָפּע, און אַז עס קומט אויף דער נאַכט, ברענט עס ווי אַ פייער. שמירט זי זיך איין מיט אַזעלכע מינים שמירעכטסען, וועלכע בייסען. און אַמאָל מאַכט זיך, אַז מען דאַרף אַליין ברענגען פון דער באַהן אַהיים אַ פּעסעל נאַפּט, אָדער אַ פּאָר זעקלעך זאַלץ און מען הייל זיך איינשפּאָרען אַ פּאָר „פּייעס“ טראָג=געלד, שפּאַנט זיך חיה=רייצע

איין מיט אַ יונגעל פון דער גאַס אין אַ וועגעלע, און פילט זיך ניט אַליין אַהיים צו שלעפּען דאָס פעסעל נאַפט, אָדער די פּאָר זעקלעך זאַלץ. טאַקע דערנאָך קרעכצט זי אַ גאַנצע נאַכט אויף איהר געלעגער: אַז זי ווייס נישט וואָס פאַר אַ זייט טהוט איהר וועה. און ברוך יואל, וואָס שלאָפט אין צווייטען בעט, פערשטעלט מיט'ן שפּאַנישען ווענטעל, קען אויך נישט שלאָפען. הערט ער זי קרעכצען — קרעכצט ער אויך, און פרעגט איהר: „וואָס איז איהר?" ענטפערט זי: „אַה, גאָר נישט". „זאָל איך אַראָפּגעהן און אָנוואַרימען אַ שטאַרץ צוצוליייגען?" ענטפערט זי: „מען דאַרף נישט, עס וועט איבערגעהן". און האַלט זיך איין פון קרעכצען, כדי ער זאָל ניט האָבען שברי־לב.

און עס קומט דער ווינטער, דער פראָסט ברענט און די הענט יעדעס מאָל אין פייכטען, ווייל דאָ שטעקט זי זיי אַריין אין פעסעל הערינג און דאָ האַלט זי זיי אין טונדעל נאַפט — און דערנאָך ווערען זיי בעשאָטען מיט זאַלץ — די הויט שיילט זיך, ווערט געפּלאַצט — און דאָס רויהע פלייש ברענט פון זאַלץ. אָבער ווער האָט צייט צום קלערען וועגען דעם? זי האָט קליינע קינדער צום דערנעהרען, און ס'מאַכט זיך אַ מאָל, אַז מען דאַרף פון קעלער אַרויפקייקלען אַ פעסעלע הערינג, וועט זי דאָך נישט געהן רופען ברוך יואל'ן, אַז ער זאָל איבער איהר באַלמוטשען פון לערנען (וואָס איז איהר גאַנצער האַנדעל, מ'שטיינס געזאָגט, ווערט געגען איין וואָרט פון זיין תורה?) אָדער זי וועט דאָך אויך נישט נעהמען אַ „זעקסער" און אַרויסוואַרפען פאַר אַ טרעגער. וואָס אַ גגידית'טע איז זי? זי האָט דען נישט קיין קינדער אין חדר, פאַר וועלכע זי דאַרף מלמד־געלד צאָהלען? פילט זיך נישט חיה־רייצע און שפּאַרט אַליין אונטער איהר ברוסט און אָרימס און קייקעלט אַליין אַרויף דאָס פעסעלע הערינג פון קעלער אין געוועלב אַריין. טאַקע ביינאַכט קרעכצט זי, „אַז זי ווייס נישט פאַר וואָס איהר „האַרץ־ברעטעל" טהוט וויי — אָבער אַ „זעקסער" פאַר'ן טרעגער האָט זי אַ געפונענעם. געלויבט צו גאָט, חיה־רייצע „פיהרט אויס איהר וועלט". אַ שטיקעל ברויט מיט אַ טעלער קליסקעלעך פאַר איהר מיט די חדר־אינגלעך יעדען אָבענד, פיש און פלייש אויף יעדען שבת, מלמד־געלד פאַר די אינגלעך, און דער עיקר, דער עיקר, דאָס גאָלדענע פוסען־בענקעלע וועבט זיך אין גן־עדן...

איך ווייס נישט, צי עס איז געווען דאָס שטיקעלע ברויט אויף

דער וועלט, צי דאָס גאָלדענע פוסען־בענקעלע אויף יענער וועלט וואָס האָט דעם „ליכטיגען־פּיעל־מעכטיגען“ פּאַן שווישינסקי ניט געלאָזט רוהען. יעדעס מאָל, ווען דער פּאַן איז דורכגעגאַנגען דעם אַלטען מאַרק און ער האָט בעמערקט די פּויערשע פוהרען, וואָס שטעהען פאַר חיה־רייצעס געוועלבעל, און חיה־רייצע מיט איהר בלעכענע, שופען־בעשפּריצטע שערץ, מיט דעם טיכעל מיט'ן קניפּ אונטער דער גאָמבע, איז בעשעפטיגט ביי די הערינג — האָט דאָס זיין האַרץ צובראָכען. דער פּאַן האָט זיך אָבגעשטעלט, אונטערגעלעהנט זיך אויף זיין דיקען שטעקען, אַ פּאָר מאָל מיט די פינגער דורכגעצויגען די לאַנגע געלע וואָנסעס, און געקרייזעלט זיי ביי די עקען. זיינע דיקע אַראָפּהענגענדיגע באַקען, וועלכע זיינען בעקליידעט געווען מיט שטעכעדיגע חזיר־האָריגע באַקען־בערד, זיינען אָנגעלאָפען געוואָרען מיט בלוט און רויט געוואָרען. די הויכע געלבע ברעמען איבער די אויגען האָבען זיך אויפגעשטעלט, און די שוואַרץ־אַפּלען פון זיינע קאַרע אויגען זיינען קלענער געוואָרען און גלאַנצענדיגער. אַזוי איז ער געשטאַנען אַ לאַנגע ווילע און בעטראַכט חיה־רייצען מיט איהר געוועלבעל; נאָכגעקוקט און געזעהן ווי חיה־רייצע שלעפּט אַרויס פון איהר געוועלבעל די הערינג, דעם נאַפט, די זעקלעך זאַלץ און פּאַקט זיי אויף אויף די פּויערשע פוהרען. דער פּאַן האָט געשאָקעלט דערויף מיט'ן קאָפּ, אַזוי ווי חיה־רייצע וואָלט בעגאַנגען דעם גרעסטען פערברעכען. ענדליך האָט ער אויסגעשפּיגען און איז אַוועק־געגאַנגען מיט אַ צובראָכען האַרץ און געברומט צווישען די דיקע וואָנסעס:

— אָנגעזעצט זיך אויף פּוילען ווי אַ קרענק אַ שלעכטע, פערקויפט די פּויערים נאַפט מיט הערינג — און איך, אַ פּוילישער שליאַכטיץ, מוז דאָס צוזעהן און שווייגען.

קיינער האָט נישט געוואוסט פון וואָס דער פּאַן שווישינסקי ציהט זיין חיונה. קיינמאָל האָט מען איהם נישט געזעהן טהאָן עפּעס, אָדער זיין בעשעפטיגט ביי עפּעס. אַלצדינג וואָס מען האָט געזעהן פון שווישינ־סקי'ן — איז געווען, אַז ער האָט זיך יעדען טאָג אין פריהמאָרגען אַרויף און אַראָפּגעדרעהט איבער די גאַסען פון שטעדטעל מיט זיין פריינד דעם „אַסעסאָר“ — די הענד פערלייגט אויפ'ן הינטען און בעקוקט דאָס שטעדטעל, אַזוי ווי זיי וואָלטען געווען רעוויזאָרען. איין בעשעפטיגונג האָט ער יאָ געהאָט — ער איז געווען אַ „פייער־לעשער“. און אַז ס'איז

געווען אַ פּאַראַד פון די פייער=לעשערס, און מען האָט די „שפּריצערס" איבער די גאַסען פון שטעדטעל געפיהרט — איז פאַן שווישינסקי געווען אַ גאַנצער „גאַטשעלניק". אָנגעטהאָן אין אַ גרויסער פינקעלדיגער מעשענער קאַסקע אויפ'ן קאָפּ, האָט ער פּאַראַדירט איבער די גאַסען פון שטעדטעל אַ טאָג צו פריהער איידער דער פּאַראַד איז געווען און אַ טאָג נאָך „יום טוב". ווען די „פייער=לעשערס" זענען שוין געוואָרען אויס פייער=לעשערס און זיינען צוריק געוואָרען, ווער אַ שוסטער און ווער אַ וואַסער=טרעגער, ווער אַ שיכור און ווער אַ גנב — פאַן שווישינסקי אָבער דרעהט זיך נאָך אַרום אין די בלויע בלוזקע מיט די מעשענע קנעפּ און די מעשענע קאַסקע אויפ'ן קאָפּ מיט דעם העקעל ביי דער זייט. וואָס פאַר אַ געלעגענהייט עס האָט זיך נאָר געמאַכט אין שטעדטעל, אַ ביסקופּ איז געקומען צו פאָהרען אין דער שטאָדט=קירכע, אַ גאַטשאַלניק איז דורכגעפאָהרען, דאָס וואַסעריל, וואָס פליסט אונטער'ן שטעדטעל האָט זיך צובייזערט און אָבגעריסען דאָס בריקעל, זעלנער זיינען געקומען אין שטאָדט אריין, — מיט איין וואָרט, וואָס עס האָט זיך נאָר געמאַכט האָט זיך באַלד פאַן שווישינסקי אָנגעטהאָן די מעשענע קאַסקע אויפ'ן קאָפּ און האָט פּאַראַדירט איבער די גאַסען פון שטעדטעל מיט'ן העקעל אין אַ זייט. אָבער קיינמאָל האָט מען נישט געזעהן דעם פאַן שווישינסקי טהאָן עפּעס, זייענדיג בעשעפטיגט ביי עפּעס — און קיינער האָט נישט געוואוסט, פון וואָס דער פאַן ציהט זיין חיונה.

— קענסט מיר נישט זאָגען, נטע — פון וואַנען לעבט ער, דער פאַן שווישינסקי — פלעגט זיך יעדעס מאָל אָנרופען חיים בעקער, אָנגעטאָן אין זיינע בעמעלטע הויזען, שטעהענדיג אויף דער שוועל פון זיין געוועלבעל, צו נטע קרעמער, וואָס איז אויך געשטאַנען אויף דער שוועל פון זיין געוועלבעל, ווען זיי האָבען דעם פאַן געזעהן אַדורכגעהן אין זיין פייער=קאַסקע.

— יענער איז אַ גרויסער פּריץ, אַ פייער=לעשער, אַ גאַנצער גאַטשאַלניק — און דו פרעגסט פון וואַנען ער לעבט — האָט איהם דערויף נטע אָבגעענטפערט, קראַצענדיג זיך אין בערדעל.

און אַזוי ווי פאַן שווישינסקי, אַזוי איז אויך געווען זיין קאָמפּאַניאָן, דער פאַן פּיעסאָסקי, וועלכער האָט געקראָגען דעם נישט זעהר קלאָרען טיטול פאַן „אַסעסאָר". קיינער האָט נישט געוואוסט, וואָס דער טיטול

בעדריט און פאר וואס ער האט איהם געקראגען. דאס שטעדטעל האט דיביידע פאנעם גערופען: „מלך אביון עם קאמפ.“. נאר מען האט נישט געוואוסט, וועלכער עס איז דער „מלך אביון“ און וועלכער עס איז דער „עם קאמפ.“. פאן פיעסאסקי, פונקט אזוי ווי זיין פריינד שווישינסקי, האט אויך נישט געהאט קיין בעשטימטע פראפעסיע, און מען האט אויך נישט געוואוסט גאנץ גענוי, פון וואס ער ציהט זיין חיונה און וואס זיין בעשעפטיגונג איז. נאר פאן פיעסאסקי האט געהאט א טיטול, און האט אויף דעם טיטול געוואלט בארגען ביי די אידען געלד. און יעדעס מאל, ווען עוזר דער מלוה האט איהם אפגעזאגט, שווערענדיג ביי זיינע פיאות, אז ער האט נישט קיין בארעס געלט, איז דער אסעסאר בייז געווארען און האט אנגעהויבען צו שרייען: וואס, מיר אנ'אסעסאר, א קעניגליכען אסעסאר וואגסטו אפצוזאגען, — ווייסטו וואס אנ'אסעסאר איז? נאר עוזר'ל דער מלוה האט נישט געוואוסט וואס אנ'„אסעסאר“ איז, און דורך דעם האט ער זיך אויך נישט געשראקען פאר'ן פאן. אבער א חוץ דעם טיטול איז אין אלע אנדערע זאכען דער פאן פיעסאסקי גלייך געווען צום פאן שווישינסקי. און האט פאן שווישינסקי געהאט א מעשענע קאסקע, אין וועלכער צו פאראדירען, האט דערפאר דער פאן פיעסאסקי געהאט א בלויען „פראק“ מיט מעדאלען. און אז עס איז געקומען א יום־טוב אין שטעדטעל, האט זיך דער פאן פיעסאסקי אנגעטאן זיין בלויען ראק מיט סאמעטענע לאמפאסען, און צווייפעלהאפטע מעדאלען פון צווייפעל־האפטען מעטאל האבען בעקליידט זיין ברוסט, און עפעס א „גאפא־לעאניש“ הימעל האט בעציערט זיין קאפ און האט מיט זיין פריינד פאן שווישינסקי אין די מעשענע קאסקע פאראדירט איבער די גאסען. און האט דער פאן שווישינסקי געהאט א שטעקען, האט דערפאר אבער דער פאן פיעסאסקי געהאט א הונד מיט א קורץ אונטערגעהאקט עקעל און אויך ווי זיין הער א קורץ אונטערגעשוירען נעזעל, א פודעל אנ'אלטען. ביידע, דער הער און הונד, האבען ליעב געהאט צו פאמאדירען זיך די האר מיט פעטע דיקע פאמאדע. און ווען זיי זיינען ביידע ארויסגעקומען אין פריה־מארגען אין געסעל, אבפאמאדירט די האר, האט זיך געקליבען ארום זיי א וואלקען פון פליגען, מוקען און אלע אנדערע געפליגעל, וואס האבען זעהר ליעב דעם זיסען טעם פון פאמאדע. און דער פאן פיעסאסקי האט געפיהרט מיט זיי א מלחמה מיט זיין קאלירט טאשען־טיכעל, און

ווען ער האָט מיט זיין קאָלירט פּאַשען=טיכעל אָוועקגעטריבען די פליגען פון זיינע פּאָמאַדירטע האָר, האָט ער דאָס אויך שוין איינציימיג געטאָן פאַר זיין הונד, — פאַר וואָס דער הונד איז איהם זעהר דאַנקבאַר געווען, ווייל ער האָט נישט מעהר געהאַט קיין עק, מיט וועלכען אָוועקצוטרייבען די פליגען.

די ביידע פאַנעס פלעגען זיך טרעפען יעדען פריה=מאָרגען פאַר דער טיר פון ראטה=הויז, פון וואַנען זיי האָבען אָנגעהויבען צו מאַכען זייער אונטערזוכונגס=טור איבער'ן שטעדטעל.

— מיט'ן שטערן אין דער ערד פאַר דעם פיעל=מעכטיגען פאַן אַסעסאָר, — האָט בעגריסט דער פאַן שווישינסקי דעם פאַן פיעסאָסקי מיט אַ טיעפען בויג צו דער ערד, און מיט אַ זשעסט מיט דער האַנד.

— דער דיענער פון דעם לייכטענדען פיעל=מעכטיגען פאַן שווי=שינסקי — האָט איהם דער צווייטער אָפּגעגעבען מיט אַ בויג און מיט אַ זשעסט.

— ווי פיהלט זיך דער פאַן אַסעסאָר היינט? ווי איז ער גע=שלאָפען? האָט ער געטרוימט אָנגענעהמע חלומות? האָט איהם דאָס פרישטיק געשמעקט? — האָט דער פאַן שווישינסקי געפרעגט דעם פאַן פיעסאָסקי.

דערויף האָט דער פאַן נישט אָפּגעענטפערט, נאָר צוריקגעצאָהלט מיט אַ פראַגע:

— און וואָס מאַכט דאָס טויבען=קעפעל, די הערליכע מאַדאַם, דיין ווייבעל? איך קוש איהר הענטעל און פיסעל.

דאָס איז אָבער נאָך גאָר נישט געווען, ווען מען האָט געדאַרפט מאַכען דעם ערשטען טריט.

איינער האָט דעם אַנדערען אָנגעבאָטען, אַז ער זאָל דער ערשטער אָנהויבען צו געהן.

— פּראָשע פּאַנאַ! — האָט פאַן שווישינסקי זיך פערבויגען פאַר'ן פאַן פיעסאָסקי און געוויזען איהם מיט אַ זשעסט, אַז ער זאָל דער ערשטער טרעטען אַ טריט.

— אָ ניין, ניין, ערשט נאָך דעם פאַן — פּראָשע פּאַנאַ, — האָט דער צווייטער זיך פערבויגען פאַר'ן ערשטען.

— אָ ניין, דער פּאַן אַסעסאָר איז עלטער — און איהם קומט דער האָנאָר — פּראָשע פּאַנאַ!

— ניין. ניין. פּראָשע פּאַנאַ!

עס האָט געדויערט אַ היבשע ווײַלע, ביז די ביידע פּאַנעס האָבען ביידע צוזאַמען מיט אַמאָל געמאַכט דעם ערשטען טריט, און אָנגעהויבען זייער רונד איבער'ן שטעדטעל.

דעם ערשטען, וואָס זיי האָבען אָנגעטראָפען, איז געווען לייבעל דאָרפסנגעהער, וועלכער האָט געשלעפּט אַ קעלבעל פון דאָרף. דאָס קעלבעל וויל נישט געהן און לייבעל האָט עס געבאַפּט אויף זיינע פּלייצעס. דער איד איז געווען אָפּגעהעשעט, געבאָדען זיך אין שוויים. די אַנגסטען זענען איהם גערונען פון הינטערן היטעל און פייכט געמאַכט דאָס פּנים. געזעהן אַזעלכע צוויי וואַזשנע פּאַנעס, איז ער אַראָפּ פון וועג און האָט נאָך צייט געהאַט מיט איין האַנד דאָס היטעל צו ציהען פאַר זיי מיט מורא.

ביידע פּאַנעס האָבען זיך אָפּגעשטעלט און נאָכגעקוקט לייבלען:

— זעהט דער פּאַן, שלעפּט ער אונזער קעלבעל פון אונזער פּוילען.

— און ווער? אַ איד.

— צום אידישען שוחט וועט ער עס אַודאַי שלעפּען, דאָס אָרימע קעלבעל, שחט'ען עס, אַז די אידען זאָלען האָבען פלייש אויף שבת.

— און מיר צוויי פּוילישע שליאַכציצעס זאָלען דאָס צוזעהן, ווי דער איד שלעפּט אונזער קעלבעל, פון אונזער פּוילען, אויפצועסען פאַר די אידען אויף שבת — צוזעהן און שווייגען, — האָבען ביידע געקרעכצט.

נאָר פּלוצים זיינען זיי שטעהן געבליבען און האָבען ווייטער נישט געקענט געהן — אַ גרויסע אייזערנע באַלקע האָט זיי פערשטעלט דעם וועג.

— און דאָס וואָס איז? ווי אַזוי וואַגט ער דאָס? מיר פּוילישע שליאַכטשיצעס.

זעליגעל אייזען־סוחר האָט מיט אַ פּויער אַרויסגעשלעפּט אַ גרויס שטיק אייזען פון געוועלב אַרויס און געהאָלפען אויפלעגען אויפ'ן גוי'ס פוהר. אונטער דעם לאַסט פון אייזען האָט זעליגעל אָפּירגעשמייכעלט מיט זיין שפּיציג בערדעל און געבעטען „וויבאַטשעניע“ פון די „פּאַנעס“ פאַר־וואָס ער האָט זיי פערשטעלט דעם וועג. די פּאַנעס האָבען זיך אָפּגע־

שטעלט, זייערע פּנימער מיט זייערע קאַרקען זייגען אָנגעלאָפען מיט בלוט און ביידע מיט אַמאָל האָבען אָנגעהויבען צו שרייען צום איד:

— זעהסט נישט, איד, ווער דאָ געהט, ווי אַזוי וואַגסט דו?

דער איד מיט'ן גוי האָבען געלאָזט פאַלען דאָס אייזען אויף דער ערד, דער איד האָט געהאַלטען אין איין ציהען דאָס היטעל, און געבעטען „וויבאַטשעניע". און דער פויער האָט געקושט די פאַלעס פון די פּאַנעס.

פּאַן פּיעסאַסקי האָט אַרויסגענומען זיין קאַליערט טאַשען-טיכעל, אָבגעשטויבט זיך, אַוועקגעיאָגט די מחנה פליגען פון זיין פּאָמאַדירטען קאָפּ, אַוועקגעיאָגט די פליגען פון אַרום הונד'ס נעזעל און האָט זיך אָנגערופען:

— איך זאָג דיר, ליכטיגער פּאַן, אַז מיין קריסטען-געדולד פּלאַצט מיר, ווען איך זעה, ווי די אידען האָבען איינגענומען פּוילען.

— אין מיר, ליכטיגער פּאַן, האָט שוין לענגסט געפּלאַצט — האָט דער פּאַן שווישינסקי צוגעלייגט.

גאָר זייער געדולד האָט ערשט רעכט אָנגעהויבען צו פּלאַצען, ווען זיי זיינען צוגעקומען צו חיה-רייצעס הערינג-געוועלבעל און געזעהן די פויערשע פוהרען פאַר'ן געוועלבעל.

— זאָל דער פּאַן אַסעסאָר אַריינקוקען — אַ פולע געוועלבעל מיט פויערים, אונזערע פויערים. איז געקומען אַ פרעמדער און נעמט אונז אַוועק די פויערים, פערקויפט פאַר זיי נאַפט, הערינג, זאַלץ, נאָגט אויס דאָס בלוט פון די אָרימע פויערים. אונזער פּוילען, אונזער הערינג — און ס'קומט אַ פרעמדער און נעהמט עס אַלעס אַוועק פון אונז.

— און מיר, צוויי פּוילישע שליאַכטשיצעס, שטעהען און קוקען דאָס צו און שווייגען.

— איך האָב שוין לענגסט געזאָגט, מיר מוזען זיך אָרגאַניזירען. מיר מוזען עפּעס טהאָן. מיר טאָרען עס ניט צולאָזען. די גאַנצע „אויטשיזנע" איז אין געפאַהר.

— זאָל דער „יאַסנאָוועלמאָזשני פּאַן" זאָגען וואָס מען קאָן טהאָן.

— וואָס מען קאָן טהאָן? — ענטפערט דער פּאַן שווישינסקי. — דער הערליכער „אַסעסאָר" קוקט-אָן די אידענע, מיינט ער, אַז דאָס איז אַ פּראָסטע הערינג-אידענע? זי איז אַנ'אַגענט פון ראָטשילד'ען. דער גאַנצער „קאַהאַל" שטעהט הינטער אהיר. די אינטערנאַציאָנאַלע אידישע

פינאנסיסטען מיט ראָטשילד'ען אָן דער שפּיץ פינאַנסירען איהר געשעפט פון נאַפט און הערינג. יאָ, יאָ, אַזוי איז עס. ער ווייס עס, אַליין אין די פּוילישע צייטונגען געלעזען... אויסצוגאָגען דאָס בלוט פון פּוילישען פּויער.. און אַזוי ווי די אידען טהוען, מוזען מיר אויך טאָן. מיר מוזען זיך האַלטען אינאיינעם, אָרגאַניזירען זיך אין אַ פּוילישער קריסטליכער, קאַטוילישער „ספּולקע". מיר מוזען אַוועקנעהמען פון דער אידענע די פּויערים. מיר וועלען פערקויפען נאַפט און הערינג פאַר די פּוילישע קאַטוילישע פּויערים, מיט אַ פּוילישע מאָס, נישט מיט אַ אידישע.

— וואָס? דער ליכטיגער, פּיעל־מעכטיגער פּאַן וועט פערקויפען נאַפט און הערינג? — פרעגט דער פּאַן פּיעסאָסקי.

— יאָ, יאָ. פאַר פּוילען וועל איך אַלץ טאָן, צו ראַטעווען די „אויטשיזנע" פון די אידישע פינאַנסירען. וועט עס דער ליכטיגער פּאַן אַסעסאָר נישט טהאָן פאַר פּוילען?

— אָ, געוויס וועט ער עס טהאָן. פאַר פּוילען וועט ער אַלצדינג טהאָן. אפילו מיט נאַפט און הערינג האַנדלען.

— סלאָוואָ האָנאָרו!

— סלאָוואָ האָנאָרו!

— אַזוי רעדט אַ פּאָליאַק, פאַר דער פּויליש גלאָריע — פאַר די אויטשיזנע.

— מיט נאַפט און הערינג!

— לאָמיר זיך ליעבען, ברודער!

— מיר ליבען זיך, ברודער!

און ביידע פּאַנעס זיינען געפאַלען איינער אויף דעם צווייטענס האַלז און האָבען זיך צוקושט.

II

די ביידע פּאַנעס זענען אַרומגעגאַנגען אין דער שטאָדט און געקליבען אונטערשריפטען פון גלח, פון דאָקטאָר און פון אַנדערע אָנגע־זעהענע פּוילישע „אַביוואַטעלעס", און אַוועקגעשריבען אַ בריעף אין דער גרויסער שטאָדט צו דער געזעלשאַפט צו „קעמפפען געגען אידישען

האַנדעל“, אַז מען זאָל אויפעפענען אין דער שטאָדט אַ פוילישׁ קריסטליך־קאַטוילישען געשעפט פון נאַפט און הערינג.

עס איז אַראָפּגעקומען אַ פּוילישער אַגיטאַטאָר אין שטעדטעל אַריין, פערווּפען אַ פערזאַמלונג ביים דאָקטאָר אין שטוב. און דער גורל איז געפאַלען צו קעמפּפען געגען חיה־רייצע'ן. פאַרוואָס דוקא חיה־רייצעס געוועלבעל פון נאַפט און הערינג איז זיי געשטאַנען אין די אויגען? עס איז געווען דערפאַר, ווייל פאַן שווישינסקי האָט אַזוי אַלעמען איבערצייגט אויף דער פערזאַמלונג, אַז הינטער דער אידענע חיה־רייצע שטעהט ראָטשילד. און די געזעלשאַפט האָט געוואָלט דורך דער הערינג־אידענע געבען אַ טויט־קלאַפּ „דעם גאַנצען אידישען אינטערנאַציאָנאַלען פינאַנס“. ס'איז געבליבען, אַז דאָס ערשטע איז צו קעמפּפען געגען דער הערינג־אידענע, אויפצועפענען אַ פּויליש קריסטליך־קאַטויליש געשעפט פון נאַפט און הערינג. אוןביידע „ליכטיגע פּיעל־מעכטיגע“ פּאַנעס — פאַן שווישינסקי מיט'ן „אַסעסאָר“ — האָבען זיך אונטערגענומען פאַר דער „גלאָריע פון פוילען“ אַליין צו שטעהן אין געשעפט און צו פערקויפען נאַפט און הערינג, פאַר וואָס אַלע האָבען בעוואונדערט זייער מוט און בעגליקווינשט זיי און בעטראַכט זיי פאַר העלדען. די דאַמען האָבען זיי געפּאַטשט „בראַוואָ“ און די פּאַנעס האָבען געשריען: „ניעך זשיִע“. און פאַן שווישינסקי און דער „אַסעסאָר“ האָבען זיך פערנייגט מיט עכטען פוילישען זשעסט און מיט ריטערליכען מוט, ווי זיי וואָלטען געגאַנגען אין אַ גרויסער שלאַכט.

דער גלח פון שטעדטעל איז געוואָרען דער ערשטער האָנאָראָווער פּרעזעס פון „דער פּוילישער קריסטליכער קאַטוילישער געזעלשאַפט פון נאַפט און הערינג“. דער דאָקטאָר — דער צווייטער האָנאָראָווער פּרעזעס. דער אַפּטייקער — דער ערשטער פּרעזעס, דער שרייבער אין מאַגיסטראַט — דער צווייטער פּרעזעס. פּאַן שווישינסקי — ערשטער דירעקטאָר, פּאַן פּיעסאַסקי — צווייטער דירעקטאָר. אַזוי איז אַוועקגעגאַנגען אַ רייהע פון טיטולען, פון „פּרעזעסען“, „דירעקטאָרען“ און אונטער־„סעקרעטאַרען“ ביז צום לעצטען שוסטער־שגיץ. אַלע גוים פון שטעדטעל האָבען געקראָגען טיטולען פון דער געזעלשאַפט. דער גלח מיט דעם דאָקטאָר זיינען אריינגעפאָהרען אין דער גרויסער שטאָדט און געווענדעט זיך צו דער באַנק פון „אונטערשטיצען דעם פוילישען האַנדעל“ מיט

אַנ׳אויספיהרליכען און לאַנגען בעריכט וועגען דער אידענע חיה־רייצע, וואָס שטעהט אין פערבינדונג מיט אַלע אינטערנאַציאָנאַלע אידישע פינאַנסיסטען פון דער גאַנצער וועלט, אַנצופיהרען אַ האַנדעל מיט נאַפט און הערינג פאַר די פויליש־קאַטוילישע פויערים, פון וועלכע זי צאַפּט־אויס דאָס בלוט און די גאַנצע „אויטשיזנע" שטעהט אין געפאַהר אונ־טערצוגעהן צוליעב דער אידענע. דעריבער בעטען זיי פון דער באַנק דעם נויטיגען קרעדיט פאַר דער געזעלשאַפט, צו ראַטעווען דעם פוילישען האַנדעל פון אידישע הענד און צו געבען אַ טויט־קלאַפּ דעם „אידישען קאַפּיטאַל". — וואָס די באַנק האָט זיי נאַטירליך בעוויליגט.

אין די פוילישע צייטונגען האָט מען געשריבען וועגען דער גרויסער געפאַהר, וואָס שטעהט־פאַר דער פוילישער נאַציע פון דער הערינג־אידענע חיה־רייצע, וואָס איז אין פערבינדונג מיט ראָטשילד׳ן און אויפגעפאָדערט די געזעלשאַפט צו וועהרען זיך געגען איהר. און דער גלח פון שטעדטעל האָט יעדען זונטאָג דרשות געהאַלטען אין דער קירך פאַר די פויערים, און געשראָקען זיי מיט׳ן גיהנום און מיט׳ן טייוועל, און מיט טריקעניש און מיט הונגער, ווען זיי וועלען קויפען ביי די אידענע חיה־רייצע. און דאַגעגען האָט ער פערשפּראָכען דאָס „הימעל־רייך" און פערגעבונג פון אַלע זינד — און די ברכה פון הייליגען פּאַפּסט, מיט אַלע הייליגע — ווען זיי וועלען קויפען נאַפט און הערינג ביי די „פוילישע קריסטליכע קאַטוי־לישע געזעלשאַפט".

חיה־רייצע האָט גאָר נישט געזאָגט. זי איז נישט געפאָהרען אין דער גרויסער שטאָדט אַריין. זי האָט נישט געהאַט צו וועמען צו פאָהרען. נור אין אבענד, אַז זי האָט געזעהן איהרע צוויי חדר־אינגלעך זיצען מיט׳ן טאַטען ביי דער גמרא און לערנען — האָט זי זיך די גאַנצע זאָרג פון נאַפט און הערינג פון קאָפּ אַרויסגעשלאָגען. און קוקענדיג אויף איהרע צוויי לעהרען־קינדער, האָט זי צו זיך געזאָגט:

— גאָט וועט מיך נישט פערלאָזען, אין זייער זכות.

און אַז ווער פון די אידען אין גאַס זיינען צוגעקומען צו איהר און געמאַכט מיט איהר אַ שמועס, און געפרעגט זי:

— אויב זי וויים פון די „שוואַרצע וואָלקענס", וואָס ציהען זיך איבער איהר קאָפּ?

האָט זי געענטפערט:

— .איך האָב גישט וואָס צו שרעקען זיך. איך האָב אַ שטאַרקען צד ביים טיש. איך האָב חדר־אינגלעך צו דערנעהרען...

III

אין טאָג, וואָס מען האָט אויפגעעפענט דאָס געוועלב פון די „פוילישע קריסטליכע קאַטוילישע געזעלשאַפט פון נאַפט און הערינג“, איז געווען אַ גרויסע חגא אין שטאָדט. דער קירכען־גלאָק האָט געקלונגען פון פריה־מאָרגענס אָן און האָט גערופען די גוים אין קירכע אריין. דאָרט האָט דער גלח אָבגעהאַלטען אַ געבעט, און געבעטען פון גאָט „נצחון פאַר פוילען עגגען איהר פיינד חיה־רייצע“. דערנאָך איז מען אַוועק מיט קירכליכע פאָהנען און הייליגע בילדער פאַר דעם „נאַפט מיט הערינג“ געוועלב, וואָס איז געווען געגענאיבער חיה־רייצע׳ס געוועלבעל. דאָס געוועלב פון דער פוילישער געזעלשאַפט איז געווען בעהאַנגען מיט פוילישע פאָהנען, און מיט קריסטליכע פאָהנען. די שילד פון געוועלב איז געווען בעמאָלט מיט׳ן הייליגען בילד פון די „מאַטקע באָסקע“ און מיט יעזוס׳עס בילד, ווי זיי שטעהען און טייטלען מיט די פינגער אויף אַ הערינג מיט אַ קאַן נאַפט, און ווייזען־אָן פון זייער הימלישען טראָהן, „אַז נור דאָ זאָל מען קויפען נאַפט און הערינג“.

דער גלח האָט בעשפריצט דאָס געוועלב מיט הייליג וואַסער און אַלע פוילישע אָביוואַטעלעם האָבען געקניעט און געבעטען פאַר נצחון אויף פוילען.

און געגענאיבער דער גאַנצער צערעמאָניע איז געשטאַנען חיה־רייצע פאַר איהר נאַפט־געוועלבעל, מיט דעם טיכעל פערבונדען איבער׳ן קאָפּ, מיט די צוויי שפּיצען פון טיכעל אונטער איהר געמבע און מיט דער בלעכענער שירץ, פערלייגט די הענד, און האָט זיך געטראַכט: „איך האָב חדר־יונגלעך צו דערנעהרען“.

דער ערשטער „פּרעזעס“, און דער צווייטער האָנאָראָווער פּרעזעס, און דער ערשטער דירעקטאָר און דער צווייטער דירעקטאָר, און דער ערשטער האָנאָראָווער סעקרעטאַר, און דער צווייטער האָנאָראָווער סעקרע־טאַר זענען געזעסען אויף שטוהלען און האָבען אָפּגעוואַרט דעם ערשטען קונה, וואָס וועט אריינקומען קויפען.

דער ערשטער קונה, וואָס איז אַריינגעקומען אין קריסטליכען קאַטוי-לישען געוועלב, איז געווען, ווי עס איז געווען צו ערוואַרטען, מאַנקע „די שיקסע“, וועלכע מען האָט גערופען אין שטעדטעל מיט דעם נאָמען נישט אָהן געניגענדע אורזאַכען. זי איז געווען אַנגעפּודערט און אויפגעקעמט צו דעם פּאַראַד, און מיט דעם אויסגעשניטענעם קאַפּטענדעל — זי איז געקומען קויפען אַ קוואָרט נאַפט און צוויי הערינג. קיינער האָט נישט געוואוסט צו וואָס זי בעדאַרף די נאַפט. קיין הויז האָט זי נישט געהאַט. נור געקומען אַ מצוה טהאָן. — „איך קויף נור שטענדיג אין קאַטוילישע געוועלבער. אַליין אַ קאַטוילישקע געה איך צו קאַטויליקען. יעדער צו ס'זייניגע“ — האָט זי געזאָגט צו די אָביוואַטעלעס. כאָטש אַלע האָבען געוואוסט, אַז אין איהרע אייגענע געשעפטען היט זי נישט זעהר אָב דעם פּרינציפּ, און מאַכט נישט קיין גרויסען חילוק צווישען איד און קריסט...

— אַזוי בעדאַרף זיין, אַנ'אמת'ע קאַטוילישע נשמה — האָט דער גלח און דער דאָקטאָר און אַלע אַנדערע פּוילישע בעלי בתים געדריקט איהר די האַנד דערפאַר.

די פערקויפערס פון „פּוילישען קאַטוילישען קריסטליכען“ געוועלב זיינען געווען: דער „ערשטער דירעקטאָר“ פּאַן אַסעסאָר פּיעסאַסקי און דער צווייטער דירעקטאָר פּאַן שווישינסקי. דער פּאַן שווישינסקי איז גע-קומען אַנגעטהאָן אין זיין פייער-לעשער-אוניפאָרם; מיט די בלישצענדע מעשענע קאַסקע אויפ'ן קאָפּ, האָט ער אויסגעזעהן ווי אַנ'אויסגעדיענטער סאָלדאַט פון צעזאַר'ס לעגיאָן. דער „אַסעסאָר“ איז געקומען אין אַ פראַק פון אַ ציוויל-בעאַמטען, בעהאַנגען מיט מעדאַלען, וואָס אַ טייל פון זיי זיינען געווען אַזוי גרויס, אַז זיי האָבען וועניג פּלאַץ איבערגעלאָזט פאַר די אַנדערע, פאַר די קלענערע. און אַז ס'איז געקומען דערצו צו געבען מאַנקע'ן די צוויי הערינג, האָבען זיךביידע איינער דעם אַנדערען דערמיט מכבד געווען, ווי עס וואָלט זיך געהאַנדעלט וועגען אַ קעניגליכער עהרע.

— פּראָשע פּאַנאַ — האָט פּאַן שווישינסקי געבויגען זיך און גע-וויזען מיט דער האַנד צום פּאַן אַסעסאָר.

— פּראָשע פּאַנאַ — האָט דער צווייטער זיך געבויגען פאַר איהם.

— נו, נו, נאָך דיר. דער פּאַן אַסעסאָר איז עלטער פון מיר, קומט איהם די עהרע.

אַזוי האָבען זיי זיך ווידער אָבגעדונגען מיט „פּראָשע פּאַנאַ“

אַ היבשע ווײלע, ביז אײנער פון זײ, פאַן שווישינסקי, האָט געקראָגען דעם כבוד אַרויסצוגעהמען די ערשטע הערינג פון פעסעל, און דער פאַן אַסעסאָר אָנצוגיסען די ערשטע קוואָרט נאַפט.

נור ווען דער „ליכטיגער, פיעל־מעכטיגער“ פאַן שווישינסקי איז צוגעקומען צו דעם פעסעל הערינג, האָט ער באַלד מוחל געווען דעם כבוד. ער האָט געקוקט אויף די הערינג, אין נאָז האָט געשלאָגען אַ ריח פון געזאַלצענס. דער פאַן האָט זיך געמאַכט מוט, אָבער זײנע „אײדעלע“ הענד, וועלכע האָבען קײנמאָל נישט געטהאָן קײן מענשליכע אַרבײט, האָט ער דאָך נישט געקענט אײנריכטען מיט הערינג. האָט ער אַרויסגענומען אַ פּאָר ווײסע האַנדשוה פון טאַש, וועלכע ער האָט געטראָגען בײ יעדען גרויסען יום־טוב, און מיט די בעהענדשטע הענד האָט ער אָנגענומען דעם גאַפּעל אַרויסצונעהמען אַ הערינג. די בעהענדשטע האַנד איז אָבער נישט געווען אַזוי געשיקט. דער הערינג איז פון דער האַנד אַרויסגעפאַלען און איז צוריקגעפאַלען אין פעסעל אַרײן, און עס האָט געגעבען אַ שפּריץ מיט הערינג־ראָפּע און שיפּען, און דער „הערליכער, פיעל־מעכטיגער פאַן“ איז בעשפּריצט געוואָרען מיט הערינג־ראָפּע, שוין גאָר נישט צו זאָגען וועגען די ווײסע האַנד־שוה. נור דאָס ערגסטע איז געווען, וואָס די פינקעלדיגע קופּערנע קאַסקע איז בעזעצט געוואָרען מיט הערינג־שיפּען.

נישט בעסער איז עס געגאַנגען דעם פאַן אַסעסאָר מיט זײן נאַפט. דער שעהנער פראַק מיט די סאַמעטענע לאַמפּאַסען, און מיט די מעדאַלען, האָט צוגעקראָגען צו דעם פּערפיום־געשמאַק, מיט וועלכען דער אַסעסאָר האָט איהם בעגאָסען, אַ נאַפט־געשטאַנק.

נור דאָך האָבען זײ זיך געמאַכט בײדע מוט. עס האָט זיך געהאַנדעלט וועגען ראַטעווען די „אוישטיזנא“. די הערינג, וואָס מען האָט ענדליך דאָך אַרויסגעקראָגען פון פעסעל, האָט מען אײנגעוויקעלט אין צעהן פּאַפּיערען. יעדער פרעזעס האָט געוואָלט אַ חלק האָבען אין דער מצוה און אײנגעוויקעלט זײ מיט אַנ׳אַנדער שטיק פּאַפּיער. דאָס זעלבע האָט מען געטהאָן מיט די קאַן נאַפט. דער גלח האָט זײ געבענשט, און די „אָבי־וואַטעלעס“ האָבען זײ גליק געוואונשען.

דער צווײטער קונה איז געווען אַ פּויער פון אַ נאָהענטען דאָרף. אַרײנגעקומען אין געוועלב אַרײן, געזעהן אַזעלכע הויכע שררות מיט אַזעלכע פראַקעס און מעדאַלען און מיט אוניפאָרמען, האָט ער זיך דער־

שראָקען, געמיינט, אַז ער איז אַריינגעקומען צו זעלנער זיך שטעלען. קודם כל האָט ער זיך געוואָרפען צו די פיס פון גלח. דערנאָך האָט ער געקושט די הענד און די פאָלעס פון יעדען פריץ. און אַז מען האָט איהם געפרעגט, וואָס ער וויל קויפען, איז ער צומישט געוואָרען און נישט געוואוסט וואָס צו זאָגען און ענדליך, אַז ער האָט אַרויסגערעדט: „אַ טויט הערינג“, האָט זיך ביים פאַן שווישינסקי אַנגעסטען אַרויסגעזעצט אויפ'ן שטערען הינטער די קאַסקע: „גאַנצע צוועלף הערינג אַרויסנעהמען פון די טון“. און דאָס מאָל האָט ער זיך שוין נישט געדונגען מיט דעם פאַן אַסעסאָר, ער וואָלט זעהר צופריעדען געווען, אַז דעם פאַן אַסעסאָר זאָל ווערען צוגעטיילט דער גרויסער כבוד...

נור דאָס איז נאָך אַלץ געווען אין די ערשטע פאָר טעג. אין די ערשטע פאָר טעג, ווען אַלע האָבען געוואוסט, אַז דער פאַן שווישינסקי און דער פאַן „אַסעסאָר“ האָבען זיך אַוועקגעשאָנקען פאַר דער „אויטשיזנע“, און געגאַנגען האַנדלען מיט נאַפט און הערינג, און די לאָקאַלע פוילישע צייטונג האָט געשריבען וועגען זייער גרויסען פאַטריאָטיזם, און יעדעס מאָל איז אַריינגעקומען אַנ'אַנדער „אָביוואַטעל“ זיי גליק ווינשען און מוט צוגעבען צו קעמפפען געגען ראָטשילד'ן. אָבער באַלד איז דער יום־טוב דורכגעגאַנגען. קיינער האָט זיך שוין נישט מיט זיי אינטערעסירט, און דער פאַן שווישינסקי האָט נישט געהאַט מעהר קיין „אָקאַזיע“ צו טראָגען די קופּערנע קאַסקע, און דער פאַן אַסעסאָר זיין בלויען פראַק. עס איז נאָר נישט מעהר איבערגעבליבען, נור אַרויסצונעהמען הערינג פון פאַס, איינטונקען די הענד אין הערינג־ראָפּע, און בעגיסען זיך מיט נאַפט און ווערען בעשפּריצט מיט שיפען און צו בעדיענען די פויערען. די איידעלע הענד פון די פאַנעס האָבען אָנגעהויבען צו שווענשען און צו בייסען — האָבען זיך ביידע פאַנעס שוין נישט מעהר געדונגען פאַר דעם כבוד אַרויסצונעהמען די הערינג פון טון. איינער האָט דעם צווייטען אָנגעבאָטען דעם כבוד מיט'ן גאַנצען האַרץ, און ביידע פריצים האָבען זיך אָנגעהויבען דורכצורעדען אויף אַ פריצישען שטייגער, ווער עס בעדאַרף בעדיענען די פויערען.

— דער „פּיעל־מעכטיגער“ פאַן וועט דאָך אייגזעהען, אַז איך קען נישט פאַר די פויערען אַרויסנעהמען הערינג פון פאַס, עס פּאַסט נישט פאַר מיר.

— עס שטעהט מ'ר אויך נישט אָן — האָט דער פאַן שווישינסקי זיך אָנגעהויבען אויסצו'מענה'ן מיט'ן פאַן אַסעסאָר. — טאַקע עס איז פאַר דער „אויטשיזנא“. אָבער ווי אַזוי שטעהט עס אָן, אַז אַ שליאַכטשיץ זאָל בעדיענען פויערען? דאָס איינציגע, וואָס איך קען טהאָן, איז שטעהן הינטער דער קאַסע, דאָס געלד צו נעהמען, אין די ביכער איינשרייבען — כאָטש עס פּאַסט נישט פאַר מיין שטאַנד דאָס אויך צו טהאָן, נור ווען דאָס פאָטערלאַנד פערלאַנגט דאָס, קען איך נישט אָבזאָגען — האָט דער שליאַכטשיץ געזאָגט.

— אַז עס בעדאַרף ווער שטעהן הינטער דער קאַסע, און צו נעהמען דאָס געלד, און צו פיהרען די ביכער, בעדאַרף איך דאָס טהאָן — האָט דער אַסעסאָר געזאָגט. — ווי קומט דער פאַן צו ביכער? איך בין אַנ'אַסעסאָר, און האָב שטענדיג געהאַט צו טהאָן מיט ביכער, און אַז עס בעדאַרף ווער בעדיענען די פויערען בין איך עס געווים נישט.

— דער פיעל־מעכטיגער פאַן האָט פערגעסען מיט וועמען ער רעדט— ער רעדט מיט אַ שליאַכטשיץ! — האָט דער פאַן אַסעסאָר געקלאַפּט אין טיש.

— אַז עס איז ווער דאָ אַ שליאַכטשיץ, בין איך אַ שליאַכטשיץ! — האָט פאַן שווישינסקי אָפּגעענטפערט.

— הייסט עס, זאָל איך עס פערשטעהן, אַז דער לויכטענדער, פיעל־מעכטיגער פאַן וואַגט צו צווייפלען אין מיין שליאַכעטצטווא? — איז דער פאַן רויט געוואָרען — און האָט זיך געשטעלט געגען דעם פאַן שווישינסקי מיט די הענד פערלייגט ביי די זייטען.

— הייסט עס, זאָל איך עס פערשטעהן, אַז דער פיעל־מעכטיגער פאַן וואַגט צו צווייפלען אין מיין „שליאַכעטצטווא“? — האָט זיך געגען איהם אַוועקגעשטעלט דער פאַן שווישינסקי.

— דער לויכטענדער פאַן האָט בעליידיגט מיין האָנאָר!

— דער פיעל־לויכטענדער פאַן האָט בעליידיגט מיין האָנאָר!

— —

עס האָט שוין נישט געהאָלפען, וואָס דער גלח און דער דאָקטאָר האָבען צווישען דיביידע פאַנעס דערנאָך שלום געמאַכט, נאָך דער בעריהמטער שלאַכט, וואָס עס איז פאָרגעקומען צווישען די צוויי פאַנעס אין פוילישען קריסטליכען קאָאָפּעראַטיוו... אין פוילישען קריסטליכען קאָאָפּעראַטיוו

פאַר'ן בעליידיגטען האַנאָר. עס פלעגט נאָך אַריינקומען אין געוועלב: „מאַנקע די שיקסע", אָדער אַנ'אַנדער גויע, וואָס האָט געוואָלט ווייזען פאַר די אָביוואַטעלעס, אַז זי איז אַ קאַטוילישע און „זיינס — ס'זייניגע".

די פויערען פון די דערפער האָבען מורא געהאַט אַריינצוקומען אין פוילישען געוועלב. אַז זיי זיינען אַריינגעקומען און האָבען געזעהן די צוויי פוילישע פאַנעס, האָבען זיי זיך דערשראָקען, געפאַלען צו די פיס און געקושט די פאָלעס, מורא געהאַט צו זאָגען וואָס זיי ווילען און די שליאַכטשיצעס האָבען זיי געהייסען אַליין שלעפען די זעקלעך זאַלץ, די טונען העריגג. וואָס, זיי וועלען בעדיענען פויערען?! — געגעבען זיי צו פערשטעהן, אַז טאָקע „אוימשיזנע", נור אַ שליאַכטשיץ איז אַ שליאַכטשיץ, און אַ פויער איז אַ פויער.

אין די ערשטע פאַר וואָכען פון פוילישען געוועלב האָבען זיך די פויערען אַריינגע'גנב'עט צו חיה־רייצען אין געוועלב אַריין דורך די הינטער־טירען, אַז קיינער זאָל נישט זעהן. עס האָט נישט געהאָלפען, וואָס דער גלח האָט געהאַלטען אין איין שרעקען יעדען זונטאָג מיט'ן גיהנום און מיט'ן טייוועל. די פויערען זענען געגאַנגען דאָרט, וואו זיי האָבען זיך געפיהלט היימישער און בעקוועמער. נאָך די פאַר וואָכען האָבען די פויערען אַראָפּגעוואָרפען די חרפה און געגאַנגען אָפען צו חיה־רייצען אין געוועלבעל. און נישט נור די פויערען, נור אפילו די היימישע „אָביוואַ־טעלעס", די אַלע „פרעזעסען" און „דירעקטאָרען" און „סעקרעטאַרען" פון די פוילישע קריסטליכע קאַטוילישע האָבען געהיים געשיקט זייערע דיענסטען נאָך נאַפט און העריגג צו חיה־רייצען אין געוועלב אַריין. חיה־רייצע האָט שטענדיג פערקויפט מיט אַ גראָשען ביליגער ווי דאָס „פוילישע קריסטליכע קאַטוילישע געוועלב". קיינער האָט נישט פערשטאַנען ווי אַזוי זי קען דאָס. פאַן שווישינסקי האָט געזאָגט, אַז דאָס איז דערפאַר, וואָס ראָטשילד מיט אַלע אידישע פינאַנסירען שטעהען הינטער איהר. און דער אַגענט פון דער פוילישער באַנק (וועלכער איז געקומען אונטערזוכען די געזעלשאַפט) האָט געזאָגט, אַז דאָס איז דערפאַר, ווייל די אידישקע שלעפט אַליין אַהיים די טונען נאַפט פון די באַהן, און די פוילישע פאַנעס שפיעלען זיך אין שליאַכטעצטוואָ.

דאַרויף האָט איהם פאַן שווישינסקי אָפּגעענטפערט, אַז ער זאָל זיין פאָרזיכטיג, מיט וועמען ער רעדט. וואָס מיינט ער, אַז דער פּועל־מעכטיגער

פֿאַן שווישינסקי איז אַ אידענע, וואָס וועט געהן שלעפּען בעשקעס מיט הערינג? ער האָט פֿערגעסען, אַז ער רעדט צו אַ שליאַכטשיץ.

און דער פֿאַן אַסעסאָר האָט צוגעלעגט, שמעלענדיג זיך מיט די הענד אונטער די זייטען:

— צי האָט דער פֿאַן געמיינט דערמיט צו בעליידיגען זיין האָנאָר?

און אַז דער אַגענט פֿון באַנק האָט געהערט דאָס וואָרט „האָנאָר", איז ער דערשראָקען און שטיל געוואָרען.

אין אַ פּאָר וואָכען אַרום האָט זיך די „פּוילישע קריסטליכע קאַטוילישע געזעלשאַפֿט" פֿערמאַכט. עס איז נור איבערגעבליבען די שילד איבער'ן געוועלב. דאָס ביסעלע קליינגעלד פֿדיון האָבען די „צוויי ליכטיגע, פֿיעלמעכטיגע פּאַנעס פֿערטרונקען אין דער פּוילישער קאַסינאָ", ווען זיי האָבען צווישען זיך שלום געשלאָסען נאָך דעם בעליידיגטען האָנאָר.

און היה־רייצע קוקט־אַרוים פֿון איהר נאַפּט־געוועלבעל אויף דעם פֿערמאַכטען פּוילישען קריסטליכען קאַטוילישען געשעפֿט און זי זעהט די שילד מיט די „מאַטקע באָסקע" פֿון איין זייט און מיט „יעזוסען" פֿון דער צווייטער זייט, ווי זיי ווייזען־אָן מיט זייערע פֿינגער פֿון זייער הימלישען טהראָן אויף דעם פּוילישען געוועלב און בעפֿעהלען דאָ צו קויפֿען „נאַפּט און הערינג". טראַכט זי זיך: זי האָט אַ שטאַרקערען צד, זי האָט חדר־אינגלעך צו דערנעהרען...

פארבארגענע בליקען

(סקיצע)

אויף מארשאלקאווסקע גאס געפינט זיך א קליין טאבאק־געוועלבעל, אין וועלכען איך פלעג שטענדיג גערן קויפען מיינע פאפיראסען און ציגארען. ווי ווייט איך האב נישט געוואהנט פון דער גאס אין דער גרויסער שטאדט ווארשא פלעג איך לאנג שפאציערען, איינהאלטען מיין אפעטיט צו רויכערן, ביז איך בין אנגעקומען אין געוועלבעל און דארט געקויפט מיין טאבאק. עס איז געווען צוליעב פיעל אורזאכען: ערשטענס, האט מען טאקע אין דעם געוועלבעל בעקומען פאר דעם ביליגסטען פרייז די בעסטע פאפיראסען און ציגארען, און, צווייטענס, צוליעב דער פערקויפערין. די הויפט־פערקויפערין אין דעם געוועלבעל איז געווען אנ'אלטע אידענע מיט אנ'איינגעשרומפענעם פנים און א טיעפער קופקע אויפ'ן קאפ; פון דעם פנים האבען ארויסגעקוקט א פאר פערזארגטע אויגען, וועלכע האבען אויסגעדריקט ווי זיי וואלטען איינגעזאפט אין זיך אלע צרות און אלע מאטערנישען פון דער וועלט. אט די אידענע איז געווען די בעסטע און פערשטענדיגסטע מבין'טע אויף טאבאק אזוי ווי זי וואלט אליין געווען א רויכערין; זי האט געקענט רעקאמענדירען יעדען פיין־שמעקער דעם בעזונדערען סארט סיגארעטלעך, אלערליי ציגארען און אויסרעכענען מיט דער געניטקייט פון א מבין דעם ספעציעלען אראמאט פון סיגאר, זיין קוואליטעט, די פולקייט פון זיין רויך און די אנגענעהמליכקייט פון זיין געשמאק.

— פערלאזט אייך אויף מיר, — פלעגט זי זאגען צו איהרע קליענטען, — איך הייס אייך נעהמען אט דעם סארט (און זי עפענט־אויף א פריש קעסטעל ציגארען). אז מען גיט א ציה פון דעם טאבאק

גיט עס א שלאג אין מויל מיט אנ'אראמאט און עס פערנעהמט אלע חושים.
אדער זי פלעגט עס פשוט'ער מאכען:

— דער רויך פון דעם סיגארעטעל איז דאך זיס ווי האניג — און דערביי געמאכט א מינע, ווי זי וואלט אליין געהאט פערזוכט דאס ציגארעטעל און געפיהלט דעם טעם דערפון.

א איד פון די גרויסע רויכערער, אליין אבער א דלפון, וואס האט קיינמאל נישט געהאט אויף קיין ציגארעטעל, מיט וועלכע דאס געוועלבעל איז שטענדיג פול געווען, איז געשטאנען דערביי ווי די אידענע ריהמט דעם אראמאט, האט ער אויפגעעפענט דאס מויל, פערשפרייט די נאזלעכער, געצוקט מיט'ן נאז און פערמאכט די אויגען, ווי ער וואלט כאטש אין געדאנק געוואלט איינאטעמען דעם רויך פון ציגארעטעל...

נאר נישט דאס בלויז האט מיך געצויגען צום געוועלבעל. איך דארף עס נישט זאגען, אז נישט די אידענע מיט איהר רויכער־מבינות האט מיך געגרייצט אין דעם געוועלבעל אריין. עס איז געווען א פיעל מעהר אנציהענדע קראפט: עס זענען געווען א פאר אויגען.

די אויגען פון א יונג ווייבעל.

יעדעס מאל, ווען איך בין אריינגעקומען אין געוועלבעל, האב איך געטראפען די יונגע שנור הינטער'ן טיש העלפענדיג איהר שוויגער פערקויפען ציגארעטען. זי האט זיך אויסגעלערנט פון דער אלטער אידענע צו ריהמען די סחורה, און האט אויך, ווי די אלטע, גערעדט פון ציגארעטלעך און פון ציגארען מיט אזא מבינות, אזוי ווי זי אליין וואלט געווען א גרויסע רויכערין; זי האט געוואוסט דעם טעם פון יעדען סארט טאבאק און מיט בעגייסטערונג גערעדט דערפון. נאך יעדעס מאל, ווען עס איז איהר אויסגעקומען צו ריהמען א סארט ציגארעטעל און צו רעדען פון זיין אראמאט, איז א רויטליכקייט ארויפגעקומען אויף איהר פנים; זי האט זיך געשעמט איהרע אויגען אויפצוהויבען צום פערקויפער און האט געהאלטען דעם קאפ אראפגעבויגען צו דער ערד. די פערשעמטקייט און דער רויטער בלוט־חן, וואס האט געשלאגען אין איהר פנים ריידענדיג פון רויכערען, האט צוגעגעבען די ציגארעטלעך אנ'אייגענארטיגען חן, און דעם רייץ האט מען דערנאך געפיהלט ביים רויכערן.

זעלבסטפערשטענדליך, האט זיך יעדען קויפער געוואלט געניסען פון די ציגארעטלעך, וועלכע זענען דערלאנגט געווארען פון דער יונגער, ווייבער,

דעליקאַטער האַנד פון דעם ווייבעל און דוקא צו הערען פון איהר, מיט איהר ציטערדיגער ווייבליכער שטימע, דערצעהלען פון דעם אַראָמאַט און צו פיהלען צוליעב איהר דורך די חושים דעם געדוך פונ'ם רויך, וואָס דער טאַבאַק פערמאָגט אין זיך. עפעס האָט זיך מעהר געגלויבט אין דעם כשופ'דיגען רייץ, וואָס ליעגט אין דעם ציגאַרעטעל, ווען עס האָט זיך דערהערט פון דעם יונגען ווייבעל'ס מויל און דערביי געזעהן די פער־שעמטע רויטקייט, וואָס שלאָגט אַרויף אויף איהר פּנים און די נידער־געזונקענע ברעמען. עס האָט זיך געדאַכט, הערענדיג איהר ציטערדיגע שטימע, אַז זי אַליין האָט פערזוכט פון די פערבאָטענע פרוכט פון רויבערן, און זי רעדט־צו צו די זיסע זינדיגקייט, וואָס ליעגט אין אַזאַ ציגאַרעטעל... דאָס ציגאַרעטעל האָט דאַמאָלס געקראָגען גאָר אַנ'אַנדער רייץ; עס איז געווען ווי אַ כשוף־ציגאַרעטעל, וועלכער, ווען מען האָט פערצויגען דעם רויך, האָט פערכאַפּט אַלע חושים, ווען מען האָט דערביי געטראַכט פון דעם ווייבעל מיט די רויטע פערשעמטקייט אויפ'ן פּנים, מיט דער ציטער־דיגער שטימע און אַראָבגעזונקענע, שוואַרצע אויגען־ברעמען... דער אַראָמאַט פון טאַבאַק האָט פער'שכור'ט די חושים מיט אַ גאַנץ אַנדער רייץ ווי דער פון די ציגאַרעטלעך, וואָס די אַלטע אידענע האָט פערקויפט...

נאָר נישט אַלעמען איז געווען בעשערט צו געניסען פון דעם כשוף־רייץ, וואָס ליעגט אין די ציגאַרעטלעך, וואָס מען בעקומט פון די יונגע הענד פון דעם ווייבעל. בלויז אַלטע לייט, מעהרסטענס קריסטען, פויערען, אַרבייטער אָדער גלאָט אַזוי צופעליגע קונים. אַ שטענדיגער קונה האָט קיינמאָל נישט זוכה געווען צו בעקומען ציגאַרעטלעך פון די הענד פון דעם יונגען ווייבעל. קוים האָט די אידענע בעמערקט אַ קויפער, וואָס איז געקומען אין געוועלבעל אַריין אַ צווי־דריי מאָל, האָט זי איהם אַליין בעדיענט און נישט צוגעלאָזט צו איהם די שנור.

מיר, זינדיגער, איז כמעט קיינמאָל נישט אויסגעקומען צו ווערען בעדיענט פון דער יונגער, צו הערען איהר ציטערדיגע שטימע, ווען זי רעדט וועגען דעם אַראָמאַט פון טאַבאַק און צו בעטראַכטען פון דער נאָהענט די פערשעמטע רויטקייט אויף איהר יונג פּנים. וויפיעל איך האָב נישט געזוכט די געלעגענהייט דוקא בעהאַנדעלט צו ווערען פון דער יונגער, האָט זיך באַלד די אַלטע בעוויזען אויפ'ן פּלאַץ, אַרויסגענומען דאָס קעסטעל ציגאַרען פון איהרע הענד און זי שטום אָפּגעשטופּט.

אָבער זי פלעגט איהר פון דער ווייטענס צורופען:

— מירעלע, מירעלע, דאָס קינד ווייגט דאָך, געה נור אַריין.

און דאָס יונגע ווייבעל, דערהערענדיג איהר שטימע, האָט מיד באַלד געלאָזט שטעהן, נישט אויפהויבענדיג איהר קאָפּ, און נישט גע־שאָנקען קיין איין בליק מיר און אַריינגעגאַנגען אין נעבען־שטיבעל ביים געוועלבעל.

— זי פערשטעהט זיך דען אויף רויכערן? פון וואַנען זאָל זי פערשטעהן? זי איז דאָך נאָך גאָר אַ יונגער שנעק — פלעגט די אַלטע זאָגען מיט אַ געלעכטערל.

— מיין שנור בעדאַרף דאָס קינד שטילען. זי שטילט דאָך אַ קינד.

פון דער ווייטענס, אַמאָל, פלעג איך נור קענען בעמערקען דעם בליק פון דעם יונגען ווייבעל. עפּעס איז געלעגען אין איהר בליק אַזאַ ווייטאָג־דיגע שטילקייט, אַזוי פיעל צניעות'דיגער טרויער, אַז עס האָט דאָס האַרץ פערכאַפּט יעדעס מאָל, ווען מען האָט געקוקט אויף איהר. זי האָט געקענט אין גאַנצען דענסמאָל אַלט זיין אַ יאָהר ניינצעהן—צוואַנציג און פיֿלייכט דאָס אויך נישט. אויף איהר קאָפּ איז שוין געלעגען אַ שווער שוואַרץ־האָריג שייטעל, וואָס האָט זיך אַראָפּגערוקט ביז צו איהרע ברעמען. נור אויפ'ן נאַקען, הינטער איהר שייטעל, האָבען זיך אַרויסגעריסען איינצעלנע, איהרע אייגענע האָר, וועלכע, זעהט־אויס, די טיקערן האָט פערגעסען אָבצושערן, די איינצעלנע לייכטע זיידענע האָר, וועלכע דאָס ווייבעל האָט קאָקעטיש פערקעהרט אויף איהר שייטעל, האָבען אויסגעזאָגט פון איהר מיידעלשער יוגענטקייט. די האָר האָבען פערגעסען, אַז זיי טראָגען אויף זיך אַ שווער, פרעמד שייטעל און אַז עס איז פערוועהרט צו בעווייזען זיך אויף דער ליכטיגער שיין, און זיי פלעגען שטיפעריש פערפליהען איבער איהר פּנים. און קוים איז איהר פּנים, איהר האַלז, איהר נאַקען בעפלויגען געוואָרען מיט איהרע אייגענע לעבעדיגע האָר, אַזוי האָט עס באַלד צוריק בעקומען איהר מיידעלשען חן, דאָס פרומע שייטעל אפילו איז דאַן אויסגעקומען אַזוי פערפיהרעריש. עס האָט פערלאָרען די שווערע ערנסטקייט און עס האָט אויסגעזעהן, ווי דאָס יונגע מיידעל וואָלט זיך געוועון פערשטעלט פאַר אַ אידענע. דאַן פלעגט נאָך די שוויגער אויף איהר איין בליק טהאָן. אָדער מאַכען מיט איהרע איין־צאָהניגע יאַסלעס: „מירעלע, נו... נו...“ און מירעלע האָט גלייך געוואוסט, וואָס

מען מיינט, און האָט גענומען די פערשייטע האָר און טיעף זיי אַרונטער־געשטעקט אונטער איהר גערדיכטען שייטעל, דעם שייטעל טיעפער אַראָב־גערוקט איבער איהר נאַקען און אָנגעצויגען אויפ׳ן פּנים צוריק איהר אידענע־ערנסטקייט און טרויעריגקייט...

דאַן האָט דאָס שייטעל זיך געלייגט און באַשווערט מיט טויזענד־געוויכטער איבער איהר קאָפּ. עס האָט זיך געדאַכט, ווי איהר גאַנצע יונענד, איהר גאַנץ לעבען איז בעגראָבען אונטער דעם שייטעל. אַ שווער־נעמיט איז געקומען און האָט זיך געלייגט איבער איהרע יונגע פּלייצעס און זיי איינגעבויגען. נאָך איין שפּור פון לעבען האָט זיך אַרויסגעריסען פון אונטער דעם שייטעל. דאָס זענען געווען איהרע בליקען.

קיינמאָל האָט זי איהרע אויגען נישט אויפגעהויבען, קיינמאָל האָב איך נישט געזעהן איהר דירעקטען בליק, פון אויג צו אויג. שטענדיג און שטענדיג האָט זי געהאַלטען איהר קאָפּ געבויגען אויף איהר ברוסט, און איהר בליק געזונקען צו דער ערד. אָבער ווי שאַרף, ווי קלאָר־קוועלענדיג האָט זיך דאָך געזעהן איהר בליק פון איהרע געזונקענע אויגען. און אפשר טאַקע דערפאַר, וואָס איהר בליק איז שטענדיג געווען געפאַלען האָט מען איהם אַזוי שאַרף בעמערקט. דאָס גערדיכטע שייטעל, וועלכעס האָט פער־דעקט איהר שטערען און אַראָבגערוקט זיך ביז אונטער איהרע ברעמען, האָט נאָך איהר בליק מעהר בולט׳ער געמאַכט. איך וויים נישט פון וואָס פאַר אַ קאָליר עס זענען געווען איהרע אויגען, איך האָב זיי קיינמאָל נישט געזעהן. נור די גערדיכטע שטייפע האָר־הייטלער, וואָס האָבען פערדעקט איהרע באַלעמס, האָבען, דאַכט זיך, מעהר געזעהן, ווי אויגען. עס איז געווען אַזוי פיעל אויגיש אין די הערלער און, גאָט, זיי האָבען אַזאַ רחמנות ערוועקט. פאַר וואָס האָבען זיי אַזאַ רחמנות ערוועקט?

טיילמאָל נור, אומגעריכט, ווען איך בין געשטאַנען מיט דער אַל־טער יודענע און גערעדט, אָדער ווען איך בין בעשעפטיגט געווען אין אויס־קלייבען זיך ציגאַרען, דענסמאָל, ווען איך האָב זיך אָם־ווענינסטען גע־ריכט דאַרויף, האָב איך דערפיהלט און נישט בעמערקט, ווי זי קוקט אויף מיר. איך האָב אויפגעהויבען מיינע אויגען און צייט געהאַט נור אויף איין אויגענבליק צו כאַפּען אַ גלאַנץ פון איהר פּנים. איהר פּנים איז גע־ווען אָליוו־קאָליר, און דאַן האָב איך בעמערקט עפּעס ווי איהרע אויגען־הענגען, שטעהען וויים אַרויסגעשטאַרצט פון איהר פּנים, און עפּעס ווי־

א וויין און א לאך צוזאמען, און אלעס איז ווי א בליץ פערשוואונדען, און איבערגעבליבען איז נאך א רחמנות־געפיהל. ניין, נישט דאס, זי האט מיר עפעס געבעטען. און איך וויים נישט וואס.

טיילמאל האב איך גאר נישט בעמערקט, אז זי קוקט אויף מיר, נאר איך בין דערפון געוואהר געווארען פון דער אלטער יודענע'ס א ברום מיט אמאל דערהער איך ווי די אלטע יודענע, וואס האט מיר פערקויפט די סחורה, האט פלוצלונג אנגעהויבען צו רופען: „מירעלע, נו... נו...“ איך קוק זיך ארום, איך זעה גארנישט מעהר, מירעלע איז אויפגעבוינגען הינ־טער איהר געדיכט שייטעל, און פערקויפט א גוי א פעקעלע גילזען מיט א נידריגע שטילע שטימע. איך קוק אויף דער אלטער, אבער די אלטע, מיט א שמייכעלע וואס שוועבט אויף איהר פארמעט פנים, שטעקט מיר פאר דער נאז א פריש אויפגעעפענט קעסטעלע, און זאגט צו מיר מיט א מעלאנכאלישע שטימע:

— אז איך זאג אייך, אז דאס איז דער בעסטער סארט, איהר האט נישט וואס צו זוכען קיין אנדערן.

טויזענד אויגען האט זי געהאט די אלטע, פון פארענט און פון הינטען.דאכט זיך זי שטעהט נאך אויף דער לייטער מיט'ן פנים און די נאז איינגעשטעקט צווישען איהרע קעסטעלעך ציגארען, אויסזוכענדיג דעם בעסטען סארט, וואס זי האט שטענדיג געהאט בעהאלטען הינטער איהרע שיפלאדען, ווען מיט אמאל הערט זיך איהר געוועהנליכער ברום: „מירעלע, נו... נו...“ און איך קוק זיך ארום, און דערפיהל, אז ערשט וואס בין איך בעלויכטען געווארען פון מירעלע'ס בליק, אז עפעס וואס האט זי מיר געוואלט זאגען. איך קוק אויף איהר, איך זעה גארנישט, נור, דאס שווארצע געדיכטע שייטעל, וואס בעשווערט איהר יונגען קאפ.

יאהרען לאנג בין איך נישט געווען אין ווארשע, און מירעלע'ן מיט איהרע אויגען האב איך פערגעסען. עס איז אבגעפלאסען פיעל צייט, פיעל האט זיך געענדערט אין אונז און אויסער אונז. ווער געדענקט אין אזא צייט א בליק, א פאר אויגען?

מיט א געוויסער צייט צוריק איז מיר אויסגעקומען ווידער צו זיין אין ווארשע. איך בין פערבייגעגאנגען די מארשאלקאווסקע גאס, פאר

דעם געוועלבעל מיט ציגאַרען. איך האָב דאָס געוועלבעל דערקענט, און פון געוואָהנהייט בין איך נאָך אַמאָל אַריינגעגאַנגען, און אפשר אויך צוליעב מירעלע׳ס אויגען.

נישט אויסוועניג און נישט אינוועניג האָט זיך עס גאָרנישט גע־ענדערט אין דעם געוועלבעל. די זעלבע קעסטעלעך ציגאַרעטען, ציגאַרען, פעקלעך טאַבאַק, גילזען, פאַפּירען, שטרייכהעלצלעך פילען אָן די הויכע צוזאַמענגעוואָרפענע פאָליצעס, הינטער׳ן טיש שטעהט די אַלטע אידענע און פערקויפט פאַפּיראָסען צו קונים.

איך געה צו צום טיש.

— אַמאָל געקויפט ביי אייך גוטע ציגאַרען. — זאָג איך.

די אידענע הויבט אויף איהר קאָפּ, קוקט מיך אָן פון אונטער איהר שייטעל, ווי פאַר זיך:

— איך געדענק.

— מיך דערקענט? — פרעג איך.

די אידענע הויבט אויף איהר בליק, און קוקט מיך אָן.

— וועניג וואָס זיך געענדערט.

— האָט איהר נאָך די זעלבע גוטע ציגאַרען? — פרעג איך.

— די זעלבע, — ענטפערט זי אָב, און דרעהט זיך אום צו דער פאָליצע אַראָבצונעהמען אַ קעסטעלע ציגאַרען.

— דאַכט זיך, איהר האָט אַמאָל אַ שנור געהאַט? — זאָג איך.

די אידענע, שטעהענדיג אויפ׳ן קליינעם לייטערל אַראָבצונעהמען פאַר מיר ציגאַרען, דרעהט זיך אויס פון דער פאָליצע און קוקט מיך אָן לאַנג און שווייגט.

קענענדיג די געוואָהנהייט פון דער אַלטער אידענע, האָב איך גע־מיינט, אַז איהר פערדריסט וואָס אַ פרעמדער פרעגט זיך נאָך אויף איהר שנור, האָב איך געפּרובט פעררעדען:

— איך מיין, אַלע געזונד ביי אייך?

— אַלע געזונד, — ענטפערט די אידענע לאַנגזאַם.

מיט אַמאָל דערהער איך אונטער מיר אַ בעקאַנטע שטימע:

— געב נור אַ קוק, ווער עס איז דאָ! דער פאַן איז דאָך צוריק־געקומען!

איך קוק זיך אַרום, און דערזעה אַ צווייטע אַלטע אידענע, מיט

דעם זעלבען פערקנייטשטען פאַרמעט־פּנים און אַלטע קופּקע שטעהט אין דער טיר פון נעבען צימערל. איר האָב זי באַלד דערקענט, יענע איז גאָר געווען די שוויגער. פּונקט ווי איהר געוועלבעל האָט זי זיך גאָרנישט געענדערט, נישט עלטער געוואָרען אויף איין טאָג. דאַכט זיך זי טראָגט דאָס זעלבע ברייטע גרויע אונקאָלירטע קלייד, די זעלבע אָבגעבליאַקעוועטע קופּקע, דאָס זעלבע פאַרמעט־פּנים, אַזוי ווי איך וואָלט זי נעכטען ערשט געווען פערלאָזען.

איך בלייב שטעהן פערוואונדערט, קוק אויף די ערשטע און דאַן אויף די צווייטע.

— איהר זענט? — ענדיג איך נישט דעם זאַץ.

די אַלטע ציגאַרען־אידענע שמייכעלט מיר אין פּנים אַריין מיט אָהן־ציינעדיגע יאַסלעס — און דאָס איז מיין שנור, — ווייזט זי אויף די צווייטע אַלטע אידענע — נישט דערקענט?

איך האָב אויפגעהויבען מיינע אויגען און אָנגעקוקט די שנור. זי האָט שוין נישט אַראָבגעלאָזט איהר קאָפּ, און שוין נישט געזוכט איהר בליק צו דער ערד. גלייך האָט זי מיר געקוקט אין די אויגען אַריין, א לאַנגען, לאַנגען שטומען בליק. און איינציגווייז האָבען זיך אָנגעהויבען אויסצושניידען איהרע האַלב־פערווישטע ברעמען. די שוואַרצע הערעלעך פון די הייטלעך זענען שוין געווען האַלב־אויסגעגאַנגען. און צום ערשטען מאָל האָב איך געזעהן איהרע אויגען.

פון וואָס פאַר א קאָליר זיי זענען געווען קען איך נישט זאָגען. דאַכט זיך אָהן קאָליר...

נור איינס איז נאָך איבערגעבליבען אין איהרע אויגען, יענער בעטענדער, האַרצרייסענדער רחמנות־בליק.

לאַנג, לאַנג האָט זי מיר געקוקט אין די אויגען אַריין, עפּעס געבעטען, געבעטען...

די שוויגער האָט דאָס מאָל פערפעהלט צו נעבען איהר געוועהנליכען ברום: „מירעלע, גו... גו...“

אַ מענש איז פאַרלוירען געגאַנגען

(אַ בילד)

אין איינעם פון די קאַפּע־הייזער דאון־טאון, וואו עס פערקערען די ראַדיקאַלע קרייזען, האָט מען געקענט בעמערקען יעדען אָווענד, זיצענדיג שטענדיג אויף דעם זעלבען פּלאַץ, ביי אַ פּערלאָזען טישעל, אַנ'איינזאַמען מענשען אין אַ ווינקעל און רויכערענדיג זיין ציגאַרעטעל. מען האָט איהם געקענט בעמערקען, אָבער קיינער האָט איהם נישט בעמערקט. אַלע האָבען געוואוסט, אַז דאָרט אין ווינקעל זיצט פינקעלשטיין. מען וואָלט עס גיכער געווען בעמערקט, ווען ער וואָלט נישט געזעסען, ווייל פינקעלשטיין האָט זיך אַזוי גוט צוגעפּאַסט צו יענעם ווינקעל. דער טונקעלער, אונבעשטימטער קאָליר פון זיין אַנצוג איז געווען פון די זעלבע פאַרב, ווי די ווענט פון קאַפּע הויז, פעררויכערטע און נישט קלאָרע, און ער איז אויסגעלאָשען געוואָרען אין די ליכט פון די ווענט, אַזוי, אַז מען וואָלט כמעט נישט איינגעזעהן, אַז עס זיצט ווער דאָרט, ווען נישט זיין הויכער גלאַנצענדיגער שטערן, וועלכער האָט אַרויסגעשיינט פון דעם אַנצוג — און ווען נישט זיין ווינטערדיג פעלצעל.

פינקעלשטיין האָט פערמאָגט איין זאַך, וואָס האָט איהם אַרויסגענומען פון זיין וואָכענדיגקייט און האָט איהם געגעבען אַ בעזונדער אָנזעהעניש. דאָס איז געווען זיין פעלצעל. דאָס פעלצעל איז געווען אַ היימיש־געמאַכטעס, מיטגעבראַכט מיט זיך, זעהט זיך אויס, פון דער אַלטער היים. און ס'האָט פערמאָגט אַ שטייפען האָר־שטעכיגען קאָלנער, וואָס מען זעהט נישט אין אַמעריקאַ. און איבער וואָס עס איז אָנגעגאַנגען אין קאַפּע־הויז אַ שטענדיגער וכוח: אַ טייל האָבען געזאָגט, אַז דאָס פעלצעל

קריגט מען גאָרנישט אין אַמעריקא, אַז דער קאָלנער איז ווערט נאָך היינט אַ פערמעגענס, און אַנדערע האָבען געזאָגט, אַז דאָ טראָגען פאַרמער'ס אַזעלכע פעלצלעך מיט די האָר אַרויס. נאָר וואָס דאָס איז פאַר אַ פוטער, האָבען אַפילו מבינים נישט געקענט זיך איינינען: אַ טייל האָבען געזאָגט, עס איז היימישער ביבער, און אַנדערע האָבען געזאָגט, אַז עס איז שאָפען־פעלץ.

און טאַקע, אַז עס איז געקומען אָנהויב ווינטער און פינקעלשטיין פלעגט זיך אָנטהון דאָס פעלצעל, האָט זיין ערשיינונג יאָ אַרויסגערופען אין קאַפע־הויז אַ שטיקעל גערודער. מענשען פלעגען קוקען דאָרט אויף דעם טישעל, וואו עס זיצט פינקעלשטיין, און פרעגען איינער דעם אַנדערן:

— ווער זיצט דאָס דאָרט?

— דאָס איז דאָך פינקעלשטיין.

— אַ, — און מען פלעגט איהם ווידער פערגעסען.

טייל מאָל פלעגט עס אַזוי וויים דערגעהן, אַז עס פלעגט ווער אַ נייגעריגער צוגעהן צו פינקעלשטיינען און גוט בעטראַכטען דאָס פעלצעל, גלעטען דעם קאָלנער, טאַפען די סחורה. דענסמאָל פלעגט פינקעלשטיין זאָגען מיט אַ שמייכעל, גלייך מאַכענדיג זיך מיט צוויי פינגער זיינע צווי שוואַרצע וואָנסעלעך:

— עס איז היימישע וואַרע.

פינקעלשטיין איז געקומען פון גאַליציען און פלעגט רעדען אידיש אַביסעלע מיט דייטש אויסגעמישט.

און ווי פינקעלשטיין וואָלט געוואָלט אַרויסרופען מעהר אויפמערקזאַמקייט צו זיך דורך זיין פעלצעל, האָט ער עס געטראָגען זעהר לאַנג. אַזוי ווי עס איז נאָר געקומען נאָך סוכות, צי איז יאָ קאַלט, צי איז נישט קאַלט, פינקעלשטיין טראָגט דאָס פעלצעל, און געטראָגען האָט ער עס לאַנג ביז'ן טיעפען פריהלינג אַריין. אָבער צוליעב דעם טאַקע האָט מען זיך אַזוי צוגעוועהנט צו פינקעלשטיינ'ס פעלצעל, אַז די גראָהע האָר פון קאָלנער און דער טונקעל אומבעשטימטער קאָליר פון זיין איבערציהעכטס האָט זיך אויסגעמישט מיט דעם קאָליר פון וואַנט פון קאַפע הויז. — און קיינער האָט שוין גאָר נישט בעמערקט, אַז דאָרט זיצט פינקעלשטיין. מען וואָלט גיכער געווען בעמערקט, ווען ער וואָלט דאָרט

נישט געווען געזעסען, ווייל עס וואָלט געווען פרייער פּלאַץ צווישען דער וואַנט און טישעל אין יענעם ווינקעל....

קיינער האָט אייגענטליך נישט געוואוסט, מיט וואָס פינקעלשטיין בעשעפטיגט זיך, צי איז ער אַ פערהייראַטער, וואו ער וואוינט, — נישט דערפאַר, ווייל קיינער האָט איהם נישט געקענט. אַלע האָבען געקענט פינ־קעלשטיינען. פינקעלשטיין איז געווען אַ גוט־בעקאַנטער. ער איז געווען אַלעמענס „בעקאַנטער", נאָר עס איז קיינעם נישט איינגעפאַלען צו אינ־טערעסירען זיך דערמיט. פינקעלשטיין איז פינקעלשטיין. ער פלעגט אַריינ־קומען פאַרנאַכט אין קאַפע־הויז, פערקריכען אין ווינקעל און זיצען און רויכערן דאָס ציגאַרעטעל. טיילמאָל האָט דער קעלנער, מר. האַרטמאַן, זיך דערמאָנט אָן איהם, איז ער צוגעגאַנגען צו איהם און דערלאַנגט איהם די קאַרטע, אויס געוואוהנהייט, כאָטש דער קעלנער האָט געוואוסט, אַז פינקעלשטיין בענוצט קיינמאָל נישט די קאַרטע, און פינקעלשטיין האָט אויס געוואוהנהייט גענומען די קאַרטע און געגעבען אַ בליק אַריין אין איהר, זי אַוועקגעלייגט. נור איידער פינקעלשטיין האָט נאָך צייט געהאַט אַריינצוקוקען אין דער קאַרטע און זי אַוועקצולייגען, האָט שוין דער קעלנער, מר. האַרטמאַן, געזאָגט ווי צו זיך אַליין:

— שוואַרצעס מיט ווייסעס.

— שוואַרצעס מיט ווייסעס — האָט איהם פינקעלשטיין אָפּגע־ענטפערט.

אָפטמאָל האָט דער קעלנער גאָרנישט געזאָגט, נור געגעבען אַ וואונק מיט'ן אויג, און פינקעלשטיין האָט איהם אָבגעענטפערט מיט אַ וואונק פון אויג. און דער קעלנער האָט איהם געבראַכט אַ טאַץ קאַפע, מיט אַ „סענדוויטש" פון ווייסען ברויט.

נאָר דאָס איז געווען, ווען דער קעלנער האָט איהם בעמערקט. אָפט־מאָל פלעגט אָבער דורכגעהן שעה'ן לאַנג און דער קעלנער האָט איהם נישט בעמערקט און נישט צוגעגאַנגען צו איהם, ווייל פינקעלשטיין איז געווען אַ מענש, וועלכען מען האָט נישט בעמערקט.

שעה נאָך שעה איז ער געזעסען מיט'ן ציגאַרעטעל אין מויל און האָט געקלערט. צוערשט פלעגט ער זיצען איינער אַליין פערטראַכט ביים

טישעל, שפעטער אין אָוועגד אריין, ווען דאָס קאפע־הויז האָט זיך אָנגע־הויבען אָנצופילען מיט מענשען, פלעגט דער קעלנער צופיהרען פערשיע־דענע געסט, פרעמדע און בעקאנטע, און פלעגט זיי אוועקזעצען ביי זיין טישעל. ארום איהם האבען מענשען געשמועסט, געלאכט, דיספוטירט. פינקעלשטיין פלעגט זיצען און כמעט זיך נישט צוהערען, ווי ער וואלט נישט געווען אין קאפע־הויז, נאר וויט, וויט פון דארטען. זיינע הענט פערלעגט איינס אויף דאָס אנדערע. זיינע אויגען וואָס זענען וואָס אמאל מעהר קלענער געוואָרען, און ארונטערגענומען אונטער די הייטליך, האָבען ערגעץ וואו וויט, ווייט אוועקגעקוקט. זיין שטערן פלעגט זיך קנייטשען, קנייטשען און אויפלייזען זיך, קנייטשען און אויפלייזען זיך. טיילמאל פלעגט ער געבען א שמייכעל, א שמייכעל ווי אין זיך אריין, דענסטמאל פלעגען זיינע קליינע שווארצע אויגעלעך געבען א פונקעל, א לעבעדיגען בלישטש, און ער פלעגט מאכען א שנעלע בעוועגונג מיט די האנד ארום זיינע וואנסעלעך און בעוועגענדיג זיין האנד צו די וואנסעלעך, האָט זיך איהם גערעכט, אז ער האָט זיין שכן אונוויליג אָנגעריהרט, פלעגט ער זאגען מיט א שמייכעל:

— עקסיוז מי!

אויף וואָס דער שכן האָט איהם ערשטוינט אָנגעקוקט.

אנ'אנדערש מאל האָט זיך אויך געמערקט א ביטערע טרויעריגקייט אויף זיין פנים. דענסטמאל פלעגען זיך זיינע שווארצע וואָנסעלעך ארונ־טערלאָזען און ארא̈בפאלען איבער זיין גאמבע — די אויגעלעך זענען נאך קלענער געוואָרען, שוואכער, און פלעגען זיך בעהאלטען אונטער די הייט־לעך, דענסטמאל פלעגט זיין פנים אויסדריקען אזא ביטערן רחמנות אויף זיך — אזא טיפען יאוש און ביטערקייט, אז קוקענדיג אויף איהם פלעגט זיך דאכטען, אז די וועלט געהט אונטער — און אלעס עקט זיך. די פרייד און דער צער פלעגען ערשיינען אויף זיין פנים נור מאָ־מענטענווייז, אָבער אין מעהרסטע צייט האָט זיין פנים נישט אויסגע־דריקט נישט קיין פרייד, נישט קיין צער, נור עס פלעגט זיין א טיעף פערקלעהרטעס; פערקלעהרט נישט צוליעב א שווערען ענין, וואָס ער וויל איהם אויפקלעהרען, נישט א פערזאָרגטעס קלעהרען, נור א פער'־חלום'טעס קלעהרען. קוקענדיג אויף איהם, ווי ער זיצט ביי א לעבעדיג טישעל, ארומגערינגעלט מיט פרעהליך רעדענדע מענשען, האָט מען

אַנגעזעהן, אַז דער מענש געפינט זיך נישט דאָ, נישט דאָ ביים טישעל, נישט דאָ אין קאַפּע־הויז, ערגעץ אויף דער איסט סייד אין ניו־יאָרק, נור ערגעץ גאַנץ ווייט, אין מקומות, וואָס עס איז איהם נור אַליין בעקאַנט.

אָפּטמאָל האָט זיך געמאַכט, אַז אַ „בעקאַנטער“, וועלכער האָט זיך טיילמאָל פּערוואַנדערט צו זיין טישעל, פלעגט איהם פרעגען:

— מר. פינקעלשטיין, וועגען וואָס קלעהרט איהר דאָס גאַנצע נעכט אין קאַפּע־הויז?

פינקעלשטיין פלעגט זיך ביי דער פראַגע אויפכאַפּען ווי פון אַ חלום, אָנקוקען ערשטוינט זיין בעקאַנטען און דאַן שמייכלען אין זיינע שוואַר־צע וואָנסעס, און ענטפערן עפּעס אומבעשטימטעס:

— אָ, מען זיצט — קלעהרט מען.

נור וויפיעל דער בעקאַנטער האָט נישט געפּרובט צו פערפיהרען מיט פינקעלשטיינען אַ שמועס, איז איהם נישט געלונגען. פינקעלשטיין פלעגט צוריקגעהן אין זיין „וועלט“ אַריין, פון וועלכע זיין בעקאַנטער האָט איהם אַרויסגענומען נור אויף אַנ׳אויגענבליק.

אַזוי איז ער ווידער געזעסען איינער אַליין פאַר זיך, פערטראַכט אין זיך, ביז די לעצטע געסט זענען זיך צוגאַנגען פון קאַפּע־הויז, דענסט־מאָל פלעגט דער קעלנער, מר. האַרטמאַן, צוגעהן צו זיין טישעל און צו־נעהמען דאָס צוקער טעפּעל מיט׳ן זאַלץ און פעפער, און פלעגט זאָגען איינשלינגענדיג זיינע ווערטער:

— גוד נאַיט, מר. פינקעלשטיין.

האָט זיך מר. פינקעלשטיין אויפגעהויבען, אַרומגעהילט זיך אין זיין פּעלצעל, און איז אַרויסגעגאַנגען, זאָגענדיג „גוט נאַכט“ צו די לעצטע געסט, וואָס זענען געזעסען ביי אַ טישעל, וועלכע האָבען פערקעהרט אין דעם קאַפּע־הויז אַזוי לאַנג ווי ער. דורך דעם זענען זיי געווען זיינע „בעקאַנטע“.

טיילמאָל פלעגט איהם איינער פון די בעקאַנטע בעמערקען, ווען ער געהט אַרויס און אָבענטפערן איהם מיט אַ שאָקעל מיט׳ן קאָפּ, נאָר מעהרסטמאָל נישט, ווייל פינקעלשטיין איז געווען אַ מענש, וואָס מען האָט נישט בעמערקט....

איינמאל האט זיך געמאכט, אז פינקעלשטיין איז פערשוואונדען פון קאפע־הויז. צוערשט האט מען עס נישט בעמערקט, ווי מען האט איבערהויפט נישט בעמערקט פינקעלשטיינ'ען, נור ווען עס איז דורכגעגאנגען א פאר וואכען, און פינקעלשטיין האט זיך נישט געוויזען אין קאפע־הויז, האט מען אנגעהויבען צו בעמערקען, אז פינקעלשטיין פעהלט. דער ערשטער איז געווען דער ווייטער, מר. הארטמאן, וועלכער האט אויפמערקזאם געמאכט אויף מר. פינקעלשטיינ'ס פערשווינדען.

— דער מאן איז וואהרשיינליך קראנק.

— מען וואלט בעדארפט ארויפגעהן זעהן, וואס ער מאכט, — האט ווער געזאגט פון די בעקאנטע.

— האט אודאי נישט ווער עס זאל איהם א גלאז וואסער דערלאנגען, — האט נאך איינער צוגעלעגט.

— אזא איינער קען אויסגעהן, עס זאל אפילו קיין לעבעדיגע נשמה נישט זיין דערביי, — האט דער דאקטאר, וואס איז געזעסען דערביי, געזאגט, אבשארענדיג דעם אש פון זיין ציגאר.

אין מיטען דעם געשפרעך איבער פינקעלשטיין, האט ווער אריינגעבראכט א צייטונג און געוויזען א צייטונגס־קעפעל וועגען דייטשלאנד. און אזוי ווי אלע, וואס זענען געזעסען אין קאפע־הויז זענען געקומען פון עסטרייך אדער אונגארן, זענען אלע געווען אינטערעסירט אין דייטשלאנד, און דאס געשפרעך איז באלד איבערגעגאנגען אויף פאליטיק וועגען פראנקרייך און דייטשלאנד, און די שטעלונג וואס אונזער „סטייט דעפארטמענט“ וועט נעהמען דערצו, — האט מען אין פינקעלשטיינען פערגעסען.

עס איז דורכגעגאנגען א פאר וואכען, און פינקעלשטיין האט זיך אלץ נישט געוויזען, האט מען זיך ווידער דערמאהנט אן איהם.

— וואו איז דאס אהינגעקומען אט דער, וואס פלעגט דארט זיצען ביי דעם טישעל? — פלעגט זיך ווער דערמאהנען.

— אט דער, וואס האט געטראגען א היימיש פעלצעל?

— פינקעלשטיין, — האט ווער זיך דערמאהנט זיין נאמען.

— טאקע, וואו האט ער דאס געקענט אהינקומען?

— אודאי קראנק געווארען.

— געווים אהיים געפאהרען צוריק.

— און אפשר איז ער געשטאָרבען? — האָט ווער געפּרובט טרעפען.

— אפשר געשטאָרבען, — האָט דער דאָקטאָר געזאָגט, אָבשי־טענדיג דעם אַש פון זיין ציגאַר.

— אַ וואונדערבאַרע זאַך, — האָט ווער בעמערקט נאָך אַ מינוט שווייגען. — האָט איהר נישט בעמערקט, ווי ער איז שטענדיג געזעסען און געקלעהרט? ווענען וואָס האָט ער דאָס געקענט קלעהרען דורך די גאַנצע נעכט, וואָס ער איז געזעסען ביים טישעל?

— אודאי אַנ׳אינטערעסאַנטער מענש געמוזט זיין.

— זיין שווייגען האָט געוויזען אויף טיעפקייט.

— יעדענפאַלס האָט ער געמוזט זיין אַ געהיימניספולער מענש, עפּעס אַ סוד איז פערהוילען געווען אָרום דעם מענשען.

— פאַרוואָס עפּעס אַ „סוד"? — זענען אַנדערע נייגעריג געווען.

— האָט איהר נישט בעמערקט זיין פּעלצעל?

— וואָס עפּעס זיין פּעלצעל?

— זיין פּעלצעל, זיין פּעלצעל האָט עפּעס געוויזען אויף פּער־באָרגענע זאַכען.

— ער האָט געמוזט אַרויסקומען פון זעהר אַ רייכער הויז!

— פון מיליאָנערען, אַזאַ פּעלצעל טראָגען אין דער היים נור מיליאָנערען.

— דער מענש האָט געמוזט האָבען אַנ׳אינטערעסאַנטע פּער־גאַנגענהייט.

— עס האָט געמוזט זיין איינער פון די אינטערעסאַנטסטע מענ־שען, וואָס האָבען פערקעהרט אין קאַפע־הויז.

— איך בעדויער זעהר, וואָס איך האָב זיך נישט בעקענט מיט איהם נעהנטער.

און פינקעלשטיין, וואָס האָט קיינמאָל נישט די זכיה געהאַט, אַז עס זאָל ווער איבער איהם אַנ׳איבריג וואָרט אַרויסוואַרפען, איז מיט אַמאָל, נאָך זיין פערשווינדען, געוואָרען דער העלד פון קאַפע־הויז...

אַזוי האָט עס אָנגעהאַלטען אַ שטיקעל צייט, ביז עס איז אויפגע־קומען אַ נייע סענסאַציע, און פינקעלשטיין איז ווידער פערגעסען גע־וואָרען. קיינער דערמאָהנט שוין נישט זיין נאָמען, און אַז מען קוקט אַהין

דארט אין יענעם ווינקעל, וואו ער פלעגט זיצען, בעמערקט מען אפילו גישט, אז עס פעהלט עפּעס...

נור אמאל, אמאל, ביים טישעל פון די אלטע בעקאנטע, ווען עס קומט צורייד וועגען פוטערס, דערמאָהנט מען זיך אין פינקעלשטיינ'ס פעלצעל.

— וואָס פאר א פוטער האט עס געקענט זיין: ביבער אדער שאפּען־פעלץ? — פרעגט א נייגעריגער.

און צוליעב זיין פעלצעל האט פינקעלשטיין די זכיה נאך אמאל אויך דערמאָהנט צו ווערען צווישען די בעקאנטע.

— וואו האט ער דאס געקענט אהינקומען, דער פינקעלשטיין?

— א וואונדערבארע זאך, געווען א מענש און איז פערלוירען גע־גאנגען — זאגט א צווייטער.

— פערלוירען געגאנגען, — שטימט צו דער דאָקטאָר, אבשיטענ־דיג דעם אש פון זיין ציגאר.

דער שלייפער

(סקיצע)

מען זאָגט, אַז מענשען נעהמען אָן די פאָרמען און כאַראַקטערען פון די מלאכות, ביי וועלכע זיי בעשעפטיגען זיך. איך ווייס נישט, אויב דאָס איז אמת אַלס אַנ׳אַלגעמיינער כלל. עס טרעפט זיך אָבער יאָ, דאָס אַ מענש ווערט אויסערליך עהנליך צו דער זאַך, מיט וועלכער ער בעשעפטיגט זיך זיין לעבען לאַנג. און איינעם אַזעלכען אַ פאַל ווייס איך אַליין. — דאָס איז געווען יחיאל דער שלייפער.

אין זיין אויסערליכעם האָט אַ געניט אויג גלייך געקענט בעמערקען ביי, וואָס ער בעשעפטיגט זיך. ער האָט אין גאַנצען אויסגעזעהן ווי אַ לאַנג, לאַנג, שאַרף, שמאָל מעסער. אַ הויכער און אַ שפּיציגער. זיין קאָפּ איז געווען שפּיציג, און זיין גאַנצער קערפּער, און אַלע זיינע אברים, זענען געווען לענגליך און שפּיציגדיג. ער איז געווען אין גאַנצען קנאָכיג. קיין איין שטיקעל פלייש האָט מען נישט אָנגעזעהן אויף איהם. עס האָט זיך געדאַכט, אַז זיין גאַנצער קערפּער בעשטעהט פון שטאַרקע, קנאָכעדיגע ביינער, און די ביינער, האָט זיך געדאַכט, זענען געשליפען; וואָרים אַלץ איז אין איהם געווען עקיג און שאַרף. די עלענבויגענס האָבען אַרויסגעשטאַרצט פון זיינע אַרבעל, ווי צוויי צוזויפגעבונדענע העפטלעך פון שפּיזען. און די פינגער, וואָס האָבען אַרויסגעשטאַרצט פון אַרבעל, זענען געווען לאַנגע, שפּיציגע, ווי שטאַרעדיגע. יחיאל האָט געהאַט אַ גרויסע ליעבע צו ברעכען זיינע פינגער און זיינע אברים. ער האָט ליעב געהאַט צו הערען דעם קנאַקען פון זיי, און עס איז געווען זיין געוואָהנהייט יעדעם מאָל ווען ער האָט זיך געטראָפען מיט אַ בעקאַנטען און אָנגעהויבען

זיך אויסצופרעגען וואָס יענער מאַכט — האָט ער, ווי וועלענדיג יענעם מיט עפּעס מהנה זיין, אָנגעהויבען צו ברעכען פּאַר איהם די פינגער. צוערשט די פינגער אויסגעבראָכען. עס האָט געגעבען אַ קנאַק, אַז עס האָט זיך געדאַכט, אַז ער האָט צובראָכען די פינגער. יחיאל האָט גע־געבען אַ שמייכעל, ווי זאָגענדיג: דאָס איז נאָך גאָרנישט. דערנאָך האָט ער אָנגעהויבען זיך אויסברעכען די עלענבויגענס, די קניען. און דערביי האָט ער קיין איין העויה נישט געמאַכט, גאָר זיך נישט אומגעקוקט אויף יענעמס ערשטוינען. ער האָט נור געהאַלטען אין איין שמייכלען. און גע־טהון דאָס מיט אַזאַ גלייכגילטיגער מינע, ווי ער וואָלט זיך נאָר פאַר צייט־פערטרייב צוגומען זיך די אברים פון זיין קערפּער און צוריק צו־נויפגעשטעלט זיי. ווי אַ קינד שפּיעלט זיך מיט אַ געווערקצייג פון אַ זייגערל.

נאָר די אמת'ע שפּיציגקייט פון זיין קערפּער האָט זיך אַרויסגע־וויזען אויף זיין פּנים. שוין אָבגערעדט פון זיין שפּיציגע גאָמבע, וואָס האָט זיך געדאַכט ווי ער וואָלט זי געווען אויסגעשליפט, זיינע צוויי אויגען, די שוואַרצע, די שאַרפע און די שיינענדיגע — אויך געווען ווי אויסגעשליפען. ווי צוויי אויסגעשליפענע שטיינער וואָלטען געזעסען אין זיין פּנים. נאָר אַממעהרסטען געשליפען איז געווען זיין נאָז. דער ביין פון זיין נאָז האָט זיך אַרויסגעשניטען פון דער דינער הויט, וואָס האָט איהם פערהוילען — ווי אַ שאַרף־געשליפענער מעסער. לאַנג און דין איז ער געווען, וואָס ווייטער אַלץ דינער, ביז זיין שפּיץ האָט ער דערגרייכט צו אַ דינע, שפּיציגע פאָלקאָמענהייט, ווי אַ מייסטער אַ שלייפער וואָלט עס געטהון.

אין דער אַלטער היים איז שלייפעריי נישט קיין בעשעפטיגונג, צו וועלכע היינטוועלטיגע יונגע לייט זאָלען זיך נעהמען. מיט שלייפעריי בעשעפטיגען זיך עפּעס אַרומוואַנדלענדע מענשען, וואָס קיינער קען זיי נישט און ווייסט נישט ווער זיי זענען. זיי קומען אָן פּלוצלונג, פיהרענ־דיג עפּעס אַ מאָדנע ראָד מיט אַ שלייף־שטיין, קלומפּערן עפּעס מיט אַ קלומפּער. ברענגט מען זיי אַרויס די טעמפּע מעסערס, שלייפען זיי זיי אָן, קריגען דערפאַר בעצאָהלט אַ פּאָר גראָשען און פאָהרען ווייטער מיט זייער ראָד, קלומפּערענדיג מיט זייערע קלומפּערלעך. קיינמאָל דינגען זיי זיך נישט, קיינמאָל ריידען זיי נישט אויס קיין וואָרט, און קיינמאָל

ווייסט מען נישט ווען זיי וועלען נאָך אַמאָל קומען. קיינער ווייסט נישט וואו זיי וואוינען, פון וואַנען זיי קומען, און אָפּטמאָל פיהרען זיי מיט מיט זיך מאַלפּעלער, אַנגעבונדען אויף קייטעלער. עפּעס מיסטיש-בלאָהע פויגעל, וואָס קיינער ווייסט נישט, צו וואָס זיי פיהרען דאָס מיט זיך. אָפּטמאָל פערקויפט איין אַזאַ שלייפער פערשיעדענע פּראָשקעס, אַזעלכע זאַמד-סמים מייז צו פערטרייבען, וואַנצען און אַנדערע הויז-ווערים צו פערטרייבען. און אַז איהר קוקט זיך גוט צו צו אַזאַ שלייפער, ווייסט איהר אייגענטליך נישט ווער ער איז אַזעלכער....

איך ווייס דעריבער נישט, צי יחיאל האָט זיך בעשעפטיגט מיט דער מלאכה אין דער אַלטער היים, כאָטש איך געדענק גאַנץ גוט, אַז מען האָט איהם גערופען „שלייפער" פון דער היים, נאָך קומענדיג דאָ אין אַמעריקא האָט יחיאל געקראָגען בעשעפטיגונג אין אַ שלייפער-שאַפּ, וואו מען האָט געשליפען די מעסערס פאַר די קירזשנערס.

לאַנדסלייט און גוטע בעקאַנטע פון דער היים זענען מיר געווען. פלעגען מיר זיך טרעפען זעהר אָפט ביי אַ לאַנדסמאַן אָדער ביי אונטער-נעהמונגען, און איך פלעג וויסען ווי עס געהט מיט איהם.

אַ לאַנגע צייט האָט יחיאל געאַרבייט אין דעם שלייפער-שאַפּ. מיר דאַכט זיך, אַז ער האָט געזאַמעלט געלד און געקליבען זיך אַהיים צו פאָהרען. גערעדט האָט ער דערפון, אַז אַלע מיידלעך אין אַמעריקאַ זע-נען נישט ווערט, וואָס די ערד טראָגט זיי, און חתונה האָבען דאַרף מען נאָר מיט אַ מיידעל פון דער היים, „וואָס דו ווייסט וואָס זי איז, ווער זי איז". ערשט איך בין ערשטווינט געווען צו הערען פון אַ לאַנדסמאַן, אַז יחיאל איז אַ חתן געוואָרען פאַר אַ טאָכטער פון אַ רייכען פעלצען-הענדלער.

אַז איך האָב געטראָפען יחיאל'ן, האָט ער צוערשט אויסגעמידען מיט מיר צו ריידען דערפון, דערנאָך האָט ער זיך מיט אַ פערלעגען, פערשעהמט שמייכעל מודה געווען. „ער ווייסט אַליין נישט, ווי אַזוי עס איז געשעהן". נאָך מעהר איבערראַשט בין איך געוואָרען, ווען ער האָט מיר פאָרגעשטעלט זיין כלה. זי איז געגאַנגען רייך אָנגעטהון, בעהאָנגען מיט ציערונג, אין אַ טייערן פּאָקונעם פוטער. נישט שטענדיג קליידט אַ פוטער צו דער פרוי וואָס טראָגט איהם. ווען די פרוי איז נאָך אַ שוואַ-כע, אַ דינע און אַ דעליקאַטע, דאַכט זיך מיר אָפט, ווען איך זעה אַזאַ

פרוי אָנגעטהון אין אַ גרויסען, ברייטען פוטער, אַז זי איז געפאַנגען געוואָרען פון אַ גרויסען בער און זי קען זיך נישט אַרויסקריגען פון איהם. דער מיידעל האָט אָבער זעהר געפּאַסט דער שטאַרקער, פינקעל־שוואַרצער פעלץ, אין וועלכען זי איז געווען אַרומגעהילט. ערשטענס האָט זי שוין נישט אויסגעוויזען ווי אַ מיידעל, נאָר ווי אַ שטאַרקע יונגע פרוי. איהר בעלעבט פּנים, גרויסע, אָפענע אויגען, פרישע, פליישיגע באַקען, און פרישע, פליישיגע ליפּען, דער פרייער נישט געקרעמפּירטער בליק פון איהרע אויגען, האָבען אויסגעזאָגט, אַז דאָס מיידעל האָט שוין פאַר גאָרנישט קיין מורא... און איהר גרויסער, שוואַרצער, פינקעלדיגער קאָפּ האָר האָט זיך זעהר צוגעפּאַסט צום פעלץ. ער איז געווען ווי אַ קאָפּ פון דעם פעלץ, וועלכען זי טראָגט. זי האָט גערעדט אָפען געקוקט אייך גלייך אין די אויגען אַריין און בעוויזען דערביי איהרע ווייסע, געשליפענע צייהן פון איהר רויט מויל, וואָס זי האָט געוואוסט, אַז דאָס געפעלט מענער.

איהם, יחיאל׳ן, האָט זי באַלד בעהאַנדעלט, ווי ער וואָלט געווען איהרס אַ שיק־יונגעל. זי האָט איהם געהאַלטען אין איין אַוועקשיקען. דאָ זאָל ער איהר ברענגען אַ פּראָגראַם פון אָוועגד, און דאָ זאָל ער איהר אויסזוכען איהר מוטער, און קוים האָבען מיר זיך אַוועקגעזעצט ביי אַ טישעל (עס איז געווען אויף אַ באַל אין האָל, וואו מיר האָבען זיך דעם ערשטען מאָל בעגעגענט), האָט זי איהם געהאַלטען אין איין שיקען צום בופעט נאָך לעמאָנייד, נאָך אָראַנדישייד, און אַז זי האָט שוין גאָרנישט געדאַרפט, האָט זי איהם גלאַט געהייסען, ער זאָל אַביסעל געהן צו זיינע פריינד.

— שוין געזעהן אַ חתן זאָל אַזוי קלעפּען צו אַ כלה? מ׳וועט דאָך לאַכען פון דיר.

זי האָט דאָס געטהון מיט אַזאַ זעלבסטפערשטענדליך מינעלע, מיט אַזאַ זים פליישיג געלעכטערל, וואָס איז אַרויסגעקומען פון איהר אָפענעם מויל, פון איהרע ווייסע ציין און רויטע ליפּען און עס איז אַזוי בעלעבט געוואָרען פון איהרע גרויסע, שוואַרצע אויגען, אַז עס איז נישט געווען וואָס זיך צו בעליידיגען, און יחיאל האָט דאָס אַלעס אויסגעפיהרט מיט אַ קינדישע מינע, אונבעהאָלפען־פערשעהמט, מיט זיין געוועהנליך פערלעגען שמייכעלע, וואָס פלעגט אַרויסקומען אַדורכגעשניטען פון די שאַרפקייט פון די ליפּען, אויף וועלכע עס פלעגט ערשיינען....

זיי האָבען חתונה געהאַט. און איך האָב געהערט, אַז יחיאל איז געפאָהרען מיט זיין כלה גלייך נאָך דער חתונה אויף אַ פּאָר טעג אין אַ האָטעל אין אַ ווינטער־פּלאַץ אויף „האָנימון“.

איך ווייס נישט, וואָס עס איז געשעהן דאָרט; מיט זיי אויפ'ן „האָנימון“, וואו זיי זענען געפאָהרען. נאָר ווען זיי זענען צוריקגעקומען, האָב איך יחיאל'ן נישט דערקענט. אויסערליך האָט ער זיך גאָרנישט געענדערט, אפילו נישט דאָס פערלעגענע שמייכעלע אויף זיינע געשאַרפטע ליפּען. נאָר עפּעס אַנ'אונבעשרייבבאַרער טרויער האָט זיך געזעצט אויף זיין פּנים. זיינע אויגען זענען טיעף איינגעזונקען געוואָרען, די נאָז זיינע — נאָך שאַרפער, נאָך שפּיציגער, און קיין איין וואָרט נישט פון מויל אַרויס.

— ווי געהט עס דיר? וואָס איז?

קיין וואָרט נישט. נור דאָס אונערקלעהרבאַרע שמייכעלע, וואָס איך ווייס נישט וואָס עס מיינט.

בעקאַנטע, לאַנדסלייט האָבען מיר דערנאָך געזאָגט, אַז יחיאל איז אַריינגעפאַלען. יענע האָט שוין געהאַט אַ גאַנצע פערגאַנגענהייט הינטער זיך, איידער זי האָט נאָך געקענט יחיאל'ן. עפּעס רוימט מען זיך אין אויער, אַז עס איז דאָ אַ קינד פון פאַר דער חתונה, וואָס ציהט זיך אויף ביי אַ גויה אין אַ דאָרף. און עפּעס איז דאָ אַ רייכער מאַנופעקטשורער, וואָס איז נאָך אַ גרויסער מחותן מיט'ן ווייבעל ביז'ן היינטיגען טאָג. און צוליעב דעם מאַנופעקטשורער איז די גאַנצע חתונה מיט יחיאל'ן געווען, און יחיאל ווייסט דאָס. ער ווייסט שוין אַלעס — זי האָט איהם עס אַליין געזאָגט — „און קינדער זאָלסטו דיר פון קאָפּ אַרויסשלאָגען. קינדער וועלען נישט זיין“. — האָט זי געזאָלט איהם זאָגען.

און קומט ער אַהיים פון דער אַרבייט, איז קיין היים, קיין ווייב — טהוט זי זיך אָן אין טעאַטער צו געהן מיט'ן מאַנופעקטשורער. יענער וואָרט שוין אין שטוב. קומט אַרויף. איז אַנ'אָפּטער איינגעהער... אָפּט־מאָל געהען זיי אַליין, און אַז זיי נעהמען איהם מיט, בעדיענט זי זיך מיט איהם ווי מיט אַ שיק־יונגעל.

— יחיאל, ברענג מיר דאָס טיכעל, איך האָב עס איבערגעלאָזט אין פעלץ ביים פּאָרטער.

און אַז זי וויל גאָר, זאָגט זי:

— יחיאל, פּליז, געה אַהיים. מיר וועלען שפּעטער קומען.

און יחיאל פאָלגט, ווי אַ קליין קינד, מיט אַ שמייכעל אויף די ליפּען פאָלגט ער. טהוט אַלצדינג, וואָס זי הייסט: הייסט זי איהם געהן, געהט ער; הייסט זי אַרויסגעהן פון שטוב, געהט ער אַרוים. קיין איין וואָרט זאָגט ער נישט אַנטקעגען. קיינמאָל הערט זיך נישט פון איהם קיין איין וואָרט. שווייגט, שווייגט, שמייכעלט און טהוט וואָס מען הייסט איהם.

נור ווען ער שטעהט ביימאָג ביי דער אַרבייט און ער שלייפט די גרויסע, לאַנגע מעסערס אויפ'ן שלייף־שטיין, שאַרפט ער זיי וואָס אַמאָל דינער, וואָס אַמאָל שפּיציגער. אַ גאַנצען טאָג שלייפט ער מעסערס, אײַנעם נאָך דעם אַנדערן שלייפט ער... שלייפט ער די מעסערס, דאַכט זיך איהם טיילמאָל ביים שלייפען די מעסערס, אַז ער זעהט פון דערווייטענס זיין ווייבעל אַנגעטהון אין דעם שוואַרצען, פינקעלדיגען פאַקונעם פעלץ, און איהר שוואַרצער קאָפּ האָר קוקט אַרויס פונ'ם האַלז פון פעלץ און ער איז ווי דער קאָפּ פון אַ שענע שוואַרצע, פינקעלדיגע חיה. און עס זעהט זיך אַרוים איהר רויט מויל מיט איהרע ווייסע, געשליפענע ציין... דענסטמאָל צינדט זיך אָן אַ שוואַרצער שטראַהל אין זיינע געשאַרפטע אויגען. זיין גלייבע, לאַנגע נאָז ווערט שאַרפער און שפּיציגער, און ער שלייפט דאָס מעסער אויפ'ן ראָד שאַרפער, שאַרפער....

מחותנים

(ערצעהלונג)

ניט שטענדיג איז דער אַלטער גליקשטיין, וועלכען מען קען אין שטאָדט אונטער דעם נאָמען דער „זיידע", געווען אַזוי פערצווייפעלט איבער דער צוקונפט פון ראַדיקאַליזם אין אַמעריקא, און אַזוי פערביטערט געגען דער גאַנצער „בעוועגונג", ווי ער איז היינט. גאָר אין די יונגע יאָהרען, ווען ער האָט געוואָהנט אין ניו-יאָרק, האָט גליקשטיין גערי‌המט פאַר איינעם פון די בעסטע רעדנער, וואָס די „גרופּע" האָט, און פאַר דעם „אַקטיווסטען טוער" אין דער ראַדיקאַלער בעוועגונג. אמת איז, אַז מיט דער גלאָריע פון דער יוגענד לעבט ער נאָך ביז'ן היינטיגען טאָג. און כאָטש, אַז מען דערמאָהנט איהם אָן די טעג, שטעלט ער אָב מיט דער האַנד, און בייזערט זיך: „גענוג, גענוג!" דאָך האָט ער ליעב, אַז מען זאָל איהם דערמאָהנען אָן יענע טעג, און ער זאָל דאַרפען אָבשטעלען מיט דער האַנד יענעם און בייזערען זיך: „גענוג, גענוג!"

צו דער פערצווייפלונג און רעזיגנאַציע פון זיין גאַנצער ראַדיקאַלער אַקטיוויטעט, האָט איהם קיין אַנדערער ניט געבראַכט, נור זיינע אייגענע קינדער. און כאָטש עפענטליך וויל דאָס דער „זיידע" ניט נאָכגעבען און האַלט אַלץ אין איין שיטען פעך און שוועבעל אויף זיי, אויף די ניו-יאָרקער גדולים, און אויף די „נייע", וואָס האָבען זיך אַריינגעכאַפּט, אַז זיי זיינען שולדיג אין דעם גאַנצען „חורבן", וואָס עס איז געקומען אויף דער ראַדיקאַלער בעוועגונג, אַז זיי האָבען פעריאָגט די „בעסטע און אַקטיווסטע קרעפטען", און צוליב זיי האָט ער „פערלאָזען דעם שלאַכטפעלד". אין האַרצען אָבער ווייס ער גאַנץ גוט, אַז ניט זיי

זיינען שולדיג אין זיין פערצווייפלונג און רעזיגנאַציע, נור זיינע אייגענע קינדער.

וואָרים, וויפיעל דער אַלטער גליקשטיין, דער „זיידע“, איז ניט מבטל דעם גאַנצען היינטיגען „ראַדיקאַלעבץ“, און מאַכט ניט אוועק מיט דער האַנד אַלע היינטיגע „מאַכערס“, וועלכע זיינען אַ חברה באָר־יונגען, היפּאָקריטען, עם־הארצים א. ד. גל., דאָך האַלט ער זיך, אַז ער האָט זיי אַלע אויסגעשטעלט, אַז ער איז זייער לעהרער. און דערמאָהנט עפּעס אַ נאָמען פון אַ „גדול“, וואָס דער אַלטער גליקשטיין מאַכט פון איהם „אַש און בלאָטע“, פערגעסט ער אָבער באַלד ניט צוצולעגען: „איך האָב דאָך געלערענט מיט איהם באַקונין, קראָפּאָטקין. איך האָב דאָך איהם געלע־רענט, ער איז מיין שילער, אַלצדינג וואָס ער ווייסט, איז דאָך פון מיר, ער איז דאָך מיין תלמיד“. און כאָטש דער אַלטער גליקשטיין, דער „זיידע“, האַלט זיך פאַר דעם רבי'ן פון דור, און אַלע „גדולים“ (וואָס טויגען טאַקי אין דר'ערד) זיינען זיינע תלמידים, אָבער זיינע אייגענע קינדער האָט ער ניט געקענט ערציהען.

צוערשט האָט ער ניט געהאַט קיין צייט צו זיי. ער איז געווען פערנומען מיט דער „ראַדיקאַלער בעוועגונג“. זעהר זעלטען אין דער היים געווען. די טעג פערבראַכט אין קאַפע־הייזער און די אָוועגדען אויף מי־טינגען, אין קרייזלעך. האָט ער ניט געהאַט קיין צייט זיך אָבצוגעבען מיט זיינע אייגענע קינדער. זיי האָבען איהם אויך ניט אינטערעסירט. געבוירען געוואָרען אַ קינד — זאָל עס די מאַמע ערציהען. און די מאַמע, כאָטש זי איז געווען דאָס ווייב פון דעם בעקאַנטען טוער גליקשטיין, און ווי מען האָט געזאָגט צווישען אייגענע האָבען זיי חתונה געהאַט אָהן חופּה וקדושין, נור דורך דער הייליגער ליעבע, אָבער דאָך איז זי ניט אַנדערש געווען ווי אַנדערע מוטערס. געווען אַ פּראָסטע אידענע, וואָס האָט ליעב געהאַט איהרע קינדער ווי יעדע אידענע, און נאָכגעגעבען איהרע קינדער דאָס, וואָס זיי האָבען געוואָלט, אפילו רעליגיעזע צערע־מאָניעס.

קינדער זיינען ביי דעם „זיידע“ געווען דוקא ניט קיין אינטערע־סאַנטע, און ווייט ניט קיין „ראַדיקאַלע“. געבוירען האָט איהם דאָס ווייב טעכטער, איינע נאָך דער אַנדערער, עפּעס איבערגעיורענע מוידען, וועלכע זיינען אויפגעוואַקסען אין דער הויך, ווי וואַסערדיגע געוויקסען. „ציבע־

לעם" האָט ער זיי גערופען. פּאַרוואָס ציבעלעס, — ווייסט קיינער נישט. אַז זיי זיינען געווען קליין, האָבען זיי פאַר'ן טאַטען מעהר מורא געהאַט ווי דרך ארץ. גליקשטיין האָט געהאַט אַ באַסאָווע שטימע, און פון „לעקטשורן" איז זיין קול געוואָרען אַן אויסגעשריענער און אַ הייזעריגער, ווי דער קול פון אַן אויסגעטראָמפּייטעטען טראָמפּייט. אַ פּאָר שטאַרקע, הויך־בעוואַקסענע, שטייפע, שוואַרצע ברעמען האָבען פאַרדעקט זיינע אויגען. די וואָנצעס זיינען ביי איהם געווען געגאָלטע, האָט זיך די לאַנגע נאָז שאַרפער אַרויסגעשניטען פון פּנים. אַ הויכער און אַ ברייט־ביינערער האָט זיין פיגור און פּנים געמאַכט אַן איינדרוק, און מען האָט מורא געהאַט פאַר איהם. און אַז ער איז אהיים געקומען, האָט ער געהאַלטען די הענד אין די הויזען־קעשענעס, און האָט געהאַט נאָר איין וואָרט פאַר זיין פאַמיליע: „זאָל זיין שטיל". און אַז מען האָט דערהערט דעם „זאָל זיין שטיל", אַרויסקומענדיג פון דער הייזעריגער באַסאָווער שטימע, מיט דעם בליק פון אונטער די שוואַרצע געדיכטע ברעמען, מיט די הענד אין די הויזען־קעשענעס — איז געוואָרען שטיל. עס איז פערשטומט געוואָרען דאָס לאַכען פון די טעכטער, דער געשריי פון ווייב, און די פרייד פון די קינדער. אַלע האָבען זיך פערשטעקט אין ווינקעלעך, — און עס איז געוואָרען שטיל. און טאָמער האָט דאָס ניט געהאָלפען, ניט דער „זאָל זיין שטיל", און ניט די הענד אין די הויזען־קעשענעס, האָט ער זיך געווענדעט צום ווייב: „סאַראַה!" און טאָמער האָט מען גע־הערט דאָס וואָרט „סאַראַה!", האָט מען שוין געוואוסט, אַז עס איז שלעכט. נאָר דאָס איז אַלץ געווען, ווען די טעכטער זיינען געווען קליין, און געגאַנגען אין שול אַריין. קוים אָבער זיינען זיי אַרויס פון שול און איינע איז געוואָרען אַ סטענאָגראַפיסטקע, וועלכע ברענגט דער מוטער אַהיים זיבען דאָלאַר אַ וואָך, און די איבריגע האַלט זי „פאַר קליידער" פאַר זיך, און די אַנדערע אַ מילינעריז, וואָס האָט אויך צושטייער געגעבען אין הויז אַריין, — האָט דער „זאָל זיין שטיל!" שוין אַזאַ איינדרוק ניט געמאַכט. צוערשט האָט מען ניט אַנטקעגענגערעדט, געקוקט נאָר קרום אויפ'ן טאַטען, וואָס בעפעהלט אַזוי, דערנאָך האָט מען איהם געגעבען אָנצוהערען, אַז ער איז ניט דער איינציגער בעל־הבית אין שטוב, אַז זיי האַלטען אוים דאָס הויז פונקט אַזוי ווי ער, און אויב ער מיינט ווייטער אַזוי צו „באַסעווען", און זיי ניט לאָזען דעם קאָפּ אויפהייבען, —

װעלען זײ זיך זוכען אַן אַנדערע הײם, װאו זײ װעלען ניט דאַרפען הערען דעם „זאָל זײן שטיל!“. דער „אַרגומענט“ האָט געהאָלפען, און גליק־שטײנ׳ען שטיל געמאַכט.

אײגענטליך האָבען די טעכטער ניט געװאוסט, פּונקט װאָס דער טאַטע בעשעפטיגט זיך, און פון װאָס ער מאַכט אַ לעבען. און װיפיעל די מוטער האָט זיך ניט בעמיהט זײ געבען צו פערשטעהן, אַז זײער פאָטער איז אַ „גרעיט מען“, „אַ פּאָבליק מען“, „אַ ליעדער“ און נאָך אַזעלכע נעמען, האָט עס אויף זײ קײן אײנדרוק ניט געמאַכט. זײ האָבען עס בע־טראַכט פאַר אַ פּרנסה, און יעדער „טרײד“ צו מאַכען אַ לעבען, אַזוי װי ער קען. עס װאָלט זײ געװען פיעל אַנגענעהמער, און זײ װאָלטען עס בעטראַכט פאַר פיעל מעהר כבוד, װען זײ װאָלטען געקענט זאָגען זײערע חבר׳טעס, אַז זײער פאָטער איז אַ מאַנופעקטשורער אָדער אַ סטאָר קיפּער. און אײנע פון זײ, די מילינעריןן, האָט שוין דעם פאָטער געמאַכט פאַר אַ „לענדלאָרד“. זי האָט דאָס געזאָגט צו איהר באָי, מיט װעמען זי איז אױסגעגאַנגען, דענקענדיג, אַז עס איז אַ פיעל מעהר אַנשטענדיגע בעשעפטיגונג, װי אַ „פּאָליטישער“ אַגיטאַטאָר, און װעט מאַכען אַ פיעל שטאַרקערען אײנדרוק אויף איהר באָי, און װעט אויך ברענגען פאַר איהר פיעל בעסערע רעזולטאַטען. און זי האָט זיך ניט אָבגענאַרט.

אינגלעך זײנען דוקא בײ איהם געװען יאָ אינטערעסאַנטע. און אויף אײנעם, אויף דעם אינגסטען, װעלכער טרעט אַרײן אין האַי סקוהל, האָט ער געלעגט גאָר גרויסע האָפנונגען, אַז ער װעט אויסװאַקסען אַ פּאָעט. דער אינגעל איז געװען אַ מעלאַנכאָלישער, מיט אַ פּאָר פער־הלום׳טע אויגען, איז געראָטען אין דער מאַמען מיט זײן שעמעװדיגקײט און מורא האָבען פאַר מענשען. אָבער װי איבעררעאַשט איז דער טאַטע געװאָרען אײנמאָל אין אַן אָװענד, װען דער אינגעל האָט פאַרגעװאָרפען דעם טאַטען, אַז ער געהט קײנמאָל ניט אין „טעמפּעל“, און מאַכט קײנ־מאָל ניט קײן „קידוש“, װי זײן פרײנד לעװינשטײנ׳ס „דער“ מאַכט. „יו אַר נאָט ע דזשו. אַ דזשו געהט אין טעמפּעל און מאַכט יעדען פרײ־טאָג־צונאַכטס קידוש“, — האָט דאָס אינגעל געזאָגט צום פאָטער.

— הו טאָלד יו דיס! — הו טאָלד יו דיס! — האָט דער פאָטער געדונערט מיט זײן באַסאָװער שטימע. און װי דער שטײגער בײ אַזעלכע אונגליקען האָט גליקשטײן גערופען דאָס װײב:

— סאַראַה ! סאַראַה !

סאַראַה איז געווען פערנומען אין קיך. דערהערט דאָס וואָרט „סאַ־ראַה“, האָט זי שוין געוואוסט, אַז אַ גרויס אונגליק איז געשעהן און איז געקומען צולויפען מיט די אַרויפגעשאַרטע אַרבעל, ווי זי איז געשטאַנען ביים וואַשען.

— וואָס איז געשעהן ? — האָט סאַראַה געפרעגט מיט שרעק.

— אַנו, זאָג עס נאָך אַ מאָל איבער דער מאַמען דיינער. זאָג עס איבער, זאָג עס איבער, וואָס דו האָסט מיר געזאָגט, — האָט גליקשטיין גערדונערט צום דערשראָקענעם אינגעל.

דאָס אינגעל האָט נאַאיוו איבערגעחזר'ט די ווערטער:

— איך האָב געזאָגט דעם פּאָפּ, אַז ער איז נישט קיין דזשו, אַ דזשו געהט אין טעמפּעל און מאַכט קידוש.

— דו הערסט, סאַראַה! דו הערסט! — האָט גליקשטיין גע־דונערט.

— וואָס האָט ער דאָס אַזוינס געזאָגט? אַ קינד געהט אַריין צו אַ שכן לערנט ער זיך אָפּ.

— אַזוי! ער האָט גאָרנישט געזאָגט! איך בין נישט קיין דזשו, הע, דערפאַר וואָס איך געה נישט אין טעמפּעל, הע? ער האָט גאָרנישט געזאָגט, הע?

— וואָס איז, אַז דו וואָלסט אַמאָל געגאַנגען אין טעמפּעל פאַר אַ קינד'ס וועגען, אָדער וואָלסט פרייטאָג אין אָוונד געווען אין דער היים מיט די קינדער צוזאַמען, נישט זיי זאָלען דאַרפען זיצען אין פרעמדע הייזער, — האָט דאָס ווייב געוואַגט צו זאָגען יעצט, וואָס זייט די טעכטער ברענגען אַהיים די ווידזשעס האָט זי מעהר מוט געקראָגען.

— וואָס האָסטו געזאָגט? געהען אין טעמפּעל? איך זאָל געהן אין טעמפּעל? האָסט פערגעסען ווער איך בין, הע? — האָט ער אוים־געטהאָן די גרויסע שפּאַקולען און אָנגעקוקט דאָס ווייב מיט די נאַקעטע אויגען, וואָס דאָס איז געווען אַ סימן, אַז גליקשטיין איז שוין גוט בייז. און עס זעהט־אויס, אַז פאַר דעם אויסטהאָן די שפּאַקולען האָט זיך דאָס ווייב דערשראָקען, און האָט צוריקגעכאַפּט:

— וואָס האָב איך דען געזאָגט, זאָלסט אַמאָל טהאָן פאַר אַ קינד'ס וועגען... שוין, שוין... ביזט דאָך קיינמאָל נישט געגאַנגען

אין טעמפעל אריין, וועסטו שוין ווייטער אויך נישט געהן, — האָט איהם דאָס ווייב בערוהיגט.

— און מיט דעם האָב איך אָבגעלעבט מיינע יאָהרען! און מיט דעם האָב איך פערבראַכט מיינע טעג! — האָט גליקשטיין זיך בעדרויערט.

אָבער גליקשטיין האָט נישט בעמערקט, ווי ביסלעכווייז האָט דאָס ווייב, צוליעב די קינדער, אריינגעצויגען די אידישקייט אין שטוב אריין. צוערשט האָט עס זיך אָנגעהויבען מיט די מאכלים. צו יעדען יום־טוב האָט גליקשטיין געפונען די פּאַסענדע אידישע מאכלים אויפ'ן טיש, מצות, קניידלעך, קרעפּלעך א. ד. גל. נור געגען אידישע מאכלים האָט גליקשטיין קיינמאָל נישט געהאַט. אַדרבא, ער האָט ליעב געהאַט די אידישע מאכלים און דערום האָט ער זיי אויך געדולדעט אין זיין שטוב. נור ווען ער איז אַמאָל, דורך אַ צופאַל, געווען פרייטאָג צו־נאַכטס אין דער היים, איז ער איבערראַשט געוואָרען צו געפינען ווײַן מיט אַ בעכער אויפ'ן טיש. ליכט האָבען געברענט אין די לייכטערלעך און חלות זענען געלעגען אויפ'ן טיש. גליקשטיין איז ערשטוינט געבליבען.

— סאַראַה, וואָס איז דאָס? — פרעגט ער דאָס ווייב, אָנווייזענ־דיג אויפ'ן ווײַן.

— וואָס אַרט עס דיך? דאָס איז פּאַר סעם'ען. דאָס קינד האָט ליעב צו פיהרען זיך אידישלעך, וואָס אַרט עס דיך?

— וואָס אַרט עס מיך? פרעגסט וואָס אַרט עס מיך, הע?...

נור דאָ האָבען זיך שוין די טעכטער אויך אריינגעמישט. זיי זענען צו־הילף געקומען דער מוטער.

— וואָס איז די מעדער? — זאָגט די עלטערע, וואָס ברענגט אַהיים זיבען דאָלאַר אַ וואָך — סעם וויל קידוש מאַכען, אַ פּעי פּאַר דהי ווײַן. גאָ אַהעד, סעם! — רופט זי צום ברודער.

גליקשטיין האָט זיך אָוועקגעזעצט אין אַ ווינקעל אַ פערצווייפעל־טער און צוגעקוקט די צערעמאָניע, ווי סעם וועט קידוש מאַכען. סעם אַ בלייכער און אַ דערשראָקענער האָט אָנגעטאָן דעם הוט, אויפגעמישט דעם סדור, און גענומען שטאַמלען, קייענדיג די עברי, ווי אַ דרדקי־אינגעל אין אַ חדר:

— ע—הי יו—ם ה—שי—שי... — — —

— גראָבער יונג, דו קענסט דאָך צומאָל נישט, — האָט זיך

גליקשטיין אָנגערופען. דו ווייסט דאָך צומאָל נישט ווי אַזוי צו זאָגען.

— דו האָסט דאָך איהם נישט געלערנט, — רופט זיך דאָס ווייב אָן.

איז גליקשטיין צוגעגאַנגען צום טיש, גענומען דעם בעכער פון סעם׳ס האַנד, מיט אַ מאָך אַוועקגעשאַרט סעם׳ן, און געמאַכט קידוש אויף אויסוועניג.

ווען גליקשטיין האָט געצערטעלט די ווערטער פון קידוש מיט׳ן נגון, האָבען סאַראַה׳ס אויגען געגלאַנצט פאַר נחת, און די קינדער זענען געשטאַנען מיט אויפגעעפענטע מיילער און האָבען פאַר׳ן טאַטען גרויס דרך־ארץ געהאַט...

איינמאָל, ווען גליקשטיין איז אַהיים געקומען אין אָוונד, האָט ער געפונען אַ גרעסערע געזעלשאַפט אין פּאַרלאָר פון יונגע לייט און מיידלעך, וועלכע זענען געקומען צו די מיידלעך. גליקשטיין איז צו דעם געוועהנט געווען און נישט פיעל אויפמערקזאַמקייט דערצו געשענקט. ער האָט זיך שוין געפיהלט אין זיין היים ווי אַ פרעמדער, בעהאַלטען זיך אין זיין ווינקעל, אין זיין שלאָפצימער אין דער הויך, וואו ער האָט געהאַט זיין בעט און אָנגעוואָרפענע ביכער, ציימונגען און שרייב־מאַטעריאַלען אַרום. דאָס ווייב האָט איהם איבערראַשט מיט די נייעס, אַז זייער טאָכטער מאַשאַ, די מילינעריין, איז „ענגיידזשד" געוואָרן צו מר. באָרענשטיינען, דעם האָלסייל דיעלער מיט גראָסערי זאַכען, אַ פיינער, אַנשטענדיגער יונגערמאַן. גליקשטיינען איז נישט געווען קיין גרויסער חילוק, מיט וועמען זיין טאָכטער איז ענגיידזשד געוואָרען. אַ ביסעלע איז ער צופרידען געווען, וואָס זיין טאָכטער האָט געקריגען אַ מאַן, און אַ ביסעלע האָט עס איהם געאַרט, וואָס די זיבען דאָלאַר אַ וואָך, וואָס די טאָכטער ברענגט אַהיים ווען אַ גרויסען לאָך מאַכען אין בודזשעט... נאָר ער האָט זיך פערלאָזט אויפ׳ן ווייב, וועלכע האָט שטענדיג געטראָגען אויף זיך דעם יאָך פון די שטוב־זאָרגען, מן הסתם וועט זי זיך שוין אַן עצה געבען. פון אַנשטענדיגקייטס וועגען האָט מען איהם פאָרגעשטעלט דעם יונגענמאַן. נור מחותן און חתן האָבען געהאַט ווייניג וואָס צו רעדען מיט אַנאַנדער. ווען האָלסייל גראָסערי זאַכען

האָט גליקשטיין ווייניג וואָס געוואוסט, און פון אַנ'אַנדער זאַך האָט דער חתן כמעט נישט געוואוסט צו רעדען. אין „באַקונין" און „קראָפּאָטקין" איז ער נישט קיין גרויסער בקי, האָבען זיך מחותן און חתן באַגנוגנט מיט דער אָפיציעלער פאָרשטעלונג און „האַו דו יו דו", און זיינען געבליבען גוטע פריינד פון דערווייטענס.

ביז צו דער חתונה האָבען זיך מחותן און חתן כמעט ווי נישט בעגעגענט. גליקשטיין האָט אויסגעמיטען די שטוב, איז מעהר געזעסען אין קאַפּע-הויז. די שטוב איז איהם געוואָרען אונערטרעגליך, שטענדיג רוישיג. דער חתן האָט אין די אָווענדען פול געמאַכט דאָס הויז. יעדען אָווענד איז דער חתן געקומען צו דער כלה זיך „אַמוזירען", און דאָס אַמוזירען איז בעשטאַנען פון לעדיג-געהענדע לאַנגע שטונדען, באַנאַלע פוסטע ווערטלעך און רעש'דיג לאַכען, וואָס האָט דענערווירט גליקשטיינען און גערויבט פון איהם זיין רוה. אָבער כדי זיי נישט צו שטערען, האָט ער ליעבער פערבראַכט די אָווענדען אין קאַפּע-הויז.

מיט די חתונה-הכנות האָט זיך גליקשטיין נישט בעשעפטיגט. דאָס יונגע פּאָר פּאָלק האָבען אַליין געמאַכט אַלע פּאָרבערייטונגען, ווי זיי האָבען פערשטאַנען, און גליקשטיין האָט נור געוואַרט אויף דער מינוט, אַז עס זאָל שוין זיין פאַרביי, בעטראַכטענדיג עס פאַר אַן אָבקו-מעניש, וואָס ער מוז עס דורכגעהן.

דאָס יונגע פּאָר פּאָלק האָבען גענומען אַ האָל, בעשטעלט אַ רעוו-רענד און אַ בדחן און צוגעגרייט אַלע צערעמאָניעס. דעם חתן'ס צד איז געווען פרום, גאַליציאַנער אידען, און דער חתן האָט דוקא געוואָלט האָבען אַ חתונה מיט אַלע אידישע צערעמאָניעס. פון דער כלה'ס צד האָט קיינער נישט געשטערט. גליקשטיין האָט זיך גאָרנישט געמישט, און דער כלה'ס מאַמע איז געווען גליקליך צו האָבען די זכיה צו פיהרען די כלה אונטער אַ אידישע חופּה. סאַי ווי סאַי האָבען חתן-כלה געמאַכט אַזעלכע אַרענדזשמענטס, ווי עס האָט זיך זיי געוואָלט און נישט געפרעגט קיין עֵצות ביי די עלטערן.

צו דער חתונה איז גליקשטיין געקומען ווי אַ פרעמדער (דאָס ווייב האָט איהם געשלעפּט), אָנגעטהאָן זיך דעם „פּרינץ אַלבערט", וואָס ער פלעגט טראָגען ביי די לעקטשורס. אַז ער איז אַריינגעקומען אין האָל, האָט ער שוין געטראָפען אַ פולען האָל מיט מחותנים און דעם

חתן'ס פריינד. יונגע מענשען, גאַליציאַנער יונגע לייט, אין „פּול דרעס“, און מיידלעך אין זיידענע קליידער, האַלב־דעקאָלטע. אַ גאַנצען אָוועגד האָט מען געטאַנצט, און קיינער האָט גאָרנישט באַמערקט גליקשטיין'ען. קיינער האָט איהם נישט געקענט, און קינער האָט זיך אויף איהם נישט אומגעקוקט. סאַראַה האָט זיך געפריינדעלט מיט דער מחותנת'טע, אַ אידינע מיט אַ שייטעל אויפ'ן קאָפּ, און די ביידע ווייבער זענען געזעסען אין אַ ווינקעל און די הערצער זיך אָבגערעדט. אָבער גליקשטיין האָט נישט געהאַט מיט ווען צו רעדען. קיין עלטערע מענשען זענען נישט געווען, בלויז גאַליציאַנער יונגע לייט אין „פּול דרעס“, — האָט ער זיך אַוועקגעזעצט אין אַ ווינקעל, אונבאַמערקט פון וועמען, און איבערגעוואַרט ביז די צערעמאָניע וועט דורכגעהן.

צו דער חופּה האָט מען איהם צוזאַמענגעפיהרט מיט'ן מחותן. גליקשטיין האָט פאַר זיך דערזעהן אַן אַלטען אידען, מיט אַ פּאָר ציטערנדע וויעגענדע גרויע פּאות און באָרד און אַ פּאָר שרעקעדיגע אויגען, וועלכע האָבען געקוקט מיט מורא און ציטריגקייט. מען האָט פון ערגעץ־וואו אַרויסגעשלעפּט דעם אידען פון אַ ווינקעל, וואו ער איז געווען פערשטעקט די גאַנצע צייט. דער איד האָט אויסגעשטרעקט די האַנד צו גליקשטיינ'ען מיט שרעק:

— שלום עליכם, מחותן.

גליקשטיין איז ערשטוינט געבליבען. אַ מינוט אויפגעבראַכט געוואָרען, אַ מינוט געצווייפעלט, וואָס ער זאָל טהאָן. נור באַלד האָט איהם אַרומגענומען אַ רחמנות צו זיך און אויך איינצייטיג צו דעם אַלטען פרעמדען אידען, האָט ער איהם די האַנד דערלאַנגט:

— עליכם שלום, מחותן.

באַלד נאָך דער חופּה האָט מען אָן די אַלטע ווידער פערגעסען. די יונגע לייט האָבען בעזעצט די טישען מיט די „דאַמען“ און זיך גענומען צום עסען. עפּעס אַ יונגערמאַן האָט פערבעטען גליקשטיינען צום טיש, נעבען זיך. אָן דעם אַנדערען מחותן האָט מען גאָר אין גאַנצען פערגעסען. דער איד האָט זיך ווידער בעהאַלטען אין אַ ווינקעל, געטרונקען פאַר זיך אַ „לחיים“ און געשמייכעלט אין זיין באָרד אַריין מיט זיינע דערשראָקענע אויגען. גליקשטיין האָט זיך אַרומגעדרעהט איינער אַליין, ער האָט זיך שוין געוואָלט אַרויסגנב'ענען פון האָל און

אהיים געהן, ערשט עס איז ווער צוגעגאַנגען צו איהם, און האָט צו איהם גערעדט ווייך:

— דער מחותן אַזוי אַליין?

גליקשטיין האָט דערזעהן פאַר זיך דעם אַלטען אידען מיט די ציטערנדע פאות שמייכלענדיג צו איהם מיט זיינע בעטענדע אויגען.

— ווי הייסט אַליין? איך בין נישט אַליין, — האָט זיך גליקשטיין געבייזערט אויף דעם אידען.

— איך מיין, נור יונגע לייט, היינטיגע יונגע לייט — פערגעסען אָן אונז, אַלטע, — האָט זיך דער מחותן געפּרואווט פערענטפערן.

— יאָ, יאָ, פערגעסען אָן אונז, — האָט גליקשטיין געזאָגט פאַר זיך דראַמאַטיש.

— לאָז זיך דער מחותן מיט מיר אַוועקזעצען. צוויי מחותנים, צוויי אַלטע אידען, וועלען מיר זיצען צוזאַמען.

פאַר אַ מינוט האָט זיך אין גליקשטיינען דערוועקט דער אפּיקורס און געוואָלט זיך אַרויסדרעהען פון דעם אַלטען אידען. נור דעם אידענ'ס גוטע אויגען און זיינע ציטערנדע באָרד און פאות האָבען אין איהם עפּעס אויפגעוועקט, האָבען דעם אַלטען ראַדיקאַל אָן עפּעס דערמאָנט, און ער האָט גענומען דעם אַלטען אידען אונטער'ן אָרעם, און זיך אָנגע־רופען:

— יאָ, מחותן, איהר האָט רעכט. וואָס האָב איך מיט זיי צו טהאָן, — וויזט ער אָן אויפ'ן טיש, וואו די גאַליציאַנער יונגע לייט זענען געזעסען אין „פול דרעס" מיט די „דאַמען". ווער זענען זיי, אַ חברה לאָבוסעס, טענצערס. וואָס ווייסען זיי? וואָס קענען זיי? אָבער מיט אייך זענען מיר דאָך עפּעס מחותנים.

און ביידע מחותנים האָבען זיך אַוועקגעזעצט באַזונדער אין אַ ווינקעל און געטרונקען „לחיים".

בילדער און שטימונגען

צוויי הערבסטען

(ליעד אין פראָזע)

I

דער הערבסט אין אַמעריקא

עס איז מיר אויסגעקומען צו זיין אין די בערג נאָך דעם, ווי אַלע שטאָדטישע לייט האָבען זיי פאַרלאָזט. פערגעסען שטעהען די יודישע „באָרדינג"־הייזער, נאָר פון זייערע טהירען שרייען נאָך אַראָפּ די רוישיגע שילדען און אויפשריפטען: „פלעזשור אינן", „פאונמעין האוז", „אַמע־ריקאַן האָום". טהיר און פענסטער שטעהען איבער זיי פערהאַקט, און איינזאַם פליהען איבער זייערע דעכער שוואַרצע רויט־שנאָבעלדיגע פיי־געל און קיינער איבעררא‍שט זיי נישט. דאָ און דאָרט גריזשעט דאָס לעצטע גראָז אַנ'איינזאַמע קוה, אָדער פאַרגעסענע היהנער פיקען אויף די לעצטע קרישעליך, וואָס האָבען זיך פאַרבלאָנדזשעט צווישען די גרעזער.

די בערג זיינען צוריק בערג געוואָרען. עס איז פאַרשוואונדען פון זיי דער שטאָדטישער רויש. פון די וועלדער הערט זיך נישט מעהר דאָס רוישיגע לאַכען, דער געפילדער פון מענשען און וויעג־קינדער. ווידער הערט זיך פון די וועלדער דאָס אונהיימליכע ברומען פון אונגעזעהענע ברואים, און פאַרשטעלט איז אונז דער אַריינגאַנג אין זיי מיט פאַרשי־מעלטע אָפּגעהאַקטע דעמבעס און פאַרפוילטע צווייגען. אויף זייערע פייכטע געמויזעכטס זעהט זיך נאָך אָן די פיס־טריט פון פאַרבאָרגענע

וואַלד־ברואים, וואָס זיינען ערשט פאַר אַ מינוט דאָ פאַרבייגעלאָפען... איבער די בערג דרעהען זיך אַרום די אויפגעוועקטע „דיפּ וואַן ווינקעלס“, וואָס זיינען געשלאָפען דורך די רוישיגע זומער־חדשים, און איבער די טאָלען רוהען אין פרידען „די שלאָפענדע לעהרקייטען“...

פון אַלע טיילען פון יאָהר איז אָהן צווייפעל דער הערבסט דער שענסטער אין אַמעריקא. ווען איטאַליען קען זיך ריהמען מיט איהר ליכטיגען הימעל און בלאָהען ים, רוסלאַנד מיט איהרע ווייסע נעכט, פראַנקרייך מיט דעם טיעפען הימלישען גרין פון איהרע פעלדער, און מיט דעם זינגענדען שלייער, וואָס הענגט אין איהר לופט, וואָס האָבען אַזוי בעריהמט געמאַכט איהרע מאַהלער, ארץ ישראל מיט איהרע שטערן — קען זיך אַמעריקא ריהמען מעהר פאַר אַלע מיט איהר אינ־דישען זומער. קיין לאַנד אין דער וועלט פאַרמאָגט נישט אָט דעם געזאַנג פון הערבסט, ווי אַמעריקא פאַרמאָגט דאָס. עס איז אַ גענאָד פון גאָט, וואָס האָט בעשאָנקען אַמעריקא מיט אַ פינפטען זמן — דער זמן פון רויטען זומער.

און דער אינדישער זומער ענטפּלעקט זיך אין זיין גאַנצען פּראַכט און גלאַנץ אין די בערג, וואו דער הימעל איז אַנ' אָפענער פאַר די אויגען, און יעדעס גרעזעל און יעדעס בוימעל, יעדער בוש און יעדער געוויקס ערשיינט אין זיין קאָליר און זיין ליכט. די פעלדער בליהען אויפ'סניי, מיט אַ צימרינג בלום, די גאַנצע ערד ווערט צוגעדעקט מיט דעם רויט־ליכען־געלען קלייד, און אויף דעם צימרינג אונטערגרונד הויבען זיך אָן מאָהלען די פאַרבען פון אינדישען זומער. עס בליהען די בוימער מיט רויטפייערדיגע בליהעכץ; עס הויבט זיך אויף איין בוים איבער'ן אַנדערען מיט רויטע פלאַמענדיגע קרוינען, בעדעקט מיט ברענענדיגע פייער־בלעטלעך. אַלעס ווערט רויט פייערדיג, נאָר דאָ און דאָרט קוקט אַרויס פון די רויטע בוימער אַ טיעף טונקעל גרינס פון אַ נאָדעל־בוים, וואָס האָט נישט אַראָפּגעוואָרפען זיין פריהלינג־גרין דורך די וואַרימע זומער־הדשים, אָדער אַ בלאָה־פיאָלעטער פלעק לייכט זיך פון צימרינג־רויט אַרויס פון די בלאָהע ווילדע אַסטערס, מיט וועלכע די בערג זענען בעשיט. די פאַרבען זענען אַזעלכע ליכטיגע, פרישע, אַז קיינמאָל, קיינ־מאָל האָט מען זיי נישט געזעהן אין זייער גאַנצער קלאָרקייט און רייכ־

קיים, ווי אויף דעם אונטערגרונד פון דער רויטער ערד און פון קלאָרען בלאָהען הימעל.

דער הימעל! דער הימעל אין די בערג אין די טעג פון רויטען זומער! ער איז דער הימעל פון בעהאַלטענע וועלטען, וואָס ענטפּלעקען זיך צו אונז נור אין חלומות. זיין בלויקייט איז דורכזיכטיג און פון אַ טיעפער קלאָרקייט ווי יעדע שייך, יעדער פאָרהאַנג וואָלט געווען אַרונ־טערגענומען פון הימעל, און מיר זעהען איהם צום ערשטען מאָל מיט אונזערע נאַקעטע אויגען... עס איז ווי דער הימעל וואָלט געווען געגאָסען אַ בלויען ים, וואָס איז פאַרגליווערט געוואָרען און עס שיינט אַדורך דורך איהם דאָס פערהוילענע ליכט, וואָס איז הינטער איהם. אין דעם טיעפען ים שווימען־אַרום אָפּגעריסענע, פאָרם־פרייע, דורכזיכטיגע, פון רויך געוועבטע קערפּערס, וואָס מיר רופען־אָן וואָלקען. וואָס זענען וואָלקען? קיינמאָל זענען פאַר מיר נישט אַזוי קלאָר געוואָרען יענע הימלישע קערפּערס, ווי דעגסמאָל, ווען איך האָב זיי געזעהען אַרומשוויעמענדיג אין בלויען הימעל־טייך אין די בערג. וואָלקענס זענען נאַקעטע לייבער, וועלכע פאָרמירען זיך אַליין נאָך זייער אייגענעם געדאַנק און ווילען. אַז זיי ווילען נעהמען זיי אָן דעם געשטאַלט פון שעפּסען מיט פעטע, געקריי־זעלטע וואָל, וועלכע פיטערן זיך אויף די גרעזער פון בלויען הימעל. באַלד לאָזען זיי זיך אויף און נעהמען־אָן פאָרמען פון גרויסע פליגלען און שווימען אין בלויען טייך און קומען־אָן צו זיינע ברעגען, וואו עס ברענט דער הימעל־אויג, און טרינקען זיך אָן פון זיינע פייער־וואַסערען. אין אַ מינוט אַרום פערשווינדען זיי און ערשיינען ווייטער אין געשטאַל־טען פון זכרים און נקבות, בעבערדטע ריעזען, זיהן פון דער זון, האָבען זיך אַרויסגעלאָזט אויף'ם גטיעג איבער די הימעל־פעלדער און יאָגען זיך נאָך די טעכטער פון דער זון... אָט אַזוי שאַפען זיי זיך ווי די געדאַנקען, געשטאַלטען זיך און פאַרניכטען זיך, שטאַרבען און געבוירען נאָך זייער אייגענעם ווילען — אַ מינוט דאָס לעבען, אייביג דאָס זיין. דורכגעהענדיג איז די פאָרם, אייביג דער קערפּער...

און ווי אַ געדאַנק, וואָס איז די אייביגקייט פון דער טהאַט, ווי אַנ'ערה־אינערונג, וואָס איז דער ווידערגעבורט פון איבערגעלעבטען, אַזוי זענען די הימעלשע קערפּערס נאָכדעם ווי זיי זענען שוין לענגסט גע־שטאָרבען. זיי שווימען, זיי שווימען, די גרויסע בעוואָלענע אָדלערס, מיט

די ווייסע שעפּסען — צום הימעל=אויג צו, און באַלד צינדען זיי זיך
אָן מיט דעם הימעל'ס פייערען. דער ווייסער פעדער=פוך פון זייערע
פליגלען האָט זיך אונטערגעצונדען מיט דעם הימעל'ס פלאַם — עס
ברענט דער וואָל אויף די ווייסע הימלישע שעפּסען. פייער=פויגלען
פליהען שוין אַרום אין בלויען פאַרנאַכטליכען הימעל און צינדען=אונטער
די בער מיט זייערע פלאַמען. עס ברענען די בלעטער אויף די בוימער,
עס ברענען די רויטע קרוינען איבער די וועלדער. די טהאָלען גיסען זיך
אָן מיט פייערדיגע טייכען. הימעל און ערד קושט זיך צונויף אין איין
פלאַם פייער. און די פייערען קלינגען איבער דער וועלט. שאַלענד איז
זייער קלאַנג, ווי זיי וואָלטען עפּעס אָנגעזאָגט... איינזאַם און שטאַרק
שווימען=אַרום די ברענענדע הימלישע קערפּערס איבער דעם אונענדלי=
כען בלויען הימעל=טייך, און דאָרט ווייטער איינע אַליין אין הימעל,
שוועבט אין פייערדיגע שלייערען איינגעהילט, דאָס מילכדיגע, דורכזיכ=
טיגע לייב פון די שענסטע הימעל=טאָכטער, און פאַרבענקטע וואָלקען=
ריעזען מיט ברענענדיגע בערד און ברענענדיגע פליגלען שווימען נאָך
די הימעל=שענע אין דער איינזאַמער הימלישער אונענדליכקייט אַריין.

און אָנגעטרונקען מיט דעם פייער פון הימעל דרעה איך זיך ווי
פון פייער שכור צווישען די בערג אַרום. באַלד פערשווינדט דאָס אַלעס
פון מיר, ווי אַ חלום. איך בין אַריינגעקומען אין געדיכטען וואַלד אַריין.
עס פאַרשטעלט מיר הימעל און ערד. דאָס געדיכטע געוועב פון מאָד=
בעוואַקסענע צווייגען און רויטע בלעטער, און דורך דעם איידעלען געוועב
פון די בלעטערדיגע צווייגען זעה איך שטיקער בלויע הימלען, ברענענ=
דיגע וואָלקענס, וואָס לייכטען=אַרוים ווי חלומות פון אַ צווייטער וועלט...

טרויעריג איז דער הערבסט אין דער אַלטער היים. מיט בענק=
שאַפט בלאָזען די אלול=ווינטען. די פאַלענדע בלעטער דערמאָנען אייך
אָן אָבגעלעבטע טעג, וואָס פאַלען פון אייערע קאַרגע יאָהרען ווי די
בלעטער פון די בוימער. דער הערבסט אין דער אַלטער היים איז אַ סף=
הכל, אַ גרוס פון טויט, — דורך דעם וואַרפט ער אָן אַזאַ מרה שחורה,
אַזאַ טיעפע שרעק. אַנדערש איז דער רויטער זומער אין אַמעריקא —
ער איז דאָס שוואַנען=ליעד פון אַ פול=קרעפטיג יאָהר, אַ געזאַנג פון אָסיף.

עס טראָגט דער ווינד די זאַפט פון טרויבען און רייפע עפּעל, און טרינקט אָן דיינע ביינער מיט נייעם מאַרך. רייך זענען די בוימער. זיי האָבען געטראָגען גאָלד... און פאַרשווענדעריש שיטען זיי אָפּ דאָס רייפע גאָלד פון זיך. פאַרשפּרייטען איבער אַלע וועגען, איבער אַלע שטעגען. יעדער בוים שטעהט אַ געשאָכטענער, באָדט זיך אין זיין אייגען בלוט, אין זיין אייגען גאָלד... רייף זענען געוואָרען די פעלדער. דאָס ברויט אין שייער געזאַמעלט. ביז אונטער'ן דאַך שטאַרט אונטער דאָס היי פאַר די בהמות. אין דרויסען גליהט אין דער זון דער גאָלדענער קאָרן, וואָס טריקענט זיך אין שטייגען. האָט די ערד אָנגעטהאָן זיך אין אַ צימרינג קלייד, אויס־געציערט זיך אין גאַנצען מיט רויטע בענדער און רויטע קרעלען. יעדער בוש איז פאַרוואַנדעלט געוואָרען אין אַ ווילדע כריזאַנטעמע, און עס זענען געקומען די בוימער מיט זייערע גאָלדענע צווייגען־צעפּ פאַר־פלאָכטען. עס בלאָזט דער ווינד, און זיי וואַקלען און זיי שימעלען זייערע גאָלדענע צעפּ. און די זון איבער'ן הימעל שטרענגט־אָן איהרע לעצטע כחות. דאָס גאַנצע ביסעל וואַרימקייט, וואָס איז אין איהרע אַלטע גלידער געבליבען, שיקט זי פון איהרע שטראַהלען אַרויס... אָ, זיס און מיט בענקשאַפט פול איז די וואַרימקייט פון די זון אין די לעצטע טעג פון הערבסט, ווי די ליעבע פון אַ רייפער פרוי, וואָס בענקט נאָך לעבען... פריש אויפגעשניטען גיסען זיך די וואַסערען — עס איז יום־טוב איבער דער וועלט, אַ גרויסער, גרויסער יום־טוב. — דער יום־טוב פון הערבסט, דער יום־טוב פון רייפקייט. מיר זענען אָנגעקומען צום השלמית...

אָ, נישט טרויעריג איז דער יום־טוב. מיט אַ שאַלענדען געזאַנג שטאַרבט־אָפּ דאָס יאָהר. און הימעל און ערד זינגען מיט אַ פייערדיגען געזאַנג דאָס ליעד פון רייפקייט, דאָס ליעד פון טויט.

פון טויט און ווידערגעבורט.

ווי דער געדאַנק, ווי די עראינערונג, ווי די וואָלקענס אין הימעל. מיר שאַפען זיך און מיר פאַרניכטען זיך. געשטאַלטען זיך און מיר לייזען זיך אויף. דורכגעהענדיג זענען די פאָרמען, אייביג די מאַטעריען. אַ סע־קונדע דאָס לעבען, שטענדיג דאָס זיין!

II

דער הערבסט אין דער אַלטער היים

אַ גרוס אייך פון הערבסט.

פון אמת'ן, פון אונזער היימישען הערבסט.

אַכט יאָהר האָב איך איהם נישט געזעהן, אַכט יאָהר האָב איך געלעבט אָהן הערבסט. עס איז נישט דורכגעגאַנגען דורך מיינעביינער דער הערבסט-ווינד, אין מיין נשמה האָט נישט אויפגעציטערט דער ערנסטער, פרוויעריגער, דורכנעהמענדיגער הערבסט-ציטער. איך האָב נישט געפיהלט יענע שרעק, וואָס יאָגען אויף אייך אָן די אלול-טעג, און דורך מיין וועזען איז נישט דורכגעגאַנגען דאָס „מאָראַלישע", וואָס דער שופר בלאָזט אויף אייך. איך האָב געלעבט אָהן הערבסט.

אין אַמעריקא איז נישטאָ קיין הערבסט. אין אַמעריקא האָט איהר דעם „אינדיען-זומער".

נישט קיין דערמאָנען אייך אָן טויט איז אייך דער אינדיען-זומער, ווי דער הערבסט איז. ניין, דער „אינדיען-זומער" איז אַ ליעד, אַ שוואַנען-ליעד פון זומער. עס לעבען זיך אוים די לעצטע זומער-טעג ביי אייך אין אַ פייערדיגער גאָלדענער חופה-קלייד. זיי שטאַרבען ביי אייך נישט, נישט די בוימער, נישט די פעלדער, נישט די וואַסערען — און עס רינצעלט זיך נישט דער הימעל. נאָך אין זיין גאַנצער הערליכער פּראַכט בעקליידעט זיך דער הימעל אין בלוי-ווייסע הימלישע וואָלקענס און ווערט העלער און קלאָרער און הויבט זיך אויף העכער, העכער פון אונזערע קעפּ. דער הימעל ביי אייך אין דער צייט פון „אינדיען-זומער" איז העכער ווי אין אַנדערע צייטען, באַלקענט זיך אוים ווי אַ דורכזיכטיג געוועב; לייכט ווערט ער, ווי עס וואָלט פון אויבען מיט בלויע, תכלת'דיגע און העלע מלאכים-פליגעלדיגע וואָלקענס פאַרוועבט געווען. איהר קענט דורך די שפּאַלטען פון די וואָלקענס זעהן וואָס אויפ'ן הימעל טהוט זיך, און דאָס הימלישע שיינט דורך דורך די דורכזיכטיגע, זיידענע, בלויע וואָלקענס. און די ערד ביי אייך, די לאָנקעס און די וואַסערען אין דער צייט פון דעם „אינדיען-זומער" האָבען זיך נישט וואָס צו שעמען

פאַר'ן הימעל. דורכגע'שרפה'ט אין איהר רייפקייט איז זי געוואָרען, די ערד, איין פרוכט; נישט נאָר פרוכטען וואַקסען אויף דער ערד, נאָר די גאַנצע ערד איז געוואָרען אין גאַנצען פרוכט־באַקליידעט. מיט אַ העל־גאָלדען צימרינג קלייד ליעגט זי, די ערד, אויסגעצויגען איבער בערגלעך און טהאָלען און טראָגט אויף איהרע ברוסטען און בויך יונגע, יונגע בוימער און בוימלעך. בלוט־רויט זענען די בלעטער פון דעמבע־בוים, און פריש־גרין זענען די גאָדלען אויפ'ן גאָדעל־בוים. און פייערדיג־גאָלד זענען די בלעטער פון קאַשטאַן און נוס־בוים. איהר זעהט כמעט נישט ווען די בלעטער פאַלען. די בלעטער בליהען מיט בלוט, גאָלד און גרינקייט אויף די בוימער, ביז דער ערשטער שניי קומט־אָן, און, דאַן נאָר, פון ווייסען שניי שטעקען זיי אַרויס זייערע גאָלדענע קעפּלעך. אָ, נישט קיין רעזיגנאַציע איז ביי אייך דער הערבסט, נישט קיין קלאָג־ליעד, און רוימט אייך נישט איין אין אויער פון טויט — עס איז דאָך דאָס העכסטע התונה־ליעד פון שולמית, די וועלט איז רייף געוואָרען, דאָס האָט די זון אַזוי לאַנג די ערד געוואַרימט, געהיצט מיט איהרע שטראַהלען, אַזוי לאַנג אָנגעטיילט פון איהר הימלישע רייכקייט די אָרימע ערד, ביז זי האָט די ערד רייף געמאַכט און פערטיג געמאַכט צו דער העכסטער שלמות, און שוין נישט קענענדיג ווייטער לעבען, שטאַרבט דער זומער, געהט אוים דער זומער אין דעם העכסטען געשריי, אין דער גרעסטער ענטציקונג, אויפגעריסען זיך דאָס האַרץ, און גאָלד און בלוט רינט פון איהם, פון אַלע זיינע אָדערן, פון אַלע זיינע בוימער און בושעם און צווייגען. ער איז געשטאָרבען אין דער העכסטער ענטציקונג, מיט דעם הערליכסטען ליעד אויף זיינע ליפּען, אין זיין גאָלדענע פּראַכט־קלייד אָנגעטהאָן.

אָ, אַנדערש, גאַנץ אַנדערש איז דער הערבסט אין דער „אַלטער“ הויים.

נישט קיין שוואַנען־ליעד פון זומער איז ער, נאָר אַן עלעגישער געזאַנג פון „עס טהוט מיר באַנג“, אַ חרטה־ליעד און אַ געווימען־בייסעניש פאַר נישט־בעגאַנגענע זינד...

איך בין שוין געווען אַוועקגעפאָהרען פון פּוילען, אָבער אום צו פיהלען דעם הערבסט אין זיין גאַנצער טרויעריגקייט, צו ווערען אַרומ־גענומען פון דער מרה־שחורה, וואָס ער וואַרפט־אָן, אום אָנצונעהמען

זיך מיט הערבסט=שטימונג און הערבסט=טרויער פון דער אַלטער, אַלטער היים, בין איך מיט פליס נאָך אַמאָל אַריינגעפאָהרען אין פוילען אויף איבער די „ימים נוראים“. די „פורכטבאַרע טעג“ האָב איך איבערגעלעבט אין וואַרשא, אין ווילנא, אין קליינעם שטעדטעל. נאָך אַ מאָל, נאָך אַ מאָל זענען אויפגעשטאַנען די קינדער=יאָהרען פאַר מיינע אויגען; ניין, נישט די קינדער=יאָהרען זענען צוריקגעקומען צו מיר, נאָר איך בין צוריקגע=גאַנגען צו זיי, איך בין צוריק אַריינגעוואַקסען אין זיי.

אין איינעם מיט׳ן שופר=בלאָזען פון די קליינע שוהלעכלעך אַרוים איז געקומען אַ הערבסט=ווינד און האָט אַלע בלעטער פון די ביימער אַרונטערגעטרייסעלט.

געכטען איז נאָך זומער געווען אין פוילען. די פעלדער זענען געווען בעדעקט מיט גרינס, נישט דאָס פרישע, „געמאַכטע“, געפלעגטע גאָרטען=גרינס, נאָר דאָס גראָבע, היימישע, פשוט׳ע אוגערקע=גרינס און אונזערע היימישע פעלדער. געכטען נאָך זענען אַלע ביימער בעקליידעט געווען מיט בלעטער, און דער הימעל, דער היימישער הימעל, איז קלאָר געווען, געשטאַנען אַנ׳אויסגעצויגענער, אַנ׳אויסגעוועלגערטער איבער די שטעדט און שטעדטלאַך׳ס קעפ, אָהן וואָלקענס בעליגט. אַזוי ווי אַ פלאַכטע אויסגעצויגען, און אונזערע וואַסערען זענען פריש געווען, און קאַטשקעס האָבען גערדרעפטשעט אין די היימישע בלאָטעס, און די טאָפּאָלען מיט די ליפען זענען אויפגעפרעסען געוואָרען פון זומער=שטויב. און אַ יונג האָט אָפּגעריסען פון אַ סאָד אונרייפעס אויבסט און געטיילט גרינע באַרנעלעך צו די קינדער. מיט איין וואָרט, עס איז זומער געווען. איז אין אַ שעהנעם פריהמאָרגען אַ איד אויפגעשטאַנען גאַנ׳ץ פריה, ווען עס איז נאָך פערגעבעלט געווען, און אַרויסגעשלעפט דעם אויסגעקראָכענעם שאָפען=פעל׳ץ פון די שלאָף=באַנק אַרוים. אָנגעטהאָן זיך אָט דעם אויסגעקראָכענעם שאָפען=פעל׳ץ מיט די וואַטואווקע אַרוים, פערפעדערט, אויפגעשטעלט דעם אויסגעקראָכענעם קראַגען איבער די אויערען און גענומען טלית און תפלין אונטער׳ן אָרים און איז אַזוי, אָנגעטהאָן אין פעל׳ץ, איבער דעם געסעל דורכגעגאַנגען אין בית=המדרש אַריין דאַווענען.

און שוין. און דאָס האָט ווינטער געמאַכט. אָט דער איד מיט דעם אויסגעקראָכענעם שאָפען=פעל׳ץ האָט דעם ווינטער אין שטעדטעל אַראָפּ=

געבראַכט. און באַלד האָבען אָנגעהויבען די בלעטער צו פאַלען פון די בוימער, אָבער ווי געפאַלען — איבער די צוויי טעג ראש־השנה, ווען די אידען בלאָזען אין שופר האָבען זיי דורך זייער כשוף'דיגען שופר אַלע ווינטען פון די עק־וועלטען צוזאַמענגערופען און זיי זענען געקומען, די ווינטען, און געמאַכט אַ תל פון אַלע סעדער און גערטנער, פון אַלע בוימער און בושעס. אויף די פייכטע, אויסגעבלייכטע לאַנקעס וואַלגערט זיך נאָך אַרום אַ פּאָר רעשטלעך גרינס פון פערשפּעטיגטע בוריקעס, וועלכע מען האָט פערגעסען פון דער ערד אַרויסצונעהמען. די ווייסע צוקער־בוריקע איז אַרויסגעקראָכען געוואָרען פון דער ערד און געשוואָלען געוואָרען ווי אַ באַנקע. אַ פּאָר פערזעהענע מערען, וועלכע יונגען גראָבען פון דער ערד אַרוים, גוים קומען פון וואַלד אָן מיט די לעצטע ביסעל שוואָמען, וואָס וואַקסען־אוים ווי ווילדע באַשעפענישען, און די שעפערס, וואָס פּאַשען די שטאָדטישע בהמות, קלייבען צונויף די פערטריקענטע גרעזלעך און צווייגלעך, מאַכען זיך אַ פייער אויפ'ן פעלד. עס רויכערט זיך און דער רויך לייגט זיך איבער די דעכער פון שטעדטעל. עס בראָ־טען זיך אין פייער קאַרטאָפלעס און רעטיכער און חדר־אינגלעך, פריי פון חדר אין די „פורכטבאַרע טעג", לויפען אויפ'ן פעלד אַרוים, צוגערופען פון די היימישע פייערלעך, בראָטען זיי אויך זייערע קאַרטאָפלעס אין פרעמדע פייערען. די וואַסערען ווערען פערנעבעלט, פערהילט אין וואָלקען רויך און עפּעס הויבט־אָן צו בעווייזען זיך איבער די וואַסערען אַזאַ מאָדנע אויסטערליש גרינס, ווי נשמות פון זינדיגע און שדים און „שלעכטע זאַכען" וואָלטען געשטעקט אין גרינס פון די וואַסערען.

דער פריהמאָרגען הויבט זיך אָן מיט אַ גרויען נעבעל. עס נעבעלט און נעבעלט זיך ביז אין מיטען טאָג אַריין. אין מיטען טאָג לייטערט זיך אַ ביסעל דער הימעל אויס און אַ פּאָר גוים קומען מיט פערד און וועגלעך אין שטעדטעל אַריין קרויט און קאַרטאָפעל צו פערקויפען, און נאַפט און זאַלץ אויפ'ן ווינטער זיך אָנצוגרייטען.

נאָך איין מאָל שיינט די זון און עס ווערט צוריק זומער, דאָס איז ערב יום כפור, כדי אידען זאָלען זיך קאָנען צום לעצטען מאָל אין וואַסער באָדען, טובל זיין זיך פאַר דעם שרעקליכען טאָג. אין ערב יום כפור, איז אַ טראַדיציע, קומט שטענדיג די זון צוריק און שטעהט אַ גאַנצען טאָג אין שטעדטעל, און פּאַרנאַכט, ווען מען געהט אין שוהל

אַריין צו כל־נדרי, געהט זי אונטער מיט אַזאַ רויט פייער, מיט אַזאַ ברענענדיג ליכט (דאָס בעווייזט מען אונז ווי מען ברענט און בראָט די רשעים אין גיהנם), אַז אַ שרעק און אַ פּחד נעהמט־אַרום קליין און גרויס.

טיילמאָל ברענט נאָך די זון צומאָרגענס אויך, יום־כפור, כדי דעם תענית אויף די אידען שווער צו מאַכען. אָבער קוים קומט ערב־סכות, ווען מען דאַרף אין סוכה געהן קידוש מאַכען, קענט איהר זיכער זיין, ועט שטענדיג רעגענען, און אַז עס הויבט־אָן צו רעגענען, וועט עס אַזוי אָברעגענען די גאַנצע ערשטע טעג סכות און חול־המועד, ביז הושענא־רבה. הושענא־רבה, איז ווייטער אַ טראַדיציע ביי דער זון, אַז זי קומט צוריק אין שטעדטעל אַריין, כדי מען זאָל זיך דעם אייגענעם שאָטען קענען זעהן און זיכער זיין, אַז מען וועט דאָס יאָהר אויסלעבען. און דאַמאָלס, ווען עס איז שוין נישטאָ קיין זכר פון זומער, ווען אַלע בלע־טער זענען שוין אַראָפּגעפאַלען, ווען דער הימעל איז פערנעבעלט און ס'רעגענט אָפט און מען געהט שוין אָנגעטהאָן אין דעם אויסגעקראָכענעם שאָפּען־פעלץ — אָט דאַמאָלס נעהמען אידען רייצען זיך מיט די גוים און טראָגען אין די שוהלען לולבים מיט אתרוגים.

אָ, ווידער אַמאָל האָב איך זיי געזעהן, די אַלטע, פערקרימטע אידען, האַלטענדיג אין די הענד גרינע לולבים, אָבגעשניטען אין די וואַרימע לענדער, געבראַכט פון די וואַרימע לענדער, פון וועלכע זיי אַליין קומען, און גרינע אתרוגים, געהאַלטען אין זילבערנע און גלעזערנע צוקער־פושקעס, געהען איבער די גאַסען פון שטעדטעל אין שוהל אַריין. גרינע לולבים אָבגעשניטען פון די צווייגען און געבראַכט פון די ווייטע, ווייטע אָריענטאַלישע לענדער, פון וועלכע זיי קומען אַליין אַרויס, די אידען מיט די גרינע צווייגען פון זייער היימאַט. און עס האָט זיך מיר געדאַכט, זעהענדיג דעם גרינעם, איידעלען צווייג פון די זומער־לענדער, פערוואָגעלט דאָ אין די קאַלטע, נאַסע און פייכטע סלאַווישע פעלדער, אַז דער איד, ווי דאָס בלאַט פון זיין היימאַטס־בוים, בענקט צוריק נאָך דער זון פון אָריענט...

און ווען עס איז געקומען שמחת־תורה אין דער פריה, האָט אַ ווייסער פראָסט זיך אויסגעצויגען איבער די דעכער פון שטעדטעל און אידען האָבען אָנגעהויבען צו קרעכצען.

און פון דאַמאָלס אָן איז ווינטער געוואָרען.

דאָס איז דער הערבסט אין דער אַלטער היים.

מיר זענען קינדער פון הערבסט, און מיר דאַרפען דעם הערבסט. אפשר אונזערע קינדער, אויפגעצויגען אין דעם „אינדיען־זומער“, וועלען גישט מעהר בעדאַרפען האָבען דעם הערבסט. דער „אינדיען־זומער“ וועט זיי פערטרעטען דעם הערבסט; זיי וועלען זיך אויסלעבען אין יענעם פייער־געזאַנג פון די לעצטע טעג פון זומער.

אונזער געמיט איז אָבער הערבסט'דיג, און מיר בעדאַרפען, אַז איבער אונזערע ביינער זאָל דורכבלאָזען דער הערבסט־ווינד, אַז אונזערע געמיטהער זאָל אַרומנעהמען אַ הערבסט־ציטער. דורך דעם, וואָס איך האָב ווידער, אין 8 יאָהר, דערפיהלט די הערבסט־שטימונג פון מיין אַלטער היים, ווען איך האָב ווידער געהערט דאָס חרטה־געזאַנג, וואָס זינגט אַראָב פון אונזערע היימישע פעלדער אין די הערבסט־טעג — איז אַ הייליגער ציטער דורכגעגאַנגען דורך מיין גאַנצען וועזען. אַ חרטה־געפיהל האָט מיך אַרומגענומען. איך בין געאיידעלט געוואָרען און בעסער געוואָרען דורך דעם היימישען געזאַנג פון אונזער אייגען הערבסט־ליעד.

.1922

די שטימע פון מיין לייב

(ליעד אין פראָזא)

אָפטמאָל הער איך אַ שטימע רופט אין מיר. אפשר האָט איהר־אויך באמערקט טיילמאָל, ווי עס רופט אייך ווער ביים נאָמען. איהר־קוקט זיך אַרום און איהר זעהט קיינעם נישט. נור מיט מיר טרעפט עס זיך נישט זעהר אָפט, ווען ווער רופט מיך ביים נאָמען, נישט פון דרויסען, נור אינעווייניג, אין מיר. איך קען נישט זאָגען, אַז די שטימע איז מיר באַקאַנט. נור פרעמד איז זי מיר אויך נישט. עס איז אַזוי ווי איך וואָלט זי גוט געוועזן געקענט פאַר לאַנגע, לאַנגע יאָהרען, אין צייטען, אפשר, וועלכע זענען נישט געוועזן אין מיין יעצטיגען לעבען. וואָרום ווען איך הער די שטימע, איז נישט די באַזונדערקייט דאָס רופען מיך פון אַ אונגעזעהענער, וואָס באַוועגט מיך, נאָר דוקא אָט דער אייגענאַרטיגער טאָן פון דער שטימע, די ווייבע שאַטירונג פון דער שטימע, וועלכע קומט מיר פאַר אַזוי אייגען, אַזוי זיך אַליין, וואָס האָט מיט קיין זאַך נישט צו טהאָן, וואָס אין מיר.

גאָרנישט זאָגט זי, נור זי רופט ביים נאָמען, און פאַרשווייגט. אַזוי שווייגט זי אַמאָל אַ יאָהר, אַמאָל צוויי, ביז זי גוט ווידער אַ רוף: „שלום". איך קוק זיך אַרום. ווי עס וואָלט ווער געוועזן הינטער מיר. איך זעה אָבער קיינעם נישט. איך דערמאָן זיך, אַז דאָס רופט דער אונבאַקאַנטער אין מיר. איך וויל איהם צוריק רופען, איך וויל הערען עפּעס פון איהם. איך וויל רעדען, צו הערען, און ער איז שוין נישטאָ.

אָפט האָב איך געקלערט וועגען דעם. ווער קען דאָס זיין, וואָס רופט מיך? און וואָס וויל ער? וואָס מיינט ער? איז ווי געוועהנליך,

האָב איך זיך פאַרענטפערט מיט דעם, אויף וועלכען מען לענט אָן אַלע אונפערשטענדליכע זאַכען — אויף דער נשמה. עס איז די שטימע פון דער נשמה, — האָב איך זיך געזאָגט און בין רוהיג געוואָרען.

אַמאָל אָבער, ווען איך האָב זיך פערטראַכט אין דער זאַך, האָב איך זיך דערטראַכט, אַז די שטימע פון מיין נשמה איז עס נישט. די שטימע פון מיין נשמה הער איך אַ גאַנצען טאָג, יעדע מינוט פון מיין לעבען. זי זאָגט מיר אָן יעדען וואונש, וואָס איך וויל, יעדע טהאַט, וואָס איך טהו, יעדען באַגעהר, וואָס איך האָב. די נשמה איז דאָך דאָס חיות, מיין זיין. זי איז דאָך מיין טראַכטען. ווען איך וועל שטאַרבען, וועט זי אויפהערען צו זיין — וועט זי פאַרשווינען ווערען אויף אייביג. ניין, די שטימע איז נישט די שטימע פון מיין נשמה.

דאַן האָב איך ווידער געקלערט, אַז עס איז אפשר די שטימע פון מיין אַמאָליגער עקזיסטענץ, פון אַנ׳אַנדער וועלט און אַנ׳אַנדער גלגול, וועלכער שלומערט אין מיר, — האָט מיך אָבער געוואונדערט, וואָס זי רופט מיך ביי מיין הייגטיגען נאָמען, און גאָר נישט מעהר, נור דעם נאָמען „שלום“. אין דעם וואָרט „שלום“ וויל זי דאָך אַלע זאָגען, אַלע. ווער איז זי?

עס איז אַמאָל געווען אין אַ פאַרנאַכט, אין אַ פרעמדער שטאָדט, אין אַ פרעמדען צימער. איך בין לאַנג געווען אַוועק פון מיין היים. גע־מוּישט געהאַט פּלעצער און ערטער, וואו געטאָגט, נישט גענעכטיגט. און איך האָב זיך געפיהלט ווי איך האָב זיך פערלאָרען און איך זוך זיך איבער דער וועלט... איך בין אַריינגעקומען אין אַ פרעמדער שטאָדט, פאַרפאָהרען אין אַ האָטעל. דער דיענער האָט מיך אַריינגעפיהרט אין אַ צימער אַריין. שוין דער דיענער אַליין איז מיר פאָרגעקומען עפּעס אַזוי זאָנדערבאַר, ווי איך וואָלט איהם געווען גוט געקענט, נישט פון זעהן איהם מיט די אויגען, נור דורך עפּעס אַנדערש. ער האָט מיך אַריינגעפיהרט אין מיין צימער. אין צימער האָט געהערשט אַ טונקעל־קייט פון פאַרנאַכט. בלוי־באַשלאָגענע מעבעל, און איך בין זיצען גע־בליבען אויף אַ שטול. קיין ליכט נישט געמאַכט. מיעד געווען, האָט זיך מיר נישט געגלוסט זיך אויפצוהויבען פון ווייכען, אָנגענעהמען פאָטער־שטול, און איך בין געבליבען זיצען. און דאַן האָט פּאַסירט מיט מיר אַ מערקווירדיגע זאַך: איך האָב זיך אַליין געזעהן!

וויפיעל מאָל איך האָב שוין נישט געזעהן מיין פּנים אין שפּיעגעל, קען איך נישט מיין פּנים. אַז איך זאָל וועלען צומאַכען מיינע אויגען און זיך אַליין זעהן, קען איך מיר באין־אופן נישט פאָרשטעלען ווי איך זעה אויס. און דאָ מיט אַמאָל האָב איך זיך אַליין דערזעהן.

איך האָב זיך געזעהן געגענאיבער מיר, זיצענדיג אין מיין בעקוועמען לעדער־שטול, אין דער היים. פאַר מיר לויכט זיך די לאָמפּ אין דער ווייסער כינעזישער וואַזע, מיט דער יאַפּאַנעזישער שיין, און איך האַלט אַ בוך און בין פאַרטיעפט אין לייענען. צוערשט האָב איך נור געזעהן מיין קערפּער, מיין גרויען סוועטער, מיינע הויזען, מיינע קאַמאַשען, נור באַלד האָב איך זיך אויסגעדרעהט פון דער לאָמפּ, געלאָזט ליגען דאָס בוך אויף די קני און זיך אַליין אָנגעקוקט.

איך האָב געזעהן מיין פּנים. צום ערשטען מאָל אין מיין לעבען האָב איך געזעהן מיין פּנים. גוט געזעהן מיט נאַקעטע אויגען, נישט אין שפּיגעל, נור אין בלוט און פלייש. און אַ וואונדערליכע זאַך: עס איז מיר פאָרגעקומען נישט ווי איך זעה זיך אַליין, נור אַזוי ווי איך זעה אַ גוטען, נישט קיין גאַנץ נאָהענטען באַקאַנטען, וועלכען מען קען פון זעהן. די קליידער מיינע, וואָס איך האָב געטראָגען, זיינען מיר פאָרגעקומען מעהר מיין, מעהר „זיך״, ווי „איך אַליין״. אָט זיינען מיינע געשטרייפטע דייטשע הויזען, וועלכע האָבען אָפּגעדיענט ביי מיר ניקאָלאַי'ס יאָהרען און זיי האָבען אין זיך אַלע קנייטשען פון די געלענקען פון מיינע פיס. און אָט איז מיין גרויער סוועטער, וועלכער איז אויסגעקנייטשט געוואָרען אין אַלע מיינע בעוועגונגען און ער האָט שוין אַלע מיינע מינעס און העויות. נור דאָס פּנים איז מיר פאָרגעקומען, ווי געזאָגט, באַקאַנט, נור נישט „מיין״. עס איז מיר געווען, ווי איך זעה אַ פרעמדען מענשען אין מיין אייגען געשטאַלט.

דורך דעם קען מאַקע זיין, פאַרוואָס איך בין נישט דערשראָקען געוואָרען און אויך נישט פאַרוואונדערט געוואָרען. איך האָב געזעהן עטוואָס אַזעלכעס, צו וואָס איך בין געוואוינט. איך האָב פאַרגעסען, אַז איך זעה זיך. איך האָב געמיינט, אַז איך זעה אַ באַקאַנטען, וועלכען איך בין געוואוינט אַזוי צו זעהן. איך בין ווייטער געזעסען רוהיג אין מיין בעקוועמען שטול און בעטראַכט זיך. עס איז מיר געווען זעהר אינטערעסאַנט. צום ערשטען מאָל האָב איך זיך אַליין געזעהן.

נור פלוצלונג בין איך אויפגעציטערט געוואָרען. איך האָב געהערט ווי איך רוף מיך ביים נאָמען. און עס איז ווידער גישט געווען דאָס רופען, וואָס דער „איך", וואָס איז געזעסען אין מיר, האָט מיך גערופען, נור דער טאָן פון דער שטימע, וועלכער האָט יעצט געקלונגען פונקט ווי מיינער.

— ביזט דו איך? — האָב איך דאָס געשטאַלט געפרעגט.

— יאָ, דאָס בין איך, — האָט מיר מיין „איך" אָפּגעענטפערט.

— און פאַרוואָס רופסטו מיך?

— ווייל דו הערסט דיך גישט, — ענטפערט מיר מיין איך: — דיין גאַנץ לעבען הערסטו דיך צו צו פרעמדע שטימען אין דיר, און אויסער דיר, נור זעהר, זעהר זעלטען, אַמאָל אין אַ יאָהר, אַמאָל אין צוויי יאָהר — צו דיין אייגענע שטימע. אַזוי ביזטו דיין לעבען לאַנג פאַרטויבט אין פרעמדע שטימען.

און אַ וואונדערליכע זאַך: דער טאָן, אין וועלכען ער האָט גע־רעדט צו מיר, האָט מיך מעהר אויפגעציטערט, ווי דער עצם פאַקט אַליין, ווייל דער טאָן פון זיין שטימע איז געווען אין גאַנצען מיין איי־גענער טאָן. און איהם האָב איך דאָך אַזוי גוט געקענט.

— און פאַרוואָס קומסטו מיר פאַר אַזוי פרעמד, ווי דו וואָלסט געווען גאָר אַנ'אַנדער מענש, נישט איך? — פרעג איך דעם, וואָס זיצט אַנטקעגען מיר.

— ווייל צום ווענינסטען, קענסטו זיך. פיעלע קענסטו, מיט פיעלע האָסטו פאַרקעהרט, נור צום ווענינסטען מיט דיר אַליין. פיעלע פּנים'ער קענסטו, אַמווענינסטענס דיינס. דורך דעם קום איך דיר פאַר אַזוי פרעמד און אונבעקאַנט.

— ווער ביזטו? — פרעג איך איהם.

— דאָס בין איך דאָך דו.

— און ווער בין איך? — פרעג איך איהם.

— דו ביזט אַ פרעמדער — ווייזט ער אויף מיר מיט'ן פינגער. און איך דערקען אין פינגער מיין אייגענעם פינגער, מיט דעם צייכען פון שניט, וואָס איז אין איהם, וואָס איך האָב מיר געטהון וועה, ווען איך בין אַ קינד געווען. און די שטימע איז מיין אייגענע.

— ווילסטו זעהן, דאָס איך בין דו, און דו ביזט אַ פרעמדער?

גאַ, דו זעהסט די האַנד? (און ער נעהמט און שאַרט זיך אַרויף דעם אַרבעל, מיין סוועטער־אַרבעל, און ווייזט מיר מיין נאַקעטע האַנד) — קענסט די האַנד? דו קענסט אַנדערע הענד, פיעלע הענד קענסטו. פיעלע הענד האָסטו ליעב געהאַט, דו קענסט זיי פון אויסווענינ. די ווייכע, דיקע פינגער, וואָס זענען תמיד קיהל און וואָס זענען אַזוי נעפּיהלפּול, אַז עס דאַכט זיך, אַז די נשמה זיצט אויף די שפּיץ פינגער. אָבער קענסטו דיינע איינענע פינגער, מיט די נעגרינזעלטע הויט אויף זיי, וואָס ווערען יעדען טאָג מעהר נעגרינזעלט? קענסטו די האַנד? דו קענסט הענד מיט בלויע, איידעלע אָדערען. קענסטו די האַנד מיט פאַכענדיגען, לעבעדיגען אָטעם, וואָס איז אין דעם דופק? — ווייזט ער מיר מיין איינענע האַנד. — קענסטו די ברוסט? קענסטו דיין אייגען ליעב? און ער נעהט און קנעפּעלט אויף דאָס העמד, מיין איינען העמד, און ווייזט מיר מיין איינען ליעב. דו קענסט בריסטען, וואָס זענען נעל, קרום, ווי אַלטע העלפאַנדביין, אָדער אַזעלכע, וועלכע האָבען דעם אָפּגעברענטען טונקעלען קאָליר, ווי אייל־בלעטער. קענסטו די ברוסט, די איינפאַכע, האַרטע, ביינערדיגע ברוסט, מיט דעם טיעפען בריסטען־ביין און מיט האָר בעוואַקסען? קענסטו דיין אָרעם, דיין פּלייצע, דיין קערפּער?

— איך קען זיך נישט, נור איך ווייס, ווער איך בין, — שריי איך אויס.

— ווער ביזטו?

— דאָס בין איך, איך, איך! — קלאַפּ איך זיך אין מיין ברוסט.

— ניין, דאָס איז נישט דו! דו ביזט דו אַזוי לאַנג, ווי דו לעבסט, ווי דו אָטעמסט, ווי דו קענסט פיהלען. דו ביזט אַ פרעמדער, וואָס דו האָסט זיך בעזעצט אין מיין קערפּער, אויף אַ ווייל. דו שלעפּסט איהם אַרום אַזוי לאַנג ווי דו לעבסט. גיסט איהם פערגעניגענס, ווייל דו האָסט פערגעניגענס. פּייניגסט איהם, ווען דו ווילסט איהם פּייניגען. ער איז אונטערוואָרפען אונטער דיין ווילען, האָסט איהם אָנגעשפּאַנט אין דיין געדאַנק. אָבער דאָס ביזטו נישט דו. ביזט נור אַן'אויסגעבאָרגטער אין קערפּער, דורך די קורצע צייט פון דיין קלעגליכער עקזיסטענץ. דו ביזט אַ פאָרם, וואָס איך האָב אָנגענומען אין דיין געשטאַלט. באַלד וועט קומען אַ צייט און דו וועסט דיך אויסאָטעמען, וועסט מיך פערראַטען. וועסט ערגעץ־וואו, אין אונגעזעהענע וועלטען, פערשווינדען, אפשר פערוואַנ־

דעלט ווערען אין א געדאנק, אין אנ'עראינערונג, וואס וועט באלד פער־
ווישט ווערען אזוי ווי דו — א שאטען נאך דיין לעבען. אבער איך וועל
זיין נאך דיין זיין, ביז צום לעצטען ביין, וואס וועט פוילען אין די
פייכטע ערד און דער לעצטער ווארעם וועט איהם טאטשען — און דאן
דערנאך — ביז צו אלע אייביגקייטען...

— — — — — — — — — — — — — — —

ער איז פערשוואונדען. איך בין איבערגעבליבען אליין זיצען אין
דער טונקעלהייט. איך ווייס נישט, ווי לאנג איך בין אזוי געזעסען, נור
ווען איך האב זיך אויפגעכאפט, האב איך זיך געפונען זיצענדיג אין
מיין שטול און האלטענדיג פעסט מיט ליעבע געשמידט מיינע הענד
ארום מיין נאקעט לייב. פון דאן אן ווייס איך די שטימע, וואס רופט
מיך אין זיך:

— עס איז די שטימע פון מיין לייב.

דער בלינדער וועכטער

(אַ מעשה׳לע)

פאַר אַ טויער פון אַ פּאַלאַץ איז געשטאַנען אַ וועכטער און געהיט, אַז קיינער זאָל נישט איבערטרעטן די שוועל פון פּאַלאַץ.

קיינער האָט אייגענטליך נישט געוואוסט גאַנץ בעשטימט, וואָס עס געפינט זיך אין פּאַלאַץ און וואָס דער וועכטער היט, ווייל קיינער האָט קיינמאָל נישט זיין שווערע טהיר אויפגעעפענט. דורך דעם זענען אַרומגעגאַנגען ביי די מענשען פערשידענע לעגענדעס און מעשיות וועגען דעם פּאַלאַץ. טייל האָבען געזאָגט, אַז אין פּאַלאַץ געפינען זיך בעהאַלטענע אוצרות פון רייכקייט. דאָס אייביגע עשירות, וואָס בעשטעהט אין אַזאַ אַרט שטויב, מיט וועלכען אַלע חדרים און אַלע קעלערען און געהיימע פערבאָרגענישען פון פּאַלאַץ זענען אָנגעפילט. און קוים בעזיצט ווער אַ זעמדעלע פון דעם שטויב, ווערט ער פערוואַנדעלט אין אַ שטענדיג פליסענדעס גאָלד, וואָס ענדיגט זיך קיינמאָל נישט. אַנדערע ווידער האָבען געזאָגט, אַז נישט דער סוד פון עשירות איז דאָס, וואָס דער פּאַלאַץ בעהאַלט אין זיינע חדרים, און נישט די טהירען פון רייכקייט היט דער וועכטער, נאָר אין פּאַלאַץ וואוינט די ליעבע, און עס היט דער וועכטער דעם קוואַל פון ליעבע. אַ שענע פּרויענצימער געפינט זיך אין פּאַלאַץ, וואָס אויף איהרע ליפּען האַלט זיך אויף דער זאַפט פון ליעבע, און קוים קושט זי וועמען מיט איהרע ליפּען, ענטדעקט זיך פאַר יענעם דאָס געהיימניס פון ליעבע, און דער אייביגער קוואַל פון ליעבע ווערט קיינמאָל נישט אויסגעשעפּט פון יענעם גליקליכענס ליפּען. און וועמען נאָר דער גליקליכער ריהרט אָן מיט זיינע ליפּען, אויף וועלכע עס האָט

געקושט די געטין פון ליעבע, אַזוי ניט ער איבער דעם סוד פון ליעבע דעם צווייטען. ווידער גאָר אַנדערע האָבען געזאָגט, אַז נישט די געטין פון ליעבע וואוינט אין דעם פּאַלאַץ און נישט דעם קוואַל פון ליעבע היט דער וועכטער, נאָר דעם קוואַל פון אייביגער יוגענד. אין פּאַלאַץ, האָבען זיי געזאָגט, געפינט זיך אַ וואונדערבאַרער קוואַל פון קריסטאָלען וואַסער, און דער גליקליכער, וואָס טוקט זיך אונטער אין דעם וואונדערבאַרען קוואַל, ווערט בענייט צוריק מיט אַנ'אייביג-דויערנדער יוגענד; זיין בלוט יאָגט זיך אין זיינע אָדערען, ווי עס וואָלט תמיד געווען געיאָגט פון פריהלינגס-ווינדטען; אין זיינע ביינער בעוועגט זיך דער פרישסטער מאַרך; קיינמאָל ווערט זיין הויט נישט גערינצעלט און זיין פאַרב ענדערט זיך קיינמאָל נישט, שטענדיג זענען זיינע אויגען יונג און אויף זיינע ליפּען הויכט שטענדיג דער טהוי פון פריהלינג. נאָר די עלטערע און קלוגערע לייט האָבען געזאָגט, אַז נישט קיין רייכקייט און נישט קיין ליעבע און אויך נישט קיין יוגענד איז דאָס, וואָס האַלט זיך אויף אין פּאַלאַץ. און נישט די גליקען פון די מענשען (ווי טייער זיי זאָלען נישט זיין) איז דאָס, וואָס דער וועכטער היט, נאָר אין פּאַלאַץ וואוינט דער גאָט פון חכמה. אַנ'איינזאַמער גאָט זיצט דאָרט אויף אַ טראָהן אין אַ בעהאַלטענעם חדר פון פּאַלאַץ. אַ גרויסער וואונדערבאַרער יובעל זיצט אין דעם שטערן פון דעם איינזאַמען גאָט. און יענער גליקליכער, אויף וועלכען עס פאַלט אַ שטראַהל פון אָט דעם וואונדערבאַרען בלישטשענדיגען יובעל פון גאָטס שטערן אַראָב, דעם ווערען זיינע אויגען געעפענט און ער זעהט די בעהאַלטענע וועגען פון דער וועלט. פאַר איהם עפענען זיך אויף די פערבאָרגענע טויערען פון הימעל און פון דער ערד. עס ענטפּלעקט זיך פאַר איהם דאָס אייביגע רעטזעל פון אונזער זיין — דער סוד פון דער וועלט, פון הימעל און ערד, פון מענש און גאָט.

און יעדער פריהמאָרגען האָבען זיך געפעדערט די מענשען — די, וואָס האָבען געזוכט רייכקייט, און די, וועלכע האָבען געבענקט נאָך ליעבע, די, וואָס האָבען געוואָלט יוגענד, און סיי די, וואָס האָבען געשטרעבט נאָך דעם וויסען פון דער וועלט, און האָבען זיך ווי הונגעריגע הינט מיט דורשטיגע צונגען און אַרויסגעזעצטע אויגען אַרומגעדרעהט אַרום די וועגד פון פּאַלאַץ, דערגאַנגען ביז זיינע טויערען, דערשמעקט מיט די נעזער... נאָר קוים האָבען זיי דערזעהן דעם וועכטער פאַר דער

טהיר פון פּאַלאַץ, אַזוי זענען זיי מיט שרעק אָבגעטרעטען, און מיט אימה און פּחד צוריקגעוואָרפען געוואָרען פון טהיר פון פּאַלאַץ.

עס איז גישט געווען די מעכטיגע פיגור פון וועכטער, זיינע ברייטע, שטאַרקע, שווערע הענד, וואָס זענען שטאַרקער געווען פאַר יעדען מענשענס הענד; אויך נישט זיין שאַרפע, בלישצענדע שווערד, וואָס האָט אַזאַ פורכט אריינגעיאָגט אין די מענשען און פאַר וועלכען מען איז אַזוי אָבגעטראָטען. — עס איז געווען דער בליק פון זיינע גרויסע, גראָהע אויגען, וואָס האָט זיך אַרויסגעריסען פון אונטער זיינע געדיכטע, שווערע, געלע ברעמען, וואָס האָט אַזאַ שרעק אַנגעוואָרפען און פאַר וועלכען מען איז אַזוי פערציטערט געוואָרען. דער בליק, וואָס האָט זיך אַרויסגעריסען פון דעם וועכטערס אויגען, איז געווען אַ געשריי, וואָס האָט געמאַכט צעגעהן יעדענס האַרץ, אונטערגעשניטען די פיס און דערציטערט געמאַכט יעדען טראָפּען בלוט פון מענשען, וואָס האָט געוואַגט צוצוקומען אין דעם שטח פון זיין בליק. דער בליק פון וועכטער האָט ווי מיט אַ פייערדיגער רוט אָוועקגעטריבען די הונגעריגע מענשען פון טהיר פון פּאַלאַץ.

אָבער די מענשען זענען הונגעריג געווען: טייל נאָך רייכטום, טייל נאָך ליעבע, אַנדערע נאָך יוגענד און גאַר אַנדערע נאָך וויסען, און זיי האָבען זיך אַלץ געדרעהט אַרום די הויכע מויערען פון פּאַלאַץ מיט אויסגעשטרעקטע צינגער, מיט אַרויסגעזעצטע אויגען, און געשמעקט, געשמעקט מיט די נעזער, וואו צו געפינען אַ שפּאַלט, אַ לאָך, אַן עפענונג, דורך וועלכען זיי זאָלען זיך קאָנען אַריינקריגען אין פּאַלאַץ. נאָר שטום און טויט זענען געשטאַנען די גליטשיגע ווענד פון הויכען פּאַלאַץ; ביי די שווערע טהירען איז געשטאַנען דער מעכטיגער וועכטער, וואָס האָט אַלעמען צוריקגעטריבען מיט זיין פייערדיגען בליק.

דורות זענען אויפגעשטאַנען און דורות זענען אַוועקגעגאַנגען. פּאָטערס האָבען איבערגעגעבען צו קינדער, און אַזוי איז עס איבערגעגאַנגען פון איין דור צום אַנדערען וועגען די בעהאַלטענע אוצרות פון פּאַלאַץ, וועגען זיין אייביגער ליעבע, וועגען זיין וואונדערבאַרען קוואַל פון יוגענד און וועגען דעם איינזאַמען גאַט פון וויסען. ווי אַ פליסענדער קוואַל, וואָס שפּריצט פון דער ערד מיט זיסען וואַסער. אַזוי האָט די האָפנונג אויף דעם פּאַלאַץ אָנגעקוועלט מיט גלויבען און מיט דורות און

דורות. פֿאַמערס זענען געשטאָרבען מיט דער האָפֿנונג, אַז זייערע קינ־דער וועלען געפֿינען דעם ריכטיגען וועג צום פּאַלאַץ, און קינדער זענען אויפֿגעצויגען געוואָרען מיט דעם שטרעבען. דער וועג צום פּאַלאַץ איז געווען דער וועג, אויף וועלכען די מענשען זענען געגאַנגען, און דער שליסעל צום פּאַלאַץ איז געווען דאָס וואונש־פֿייערל, וואָס האָט זיי גע־כשופֿ'ט אין דעם וועג.

אַמאָל האָט זיך אַ קינד געשפּילט מיט אַ באַל פֿאַר'ן טהיר פֿונ'ם פּאַלאַץ. דער באַל איז אַרויסגעפֿאַלען פֿון קינדס הענד און האָט זיך אַדורכגעקייקעלט דורך די גרויסע פֿיס פֿונ'ם וועכטער צו דער טהיר פֿון פּאַלאַץ. דאָס קינד האָט געזוכט זיין באַל און איז נאָכגעגאַנגען נאָכ'ן באַל. דאָס קינד האָט נישט בעמערקט דעם שטרענגען, בריהענדיגען בליק פֿון וועכטער, און אפֿשר האָט ער יאָ בעמערקט, נאָר ער האָט נישט גע־וואוסט, וואָס דער בליק מיינט, האָט ער זיך נישט געשראָקען. וואָרום וואָס שטרענגער דער בליק פֿון וועכטער איז געווען, אַלץ מעהר האָט דאָס קינד געלאַכט. מיט אַנגסטען און שרעק האָבען די הונגעריגע מענ־שען, וואָס האָבען שטענדיג בעלאַגערט די טהירען פֿון פּאַלאַץ, צוגעקוקט, וואָס דער וועכטער וועט טהון צום קינד, און מיט האַרץ־קלאַפּען און צי־טערנדע הענד ערוואַרטעט דעם שרעקליכען סוף פֿון דעם אונשולדיגען קינד. אָבער ווי ערציטערט און ערשטוינט זענען זיי געוואָרען, ווען זיי האָבען דערזעהן, ווי דאָס קינד, שפּילענדיג זיך, קריכט אַדורך צווישען די פֿיס פֿון וועכטער נאָך זיין באַל, און דער גרויזאַמער וועכטער בע־מערקט עס נישט. שטום־טויט שטעהט ער ווי פֿריהער, נאָר זיין בליק איז אָנגעשטרענגט און ער שיקט איהם אוים ווייטער פֿאַר זיך ווי שטענ־דיג. ס'זעהט נישט דער וועכטער, ווי דאָס קינד שלייכט זיך אַדורך דורך זיינע פֿיס, ווי דאָס קינד עפֿענט אויף די שווערע אייזערנע טהיר פֿון פּאַלאַץ, און פֿאַר נייגעריגקייט וואַרפֿט ער אַ בליק אַריין אין די שווערע פֿינסטערניש פֿון פּאַלאַץ.

נאָכ'ן קינד האָט אַ צווייטער געוואַגט. עס איז נישט געווען פֿון די, וואָס גלוסטען נאָך רייכקייט, אויך נישט פֿון די, וואָס בענקען נאָך יוגענד, און געוויס נישט פֿון די, וואָס שטרעבען נאָך וויסען, וואָס האָבען געוואַגט פֿאַרבייצוגעהן דעם וועכטער צו דער טהיר פֿון פּאַלאַץ נאָכ'ן קינד, נאָר דאָס איז געווען אַ יונגערמאַן מיט אַ לאַנגען אויסגעצעהרטען

פּנים, מיט פער'הלש'טע, שוואַרצע אויגען און וועמענס האַרץ עס איז יונגערהייד פערבלוטיגט געוואָרען. און ער איז געגאַנגען די וואונד פון זיין האַרץ היילען מיט די אייביגע קוואַלען פון ליעבע, וואָס געפינט זיך אין פּאַלאַץ. דאָס איז געווען דער יונגערמאַן, וואָס האָט זיך איינגע־שטעלט אויסצוהאַלטען דעם בליק פונ'ם וועכטער און צוצוקומען צו דער טהיר פון פּאַלאַץ. ווידער האָבען די הונגעריגע צושויער אָבגעוואַרט מיט אַ פערכאַפּטען אָטעם דעם סוף פון יונגענמאַן. אָבער ווי פערשטיינערט, פערוואונדערט זענען זיי געוואָרען, בעמערקענדיג ווי דער יונגערמאַן שלייכט זיך אַדורך דעם וועכטער, און דער וועכטער דערזעהט איהם נישט.

מיט שטראַהלענדע אויגען און קלאַפּענדע הערצער האָט איינער דעם אַנדערן אָנגעקוקט, און אַ געמורמעל איז דורכגעגאַנגען:

— דער וועכטער, דער וועכטער איז בלינד!

און באַלד האָט זיך ביי אַנדערע ערוועקט דער מוט אַדורכצושליי־כען זיך דורך דעם וועכטער און אַריינ'גנב'ענען זיך דורך דעם שווערען טויער אין פּאַלאַץ. און דערזעהענדיג ווי איינער נאָכ'ן אַנדערן שלייכט זיך אַדורך דורך דעם וועכטער אין פּאַלאַץ אַריין און ער בעמערקט זיי נישט, — איז אַ שטימע געגאַנגען אין אָרימען, הונגעריגען פאָלק אַריין, און עס האָט זיך געהערט פון אויער צו אויער:

— דער וועכטער, דער וועכטער איז בלינד!

און עס זענען אָנגעקומען די אַלע הונגעריגע און דורשטיגע, די, וואָס אַ שטיקעל ברויט איז זייער גליק, און סיי די, וואָס האָבען פער־וואונדעטע הערצער און בענקען נאָך ליעבע, און סיי די, וואָס זענען אַלט געוואָרען אָהן פרייד און געגרינצעלט געוואָרען אָהן יוגענד און ווילען בענייען זייערע טעג, און סיי די, וואָס ווילען בעלויכטען זייער וועג, כדי צו זעהן ווי קורץ און ענג ער איז, — און זיי האָבען געזאָגט איינער צום אַנדערן:

— בחנם איז אונזער שרעק געווען. מיר האָבען נישט געוואוסט, אַז אַ בלינדער וועכטער היט דעם פּאַלאַץ.

און אַלע האָבען זיי זיך דורך דעם וועכטער אַדורכגעשלייכט, אויפגעעפענט די שווערע טויערען פון פּאַלאַץ און זענען אין פּאַלאַץ אַריין.

— — — — — — — — — — — —

טייל פון זיי האָבען זיך לאַנג געזאַמט אין פּאַלאַץ, אַנדערע האָבען זיך אויפגעהאַלטען דאָרט נאָר אַ קורצע ווײלע. נאָר אַלע זענען אַרויסגעקומען פון פּאַלאַץ מיט אַ גרויס געוויין און זיי האָבען געזאָגט:

„ווער צו אונז: אַ בלינדער וועכטער האָט געהיט אַ לעדיגען פּאַלאַץ!“

גאטס ברויט

(א לעגענדע)

אין אַ שטאָדט האָבען געוואוינט צוויי בעקערס. איינער אַ רייכער, און איינער אַ אָרימער. דער רייכער איז געווען, ווי געוועהנליך, אַ שעהנער בעל הבית, אַ חסיד, אַן אָנגעזעהענער מענש. דער אָרימער איז געווען אַ פּשוטער איד, אַ גראָבער יונג. דער רייכער האָט געבאַקען זיין ברויט פאַר רייכע. די שענסטע חלות, די באַ׳טעם׳סטע אייל־באַשמירטע קוכענס און גרויסע אָנגעזעהענע קוילעטשעס אויף ימים טובים. דער אָרימער האָט געבאַקען זיין ברויט פאַר אָרימע לייט, פאַר בעלי־מלאכות, פאַר דאָרפס־געהער און אָרימע פויערים. דעם רייכען איז דערפאַר קיינמאָל נישט אויסגעקומען צו טאָן אַ מצוה מיט זיין ברויט. ער האָט גאָר נישט געוואוסט, אַז עס זענען דאָ אַזעלכע, וואָס נויטיגען זיך אין ברויט, אַז עס קומט זיי שווער אָן זייער ביסען. די רייכע בעל הביתטעס, פאַר וועמען ער האָט צוגעשטעלט זיין געבעקס, האָבען איהם אַנטקעגען געטראָגען זיין לוין פונקט צו דער צייט, צו דער שעה, צו דער מינוט. קיינמאָל זענען זיי איהם נישט שולדיג געבליבען, און עס איז איהם קיינמאָל נישט אויסגעקומען אַ מענשען אַ טובה צו טהאָן. פאַרקעהרט, וויעדער, דעם אָרימען איז אויסגעקומען אָפטמאָל צוצוזעהן, ווי מענשען פּלאָגען זיך פאַר זייער טעגליכען ברויט. אָפטמאָל איז איהם אויסגעקומען צו זעהן, ווי אַ אָרימע אידענע אָדער אַ אָרימער פויער פון דאָרף איז אַריינגעקומען אין זיין געוועלבעל, גענומען די חלה אָדער דאָס ברויטעל אין דער האַנד אַריין, באַקוקט עס פון אַלע זייטען, און נאָך דעם ווי זיי האָבען באַקוקט זייער חיונה פון אַלע זייטען, האָבען זיי אויסגעגראַבעלט די לעצטע

גראָשענס פון זייערע קעשענעס, און נישט געקענט באַצאָהלען דערפאַר, ווייל עס האָט זיי אויסגעפעהלט צום מקח, האָט דער איד, דער בעקער, רחמנות געהאַט אויפ'ן אָרימאַן און צוגעבאָרגט צו דער חלה, אָדער צום ברויט, אמאָל אַ גראָשען, אמאָל צוויי.

זעלבסטפערשטענדליך האָט דער רייכער בעקער געבאַקען זיין גע־בעקס אויף אַלע רייכע חתונות און אויף אַלע רייכע ברית'ן, און ווי עס איז נאָר געווען עפּעס אַ שמחה ביי אַ אָנגעזעהענעם בעל הבית, האָט מען באַשטעלט דאָס געבעקס ביים רייכען בעקער. זיין ברויט איז שטענדיג געווען דאָס ברויט פונם רייכען, אויס דעם פיינסטען דין געמאָלענעם זעמעל־מעהל, מיט אייער און מיט אייל, און מיט דעם פיינסטען מאָהן באַשיט. זיין ברויט האָט געשיינט ווי די רייכע זון. פאַרקעהרט, דעם אָרימען בעקער איז קיינמאָל נישט אויסגעקומען צו באַקען אַ וויים שטיקעל ברויט אָדער אַ חלה אויס איידעלען דין געמאָלטען וויים מעהל. שטענדיג איז זיין ברויט געווען גראָב און שוואַרץ, געמישט אויס קאָרן־מעהל מיט ראַזעוואַנע און קאַשע, ווי עס איז דאָס ברויט פון אָרימאַן, און קיינמאָל איז איהם נישט אויסגעקומען צו באַקען אַ שטיקעל איידעל געבעקס, אַ ווייסע חלה אָדער אַ געקייליכטען קוילעטש, און מיט דער צייט האָט ער אויך פאַרגעסען צו באַקען וויים ברויט, נור שוואַרץ ברויט פאַר'ן אָרימאַן.

אמאָל איז אַראָפּגעקומען אין שטאָדט אַריין אַ גרויסער רבי, אַ בעל שם טוב, וואָס זיין נאָמען האָט געקלונגען איבער דער גאַנצער וועלט, און חסידים פון דער גאַנצער געגענד זענען געפאָהרען צו איהם. דער רבי איז איינגעשטאַנען, ווי געוועהנליך, ביי דעם גרעסטען גביר פון שטאָדט, אין דער שעהנסטער שטוב. פאַר דעם גביר, ביי וועמען דער גרויסער רבי איז איינגעשטאַנען, האָט, ווי פאַר אַלע גבירים, געבאַקען חלות דער רייכער בעקער, און אַז עס איז געקומען שבת האָט מען באַשטעלט פון גביר ביים רייכען בעקער צוועלף פאַר חלות פאַר'ן רבי'נס טיש.

די גאַנצע שטאָדט האָט גערעדט וועגען די צוועלף פאַר חלות, איבער וועלכע דער רבי וועט המוציא מאַכען און טיש פיהרען. און דער רייכער בעקער האָט אויסגעזוכט דאָס פיינסטע איידעלע מעהל, און געבאַקען אויס זיי די חלות מיט גרויס קונסט, אַריינגעלייגט אין זיי אַלע המצאות

וואָס ער האָט נאָר געוואוסט אין פּלעצמען די חלות, אַזוי, אַז די גאַנצע שטאָדט איז געקומען זעהן די חלות פאַר גרוים חידוש.

דער אָרימער בעקער האָט אויך געוואָלט מזכה זיין דעם רבי'ן מיט צוועלף פאָר חלות. קיינמאָל איז איהם נישט אויסגעקומען צו באַקען חלות פאַר אַ רייכען טיש, נאָר זיין ברויט איז שטענדיג געווען פאַר'ן אָרימאַן, האָט ער זיך מתקנא געווען אַן רייכען בעקער און האָט אויסגעקליבען פון זיין מעהל דאָס בעסטע און איידעלסטע, וואָס ער האָט געהאַט, און אָפּגע־באַקען צוועלף פאָר חלות, דערמאָנט זיך פון זיין יוגענד די פערשידענע חכמות פון בעקעריי, וואָס ער האָט זיך געלערנט, ווען ער איז' געווען ביי אַ בעקער אויף דער לעהר, האָט ער זיי געפלאָכטען מיט גרוים ליעבע און ערגעבענהייט, איבערגעשמירט זיי מיט ווייסעל פון איי, און באַשאָטען זיי מיט מאָהן, און געטראָגען זיי מיט גרוים שמחה צום נגיד'ס הויז, און געבעטען די גבאים פון רבי'ן, אַז זיי זאָלען זיינע חלות אויך אַרויפ־ברענגען אויפ'ן רבי'נס טיש, כדי דער רבי זאָל איבער זיי המוציא מאַכען.

ביי דעם נגיד אין דער קיך, וואו דער אָרימער בעקער איז געשטאַנען מיט זיינע חלות, האָט מען אוים דעם בעקער געלאַכט. „ער ברענגט אויך פאַר'ן רבי'ן זיינע חלות?“ האָט מען געזאָגט צו איהם מיט שפּאָט. ערשטענס, זענען זיינע חלות, ווי ווייט דער בעקער האָט זיך נישט געמיהט, דאָך געווען אָרימער אין פאַרגלייך מיט די חלות פון רייכען בעקער, ווייל דער אָרימער האָט שטענדיג געבאַקען דאָס ברויט פון אָרימאַן, האָט ער שוין געהאַט פאַרגעסען ווי אַזוי צו באַקען ברויט פאַר'ן רייכען, און דאָס צווייטע האָט מען געוואוסט, אַז דער אָרימער בעקער איז אַ יונג אַן עם הארץ, אַ גראָבער מענש, וואָס באַקט נאָר ברויט פאַר אָרימע לייט און פויערים. און ווי אַזוי קען מען זיינע חלות אַרויפברענגען אויפ'ן רבי'נס טיש?

איז דער אָרימער בעקער אַהיים געגאַנגען פאַרשעמט, מיט אַ צו־בראָכען הארץ, דערפאַר וואָס מען האָט נישט געוואָלט זיינע חלות צונעהמען פאַר'ן רבי'נס טיש.

האָט דער אָרימער בעקער געטראַכט און געטראַכט, און געזאָגט צו זיך: אַז דער רייכער בעקער באַקט חלות פאַר'ן רבי'ן, וועל איך באַקען חלות פאַר גאָט.

אַ גראָבער יונג איז ער געווען, דער אָרימער בעקער, ווי געזאָגט,

האָט ער געמיינט, אַז גאָט בעדאַרף אויך צוועלף פּאַר חלות צו זיין טיש, דעם שבת אַפצוריכטען — איז ער אַהיים געגאַנגען און האָט אויסגעזוכט דאָס איידעלסטע מעהל, וואָס ער האָט געהאַט אין זיין מולטער, און געבאַקען דערפון צוועלף פּאַר חלות, מיט גרויס ליעבע און כונה. אַלע שענע קונצען פון פלעכטען די חלות האָט ער אין זיי אַריינגעלעגט — און גע־וואַכט איבער זיי ביים באַקען, אַז זיי זאָלען נישט זיין נישט צו רוי און נישט צופיעל פערברענט, נאָר פּונקט אַזוי ווי זיי זענען גוט צו עסען. דערנאָך, אַז ער האָט זיי געהאַט אָפּגעבאַקען, האָט ער גענומען די צוועלף פּאַר חלות אונטערן בוזים און איז געגאַנגען אין שוהל־געסעל אַריין. אַרומגעקוקט זיך אויב קיינער זעהט נישט, האָט ער זיך אין שוהל אַריינ־גע׳גנב׳עט, צוגעגאַנגען צום ארון קודש, אויפגעעפענט די פירלער, און אַריינגעלעגט ביי די ספרי תורות די צוועלף פּאַר חלות, און האָט אַזוי געזאָגט:

— גאָט, גאָט, איך האָב געבאַקען פאַר דיר צוועלף חלות, פאַר שבת אויף דיין טיש. איך בעט דיך, נעהם זיי צו, און פאַרשעם מיך נישט.

און צוגעמאַכט דעם ארון קודש איז ער אַוועקגעגאַנגען.

אין דער שטאָדט האָט זיך אויך געפונען אַ שניידער, זעהר אַ פרומער איד, נאָר אַ גרויסער אָרימאַן. דאָס גאַנצע לעבען האָט דער שניידער געאַרבייט מיט זיינע צעהן פינגער אויף זיין שטיקעל ברויט. אַ גאַנצע וואָך איז ער אָפּגעקומען מיט גאָרנישט, און אַלצדינג, וואָס ער האָט פערדיענט האָט ער בעהאַלטען אויף שבת. אַ גאַנצע וואָך האָט ער געלעבט ווי אַן אָרימאַן, קוים איין מאָל אין טאָג געגעסען אַ ביסעל קליסקעלעך אָדער אַ שטיקעל ברויט, נאָר די נשמה צו דערהאַלטען. נאָר ווען עס איז געקומען פרייטאָג, איז די שניידערין אַרויסגעגאַנגען אויפ׳ן מאַרק און האָט איינגעקויפט די בעסטע פיש, דאָס שענסטע שטיקעל פלייש און באַשטעלט זיך ביים בעקער די שענסטע פּאַר חלות. ליכט האָבן זיך אין איהר הענגלייכטער געברענט גרויסע, און אַזוי פיעל ווי ביי אַ נגיד. אַלע האָבען זיך פאַרוואונדערט, פון וואַנען דער שניידער האָט געלד אַזאַ רייכען שבת זיך אָנצוגרייטען, און אַ ביסעל פאַראיבעל געהאַט, וואָס אַן אָרימאַן מאַכט זיך אַזאַ וואוילטאָג און גיט זיך אַזוי פיעל נאָך, ווייל נישט איינמאָל האָט די שניידערקע, די אָרימע, אויסגעקויפט פון פיש־מאַרק דעם

שענקטען העכט, נאָר קיינער האָט נישט געוואוסט, אַז דאָס טהוט דער איד, כדי מקיים צו זיין די מצוה פון שבת, וואָס ער האָט זי געהאַט אָנגענומען פאַר זיין מצוה. וואָרום ער האָט זיך געזאָגט, אַלע מצוות קען איך נישט מקיים זיין, וועל איך אָבהיטען איין מצוה — די מצוה פון שבת. און אַ גאַנצע וואָך האָט ער נאָר אָפּגעשפּאָרט, נישט געגעסען, נישט געלעבט, נאָר אַלצדינג, וואָס ער האָט פאַרדיענט, האָט ער בעהאַלטען אויף שבת. אַז דער שניידער איז געקומען אויף דער עלטער, האָבען איהם אָנגעהויבען די הענד צו ציטערען און זיינע אויגען זענען טונקעלער געוואָרען, און ער האָט שוין נישט געקענט פאַרדיענען קיין געלד פון זיין שניידעריי אָנצוגרייטען זיך אויף זיין שבת, אַזוי ווי זיין געוואוהנהייט איז געווען. האָט ער אַלצדינג אויספאַרקויפט, וואָס ער האָט נאָר אין זיין שטיבעל געהאַט — אַבי דעם שבת אָבצוהיטען. וואָרום איין זאַך האָט ער געהאַט אָפּגעמאַכט מיט זיך, דער שניידער: נישט אָנצוקומען צו קיין מענשען נאָך הילף און פון קיינעם גאָר נישט צו בעטען, נאָר סיידען ביי גאָט. אַז ער איז שוין גאָר אַלט געוואָרען, און די אויגען זענען ביי איהם שוין אין גאַנצען אויסגעלאָשען געוואָרען און די הענד זענען שוואַך געוואָרען, אַז ער האָט שוין גאָר נישט געקענט פאַרדיענען און ער האָט שוין געהאַט אַלצדינג פון שטוב אויספערקויפט,און נישט געהאַט קיין זאַך מעהר צו פאַרקויפען, אפילו חלות זיך איינצושאַפען אויף שבת, איז ער געגאַנגען אין דער שטיל אין שוהל=געסעל, און אַרומגעקוקט זיך אויב קיינער זעהט נישט, האָט ער זיך אַריינגע'גנב'עט אין שוהל אַריין, איז צוגעגאַנגען צום ארון קודש, אויפגעעפענט די פירלעד, און האָט צו גאָט אַזוי געזאָגט:

— דו ווייסט וואויל, ליעבער גאָט, אַז כל זמן איך האָב געקענט אַרבייטען, האָב איך אַלצדינג אָפּגעשפּאָרט אויף שבת. היינט בין איך אַלט געוואָרען, מיינע אויגען זענען אויסגעלאָשען און מיינע פינגער ציטערען, און איך קען נישט מעהר פאַרדיענען, און צו קיין מענשען וויל איך נישט אָנקומען, דורך דעם בעט איך דיך. אַ גאַנצע וואָך וועלען מיר שוין דורכקומען מיט וואָס מען וועט קענען — אָבער אויף שבת וויל איך כאָטש חלות האָבען.

און אַזוי ווי ער האָט אָפּגערעדט זיין געבעט, גיט ער אַ קוק און דערזעהט צוועלף חלות, פרישע, ערשט נאָר וואָס פון אויוועץ אַרויסגע=

קומען, מיט מאַן און אייל באַשמירט, ליגען אין ארון קודש אין אַ ווינקעל ביי די ספרי תורות.

האָט ער דאָך פאַרשטאַנען, אַז די חלות זענען פאַר איהם. האָט ער זיי בעהאַלטען אין בוזים, און איז אַהיים געלאָפען מיט גרוים שמחה— און האָט די שניידערין געוויזען די צוועלף פאַר חלות, וואָס גאָט האָט איהם אויף שבת צוגעשיקט.

און אַזוי פיהרט זיך דאָרט אין שטאָדט. יעדען פרייטאָג באַקט דער אָרימער בעקער אָפּ צוועלף פאַר חלות פאַר גאָט און טראָגט זיי אין שוהל אַריין, און לעגט זיי פאַר גאָט אין ארון קודש אַריין, און דערנאָך קומט דאָס אָרימע שניידעריל און קריעגט פון גאָט די חלות אויף שבת.

אַזוי לאַנג ווי דער שניידער האָט געלעבט, האָט איהם גאָט צוגע־שיקט חלות יעדען פרייטאָג אויף שבת. נאָך זיין טויט איז געקומען אַן אַנדער אָרימאַן און האָט צוגענומען גאָטס ברויט.

און אַזוי לאַנג ווי דער אָרימער בעקער האָט געלעבט אין שטאָדט און געבאַקען זיינע חלות פאַר גאָט, איז געקומען איבער דער שטאָדט גאָטס ברכה, אַלע האָבען געהאַט פרנסה, אָהן חרפות. קיינמאָל האָט מען נישט געהערט, אַז אַ קימפּעטאָרין זאָל שווער צו קינד געהן אין דער שטאָדט, מגפות און שרפות האָבען די שטאָדט געמידען, און קליינע קינדער געדייען דאָרט און ציהען זיך אויף צו תורה וחופה ומעשים טובים.

אין דער שטאָדט זאָגט מען, עס איז דערפאַר, וואָס דער רייכער בעקער באַקט צוועלף פאַר חלות אויף יעדען שבת פאַר דעם רבי'ן און דער רבי מאַכט המוציא איבער זיי.

אין שווארצוואלד

(ערצעהלונג)

דעם זומער האָב איך געוואָהנט אין שווארצוואַלד, וואו דער דאָקטאָר האָט מיך פערשיקט אין אַ שטילען אָבגעלעגענעם אָרט, אויסצורוהען מיינע צורודערטע נערווען, וועלכע זענען דורך די געשעהענישען פון די לעצטע יאָהרען זעהר אָנגעשטרענגט געוואָרען. דעם אָברוה האָב איך גוט פערדיענט און בעדאַרפט גאָר זעהר. פאַר אַ פּאָר יאָהר האָב איך נישט געהאַט קיין בעריהרונג מיט דער נאַטור. געוואָהנט אין אַ גרויסער רעש'דיגער שטאָדט, און האָב איך זיך אַרויסגעכאַפּט אויף אַ טאָג אָדער צוויי, האָב איך מיט מיר מיטגעבראַכט דעם רעש פון דער שטאָדט אויפ'ן פעלד אַרוים.

מיר האָט געפעהלט אַ לאַנגע בעהעפטונג מיט דער נאַטור. דאָס לעבען אין דער גרויסער שטאָדט, מיין פּראָפעסיע, די געשעהענישען פון די לעצטע יאָהרען האָבען אַזוי געהאַט מיינע נערווען אָנגעשטרענגט, אַז איך האָב נישט געזעהן ווי איך האָב איינציגווייז אַלע מיינע פריינד פערוואַנדעלט אין פיינד. איינגערעדט זיך פערשידענע קרענק און געהאַט דורך די שלאָפלאָזע נעכט פאַנטאַסטיש־שרעקענדע אילוזיעס, וואָס האָבען געשטייגערט מיינע אויפרעגונגען ביז צו משוגעת.

— נישט אַרבייטען, ווייניג לעזען, פיעל שפּאַצירען, און אָנשטאָט מיט שענע דאַמען, האָט'ס יחידות מיט דער נאַטור — האָט מיר מיין פריינד, דער דאָקטאָר, אָנגעזאָגט.

און איך האָב פּינקטליך אויסגעפיהרט זיין געבאָט. געוואָהנט האָב איך אין אַ פערלעגען דאָרף, וואָס ווייניג טוריסטען קומען דאָרט אַהין. דער

אָרט איז געלעגען אין אַ אור־אַלטער געגענד, אָבגעוואָרפען פון אַ וועג, צווישען שוואַרצוואַלדישע פויערשע הייזער, אין אַ טאָל, און אַרומגערינ־געלט מיט גרין נאַדעל־וואַלדיגע בערג. געאַרבייט האָב איך גאָרנישט, געלעזען האָב איך לאַנגווייליגע ראָמאַנען, און דער עיקר האָב איך פיעל שפּאַצירט. געקויפט זיך אַ פּאָר שטאַרקע, געלע שיך מיט ספּאָרט־זאָקען, געגומען, ווי מיינע פריינד, די דייטשען, אַ „רוק־זאַק“ אויף די פּלייצעס, געקויפט אַ שטאַרקען אונגאַרישען שטעקען מיט אַ שטאָלענעם שפּיץ און געלאָזט זיך אין וועג אַריין. יעדען טאָג האָב איך אויסגעזוכט אַנ׳אַנדער פּלאַץ אין דער אומגעגענד. איך בין געקראָכען אויף בערג, געניִדערט אין טאָלען, געוואַנדעלט דורך איינזאַמע וועגען אין וואַלד, דערשראָקען דורך מיינע טריט יונגע האָזען און סאַרנעס, געבאָדען זיך אין קאַלטע פליסיגע טייכעלער, וואָס זענען געקומען פון קוואַלען־וואַסערן, וואָס האָבן דורכ־געשליפען זיך וועגען דורך וועלדער, איבער שטיינערנע בערג, און איך האָב זיך אָנגעהויבען צו פיהלען פיעל פרישער און געזונדער, בין נאָך יעדער רייזע זיס מיד געוואָרען, געגעסען מיט אַפּעטיט און געשלאָפען בייַנאַכט פעסט אָהן חלומות.

איך האָב געהערט פון אַנ׳אָרט, וואָס אַלע האָבען געריהמט, אַז עס זאָל זעהר שען און אינטערעסאַנט זיין. מען האָט דאָס גערופען „קלויסטער־רואינע“, און עס איז געלעגען אַ טאָג רייזע פון אונזער דאָרף, אין אַ טאָל, צו וועלכען עס איז געווען שווער צוצוקומען, ווייל מען מוז קריכען איבער הויכע וואַלדיגע בערג, אַ ביין הונדערט מעטער איבער דער אויבערפלעכע פון ים, ביז מען קומט דאָרט אָהין. קיין פאָהר־וועג האָט דאָרט נישט אָהינגעפיהרט. מען האָט נאָר געקאָנט אָהינקומען צופוס, אַ שטיק וועגס, איבער דעם אַזוי גערופענעם „העהען־וועג“, דאָס איז דער אַלטער וועג, אויף וועלכען מען איז פאַרצייטענס געגאַנגען און געריטען. און זייט עס זענען געבויט געוואָרען די באַהנען איז דער וועג פערגעסען און פער־וואַקסען געוואָרען און ווערט נאָר בענוצט פון פוס־וואַנדער. דערנאָך פיהרט אַ שמאָלער שטעג דורך אַ געדיכטען וואַלד, איבער ווילדע שטיינער־בערג. דער וועג איז זעהר שווערליך און אַליין צו געהן אויך געפעהרליך. איך האָב זיך אָבער אונטערגענומען צו מאַכען די רייזע, ערשטענס, צוליב די בעריהמטע וואַסערפאַלען, וואָס געפינען זיך ביי דער „קלויסטער־רואינע“, און צווייטענס, צוליב די פיעל לעגענדען, וואָס געהען־אום וועגען דער

רואינע. אויף דעם אָרט, וואו עס שטעהט די „קלויסטער־רואינע“, האָט אַמאָל געזאָלט שטעהן, ווי עס דערצעהלט די לעגענדע, אַ טעמפּעל פאַר דער ווענוס, וואָס די רוימער האָבען אויפגעשטעלט פאַר זייערע לעגיאָנען, וואָס זיי האָבען געהאַט שטעהן ביי די געגענדען פון רהיין, אָבצוויאָגען די ווילדע גערמאַנען, וואָס האָבען זיך פון זייערע פינסטערע וועלדער געלאָזט אויף רוים. דערנאָך איז דער טעמפּעל איינגעזונקען און פערגעסען געוואָרען, נור דורך דער צייט פון די קרייצצוגען, ווען פיעל ריטער האָבען זיך געלאָזט איבער די וועלדער ציהען קיין ירושלים צו בעפרייען יעזוס'עס קבר פון די הענד פון די אומגלויביגע — האָט דאָרט אויף דעם אָרט, וואו עס איז געשטאַנען דער ווענוס־טעמפּעל, געזאָלט שרעקען מיט שדים. פיעל ריטער זענען פערבלאָנדזשעט געוואָרען, אַראָבגעפיהרט געוואָרען פון וועג און פערפיהרט אין זומפּען, אין לבנה־בעלויכטענע ווילדע וואַסער־פאַלען, פון אַ שענע פרוי, וואָס האָט געוואָהנט אין וואַלד. אויף דעם אָרט, וואו עס איז געשטאַנען דער ווענוס־טעמפּעל, האָט מען פיעל משוגענע ריטער געפונען. מען האָט דאָרט געזוכט און צווישען ווילדע צווייגען און בלעטער געפונען ליגען אַ סטאַטוע פון דער ווענוס. די סטאַטוע האָט מען צושמעטערט און אויף דעם אָרט האָט מען אַ קלויסטער אויפגעשטעלט פאַר דעם געקרייציגטען גאָט. דער קלויסטער האָט זיך אָבער אויך נישט לאַנג געהאַלטען. באַלד איז ער דורך אַ אונבעוואוסטע סיבה צושטערט געוואָרען, און ס'איז נור איבערגעבליבען אַ רואינע, וועלכע שטעהט נאָך ביז היינטיגען טאָג.

היינט געפינט זיך דאָרט אַ פערגעסען דאָרף מיט אַ פויערשען האָטעל, וואָס אַ דייטש האָט אויפגעשטעלט פאַר די צו־וואַנדערליגע טוריסטען, וועלכע בעזוכען דעם אָרט.

אויסגעקליבען זיך אַהין צו געהן האָב איך זיך דוקא אין אַ רעגענדיגען טאָג. פון מיין קינדהייט אָן האָב איך זיך נישט בעהאַלטען פאַר'ן רעגען, פערקעהרט, איך האָב איהם אויפגעזוכט דאָרט, וואו עס האָט זיך נאָר געלאָזט און די געוואָהנהייט איז מיר געבליבען נאָך ביז היינט. מיר דאַכט זיך, אַז אין רעגען פיהלט דער מענש אַ אונמיטעלבאַרע פעראייניגונג מיט דער נאַטור. דער רעגען, וועלכער פעראייניגט די ערד מיט'ן הימעל מעהר ווי די זון; דער רעגען, וואָס דעקט אויף דאָס ריכטיגע פנים פון דער ערד, וואָס גיט צוריק די גרינס פון די לאַנקעס זייער קאָליר,

וואשט אויך אָפּ פון מענשענ'ס קאָפּ, פון מענשענ'ס לייב דעם שטויב פון דער שטאָדט, און ער ערוועקט אין מענשענ'ס געמיט דאָס נאַטירליכע געפיהל צו דער ערד, פון וועלכער ער קומט. דער מענש פיהלט זיך אונטער'ן רעגען צוגעוואַקסען צו דער ערד, ווי אַ געהעמדיגער בוים...

ווען איך בין אַרויס פון טאָל, אין וועלכען עס איז געלעגען דאָס דאָרף, וואו איך האָב געוואָהנט — איז די גאַנצע וועלט געווען איינגעהילט אין וואָלקען, וואָס זענען אַראָבגעפאַלען פון די אַרומיגע בערג. די וואָלקענס זענען געלעגען געדיכט איבער די שפּיציגע נאָדעל-וועלדער, נאָר דאָ און דאָרט האָט זיך אַנטפּלעקט פון אַ צוריסענעם וואָלקען אַ שפּיץ פון אַ גרינעם באַרג, פון וועלכען עס איז אַרויסגעגאַנגען אַ פּאַרע, און עס האָט זיך געדוכט פון איהם, ווי עס וואָלט אין איהם אַ פייער געברענט. דער וועג איז געווען פייכט און דאָס פליסענדיג וואַסער אין טייך, וואָס לייכט ביים וועג, איז געווען איבערפילט און גערוישט מיט מעהר פרישקייט ווי תמיד. אויף דעם פייכטען וועג האָבען זיך געשלייכט נאַסע ווערים, שוואַרצע בלישצענדיגע שלענגלעך, יאַשצערקעס און אַנדערע שלייכענדיגע בעשעפעכישען, וואָס זענען אַרויסגעקראָכען פון זייערע בעהעלטעכישען. נישט ווילענדיג איז מיר געקומען אויפ'ן זינען, וואָס איך האָב געלעזען איבער בודהאַ. בודהאַ איז קיינמאָל נישט געגאַנגען מיט זיין מענגע מאַנאַכען, וואָס האָבען איהם שטענדיג בעגלייט איבער'ן וועג, נאָך אַ רעגען, כדי זיי זאָלען נישט צוטרעטען די ווערימלעך, וואָס קריכען אַרום אויף די וועגען, מיט זייערע טריט. און טאָמער איז איהם יאָ אַמאָל אויסגעקומען צו געהן איבער'ן וועג אין אַ רעגען, האָבען זיך געפונען אַ טייל פון זיינע מאַנאַכען, וועלכע זענען פאָראויסגעגאַנגען און אויפגעקליבען יעדעם ווערימעל, יעדעס בלימעל, יעדעס צווייגעל, און פערטראָגען עס אין אַ זייט, כדי די מענשען זאָלען זיי נישט צוטרעטען מיט זייערע טריט. אונוויסענדיג האָב איך געהיט מיינע טריט, ווי בודהאַ, אַז איך זאָל נישט צוטרעטען די קריכענדע ווערים, מיינע מיט-בעשעפענישען...

מיין וועג האָט געפיהרט באַרג אַרויף. איך האָב געדאַרפט שטייגען אַ דריי-פיער הונדערט מעטער אין דער הויך איבער אַ וואַלדיגען וועג. וואָס העכער איך בין געקומען אויפ'ן באַרג, אַלץ קלערער איז עס געוואָרען. באַלד האָט דער רעגען אינגאַנצען אויפגעהערט. דער הימעל האָט זיך אָנגעהויבען אויסצוקלערען, די פאַרבען פון דער נאַטור, דאָס בלוי פון

הימעל, די גרינקייט פון דעם פעלד און די טונקעלהייט פון די וועלדער — זענען געוואָרען קלערער, פרישער, ריינער, און די גאַנצע וועלט איז געווען ווי אויסגעצוואָגען און אָבגעוואַשען און אויסגעקוקט מעהר בעהאַרציגט. די פייכטע ביימער און די פייכטע וואָרצלען פון די אויסגעהאַקטע"ביימער האָבען זיך געטרונקען אין דעם קלאָרען הימעל, און פון זיי איז אַרוּם־געגאַנגען דינע וואָלקענדלעך רויך. איך האָב זיך אומגעקוקט אין טהאָל, פון וועלכען איך בין אַרויפגעקומען, און האָב געזעהן, אַז דער גאַנצער טהאָל איז נאָך פול געווען מיט וואָלקענס, די וואָלקענס האָבען זיך יעצט געהויבען פון טהאָל, און עס איז געווען, ווי זיי וואָלטען זיך געוואָלט הויבען אין דער הויך און צוריקגעהן אין די הימלען אַרויף, פון וואַנען זיי זענען געקומען. אָבער זיי האָבען נישט געקענט. די וואָלקענס האָבען אויס־געזעהן ווי געפאַלענע הימעל־טעכטער, ביי וועלכע עס זענען די פליגעל אַרונטערגעשלאָגען געוואָרען. זיי האָבען זיך געהויבען און צוריקגעפאַלען אין די טהאָלען אַריין, און זיי זענען צוריסען געוואָרען אויפ'ן וועג צווישען די ביימער פון די וועלדער, אין וועלכע זיי זענען אַריינגעפאַלען...

די שטאָלצע הימלישע טעכטער זענען געווען אָבגעריסען פון הימעל, אויף די גרינע ווייכע לאָנקעס אין טהאָל אַראָפּ האָבען זיי נישט געקענט קומען און צום הימעל האָבען זיי זיך נישט געקענט אַרויפהויבען. זיי האָבען זיך געוויקעלט מיט זייערע לייכטע דורכזיכטיגע לייבער אַרום די האַרטע ברעגען פון די בערג, די שטעכעדיג־הויכע נאָדעל־וועלדער, וועלכע זענען געוואַקסען משופּע אַראָב די בערג, האָבען צוריסען זייערע שלייערס, דורכגעלעכערט זייערע לייבער און זיי, די ווייבליכע וואָלקענס, האָבען מיט זייער האַרץ און ברוסט געהאַלזט די שטעכעדיגע בערג... אָבער עס איז זיי דערפאַר געלונגען וועיכער צו מאַכען די האַרטקייט פון די בערג, געמאַכט זיי עלאַסטיש, און עס האָט זיך גערעכט, אַז די בערג מיט די וועלדער, וועלכע ס'וואַקסען אויף זיי, שווימען אין נעבעלדיגע ימים... וואָס מעהר איך בין געגאַנגען, אַלץ מעהר האָט דער וועג מיך פערפיהרט אין אַ געדיכטען, ווילדען וואַלד אַריין. דער פוס־וועג איז געווען בעוואַקסען און מען האָט איהם נישט אָנגעזעהן. איך האָב געמוזט אַליין זוכען אַ וועג דורך די פייכטע געדיכטע מאַסען, וואָס מען האָט געטרעטען אויף זיי ווי אויף איינגעזאַפּטע שוואָמען. די געגענד איז יעצט ווילדער געוואָרען און אונהיימליכער. אויף די ראַנדען פון אַ אָבבויגענדיגען

טיעפען אַבגרונד, אין וועלכענס טיעפעניש עס האָט געפּלאָסען אַ טייך איבער ווילדע שטיינער-פּלאַטען, זענען געוואַקסען בוימער מיט די וואָרצלען אַרויסגעדרעהט פון דרויסען. די בוימער האָבען אויך געהאַט פערשידענע ווילדע געשטאַלטען. טייל זענען געווען געקריפּעלט, אַנדערע האָבען געטראָגען הויקערס, ביי אַנדערע זענען די צווייגען געווען אַזוי פערדרעהט, אַז זיי האָבען אויסגעזעהען ווי פערוואַקסענע לעבעדיגע חיות און מענשען... ווילדע, גרויסע שטיינער-פאַלען האָבען זיך געהויבען איבער די פּנים'ער פון די בערג און פון צווישען די שפּאַלטען פון די שטיינער זענען בוימער אויסגעוואַקסען. וואָס העכער עס הויבט זיך דער באַרג, אַלץ טיעפער נידערט אַראָב דער אַבגרונד ביי דער זייט פון וועג, אַזוי, אַז דאָס רוישען פון וואַסער פון דער טיעף פון אַבגרונד הערט זיך שוואַכער. איבער שוואַמעדיגע מאָך-וועגען קריכען פערשידענע אויסטער-לישע, מיט הערנער בעוואַקסענע שלימאַקעס. כאָטש דער הימעל איז קלאָרער, אָבער דער וואַלד איז פייכט. און מיין קלייד איז פייכט. איך הער דאָס קלאַפּען פון מיין האַרץ שטייגענדיג אין דער הויך. מיין טעמ-פּעראַטור מוז אויך זיין אַ שטייגענדיגע, נור איך פיהל נישט. איך פיהל זיך לייכט, שכור'לעך אַביסעל. אין קאָפּ קומען פערשידענע געדאַנקען. איך רעד זיך איין, אַז די ווילד-פאָרמדיגע בוימער זענען פאַרהאָלצטע בריות, און די ווילדע שטיינער זענען פערשטיינערטע פאַרצייטיגע חיות. גאָרנישט האָט זיך געענדערט אין דעם וואַלד פאַר דורות און דורות. אַזוי האָט אויסגעזעהן דער וואַלד, ווען דער אור-מענש האָט איהם בעוואָהנט, אַזוי האָט ער אויסגעזעהן דער וואַלד, ווען דער אור-מענש איז צום ערשטען מאָל אַרויסגעקראָכען פון אונטער אַ פייכטען וואָרצעל, ווי דער שלימאַק און ווי די יאַשצערקע.

דענקענדיג אַזוי האָב איך נישט געזעהן, ווי איך בין אָבגעגאַנגען אין וואַלד אַ שעה דריי-פיער. דער הימעל האָט זיך שוין אין גאַנצען אויס-געלייטערט און די זון, וועלכע האָט זיך יעצט אַרויסגעאַרבייט פון די וואָלקענס, איז פּונקט אַרויסגעקומען אונטערצוגעהן. זי האָט זיך אָנגע-צונדען מיט איין מאָל אין אַ גאָלדענעם באַל, וואָס איך האָב נאָר געזעהן דורך די שפּאַלטען פון די צווייגען. דורך די שפּאַלטען פון די צווייגען האָבען זיך אַריינגעגאָסען די שטראַהלען פון דער זון און אויסגעזעהן ווי זונען-הערנער, ווי מען פלעגט עס אויסמאָלען אַרום די קעפּ פון הייליגע

אויף די קריסטאַליכע בילדער. איך האָב אָבער יעצט געקלערט מעהר וועגען דער לבנה ווי פון דער זון. איך האָב איינגעזעהן, אַז איך האָב זיך פער־שפּעטיגט און עס וועט מיר אויסקומען צו געהן אַ שטיק אין דער נאַכט אַריין. כ'בין נייגעריג געווען צו וויסען, אויב דער הימעל וועט האָבען די נאַכט אַ לבנה־לאַמטערן...

יעדענפאַלס האָב איך זיך אונטערגעאיילט אָנצוקומען אויף דעם אָרט איידער די נאַכט פאַלט צו. איך בין שוין יעצט די גאַנצע צייט געגאַנגען אין דער הויך, איבער אַ גוטען אויסגעטראָטענעם וועג, אויף וועלכען מען פלעגט פאַרצייטענס פאָהרען מיט פּאָסט־וואָגענס. מיט'ן אָוועגד־צו, איידער די נאַכט איז נאָך צוגעפאַלען, בין איך אָנגעקומען צו אַ וועג־ווייזער, וואָס האָט מיר אָנגעוויזען, אַז דער פּלאַץ, וואָס איך זוך, געפינט זיך אונטען אין טהאָל. איך האָב זיך אַראָפּגעלאָזט אין טהאָל. באַלד אָבער איז פינסטער געוואָרען. איך ווייס נישט צי די לבנה האָט יאָ געשיינט אויפ'ן הימעל צי נישט. יעדענפאַלס האָבען די געדיכטע בוימער אַזוי פערשטעלט דעם הימעל, אַז מען האָט קיין ליכט נישט געזעהן. מיין אויג איז אין דער טונקעלהייט געוואָרען ביסלעכווייז צוגע־וואָהנט צו זעהן דעם וועג. איך האָב אָבער נישט געוואוסט, אויב איך געפין זיך אויפ'ן ריכטיגען וועג, ווייל עס האָט אָנגעהויבען וואָס אַ מאָל מעהר טונקעלער צו ווערען. אין דעם האָב איך דערהערט פון טהאָל אויפ־געהן אַ דין זילבערנעם קלינגען פון אַ קלויסטער־גלאָק, און איך בין נאָכגעגאַנגען נאָך דעם קלאַנג אין טהאָל אַראָפּ. אַז איך בין אַראָבגעקומען אין טהאָל אַראָפּ האָט זיך אויסגעלאָזט, אַז עס איז נאָך טאָג געווען. עס איז געווען איינער פון יענע רעגענדיגע טעג ווען מען מיינט, אַז עס איז שוין אָבענד. מיט אַמאָל בעווייזט זיך די זון ערגעץ־וואו אין אַ ווייטער־דיגען האָריזאָנט, וואָס מיר זעהען שוין נישט, נאָר מיר קריגען אַהער דאָס ליכט פון דאָרט. דער טהאָל זייענדיג פריי פון די בוימער, האָט געהאַט איבער זיך אַ גרויסען שטיק פרייען הימעל, פריי פון וואָלקענס, און אַ בלאַסע לבנה האָט זיך אָנגעהויבען אויסצושניידען אין הימעל, קומענדיג אַרויסצורייטען אויפ'ן רוקען פון וואַלד־באַרג.

דער קלינגענדער גלאָק פון קלויסטער האָט גערופען צו אָבענד־געבעט, נאָר אין טהאָל האָט מען קיין הויז נישט געזעהן, קיין מענש, און וואָס נאָך מעהר וואונדערליך, מען האָט קיין קלויסטער נישט אָנגעזעהן.

פרייע פעלדיגע קליינע בערגלעך האָבען זיך געהויבען אונטער אַ ברייטען און אַ לאַנגען טהאָל. דאָס היי, וואָס איז געלעגען געשניטען אויף די בערגלעך פון טהאָל, האָט נאָכ'ן רעגען געשמעקט מיט אַנ'אָטעם־פער־כאַפּענדען פערפומעדיגען גערוך. עס האָבען זיך געהערט די גלעקלעך אויף די העלזער פון די קיה, וואָס זענען איצט אַראָבגעקומען פון די וואַלדיגע בערגלעך. אויפ'ן וועג האָט מען קיין מענש נישט געזעהן און עס איז נישט געווען וועמען צו פרעגען וואו עס איז דאָ אַ הויז אַריינ־צוגעהן. נאָכגעהענדיג אָבער נאָך דעם זילבערנעם קלאַנג פון די קירכען־גלאָקען, האָב איך מיט אַ מאָל דערזעהן אָבגערוקט פון וועג אין אַ טהאָלכעל, פערשטעלט צווישען הויכע שלאַנקע טענען־בוימער, וואָס האָבען אויסגעזעהן ווי טאַפּאָלען, אַ הוילע וואַנד פון אַ רואינע, וואו דורך די הויכע גאָטישע בויגען־פענסטער האָט דורכגעשיינט דאָס ליכט פון פערגאַנגענעם טאָג אויסגעמישט צוזאַמען מיט דעם בלאַסען ליכט פון דער אויפגעהענדער לבנה. איך בין אַראָפּ פון וועג אין טהאָלכעל אַריין און אַ לאַנגער שמאָלער שטעג, מיט צוויי שורות בעזעצטע קאַשטאַן־בוימער, האָט מיך צוגעפיהרט צו דער רואינע פון קלויסטער. די רואינע איז בעשטאַנען פון גאָטישע קירכען־ווענד, אונטערגעשטיצט מיט בויגענס. צו איין וואַנד איז געווען צוגעבויט אַ הילצערנע קאַפּעלע, פון וועמענס קליינעם טורעם עס האָט זיך אַלץ געהערט דאָס קלינגען פון גלאָק. די טהיר פון דער קאַפּעלע איז געשטאַנען אָפען, און איך בין אַהין אַריין נאָכפרעגען זיך אויף אַ הויז, וואו איך זאָל קענען איבערנעכטיגען די נאַכט.

אין דער קאַפּעלע איז קיינער נישט געווען, דאָס רויטע ליכט, וואָס האָט געברענט פאַר די היילינע בילדער, האָט אַ ביסעל בעלויכטען די פינסטערקייט און איך האָב דערזעהן אַ צווייטע אָפענע טהיר, וואָס האָט געפיהרט צום טורעמ'ל, פון וואַנען עס האָט זיך געהערט דאָס קלינגען. פערשטעהענדיג, אַז אויבען, אויפ'ן טורעמ'ל, וועל איך וועמען עס איז געפינען, האָב איך קיין סך נישט געקלערט און בין אַרויפגעקראָכען אויף די פערדרעהטע לאַבירינט־טרעפּלעך צו די גלאָקען.

פערוועבט אין אַ טונקעל־שיין, וואָס האָט אַריינגעשטראָמט דורך די אָפענע ראָמאַנטיש־אויסגעשניטענע פענסטערלעך פון טורעמ'ל, פון טאָג און לבנה־ליכט, איז געשטאַנען אַ גאָלד־האָריגע שלאַנקע פיגור און האָט געצויגען מיט די שטריק, ביי וועלכע עס זענען געווען אָנגעבונדען

די פּיסלער פון די גלאָקען. זי האָט מיך נישט בעמערקט אַרױפקומען און אַז איך האָב זי ערשראָקען מיט מײן „גוט=אָבענד", האָט זי זיך פער= װאונדערט אומגעקוקט, באַלד אָבער אײנלאַדענדיג געשמײכעלט צו מיר.

— קען מען בײ אײך אין דאָרף איבערנעכטיגען?

— געװיס, שאָקעלט זי מיט׳ן קאָפּ.

זי האָט מיר געקוקט אין פּנים אַרײן און געשמײכעלט.

עס איז געװען אַ כאַראַקטעריסטישער רהײנישער טיפּ פון אַ בלאָנד מײדעל. יעדעס מאָל, װען איך זעה דעם טיפּ דאכט זיך מיר, אַז אַזױ האָט געמוזט אױסזעהן די „בלאָנדע בעסטיע" אָדער די „לאָרעליי". בראָנזענע רױטע האָר, הויך און שלאַנק אין געשטאַלט און דער קאָליר פון לײב איז הערליך װײס, בעשאָטען מיט פיעל צימרינגט זומער=פלעקלעך. דער טיפּ איז זעהר פערשפרײט צװישען די רהײנישע מײדלעך און עס דאכט זיך, אַז זײ האָבען אין זיך אײנגעזאָפּט פון די הײסע זונען=שטראַהלען, װאָס מאַכען רײף די װײנטרױבען אױף די בערג בײ די ברעגען פון רהײן. מיר האָט אָבער געשלאָגען גלײך אין די אױגען די אונגאַטירליכע העלקײט פון איהר הױט, אַ געװיסע קאַלטקײט און שטרענגקײט אין דעם האַלטען פון איהר שלאַנקער, שענער פיגור. נאָר דאָס בלײכע לײבען=לײב, אַרױסשײנענדיג פון דעם קרױן ברענענדיגע האָר, האָט געהאַט זעהר פיעל לײדענשאַפטליכען ריטם. דאָס מײדעל האָט מיך אָנגעקוקט פרײנדליך און האָט זיך אָנגערופען:

— װען זי װעלען װאַרטען, װעל איך זי פיהרען אין דאָרף אַרײן.

— מיט פערגניגען.

— נאָך װאָס קלינגען זי, עס קומען דאָך נישט קײן בעטענדע? — פרעג איך.

— דאָס מוז זײן. עס איז פאַר דער װענוס װעגען.

איך האָב צוערשט נישט פערשטאַנען װאָס די װענוס האָט צו טהון מיט דער קירכע, נאָר דערמאָנענדיג זיך װעגען די לעגענדע, װאָס איך האָב געלעזען, אַז דער קלױסטער שטעהט אױף דעם גרונד פון אַ װענוס=טעמפּעל, איז מיר רעכט געװאָרען.

— פערפיהרט די װענוס נאָך? — פרעג איך דעם מײדעל מיט שפּאָט.

— נאָך פון צייט צו צייט! — ענטפערט דאָס מיידעל מיט אַן ערנסטען שמייכעל.

— מוז מען זיך היטען? — זאָג איך אין געלעכטער.

— דאָס זאָלען זי אויך, — ענטפערט דאָס מיידעל אויך אין דעם זעלבען טאָן.

דאָס ציהען די שטריק פון גלאָק איז דעם מיידעל אָנגעקומען מיט אָנגעשטרענגקייט, איינבויגענדיג איהר שענע הויכע פיגור אונטער דער לאַסט פון שטריק. נישט איבערקלערענדיג האָב איך געפרעגט ווי אויף קאַטאָוועס:

— זאָל איך איהנען העלפען, פריילין?

— אַז זיי ווילען אַזוי פריינדליך זיין, האָט זי געזאָגט, און האָט מיר איבערגעגעבן די שטריק פון גלאָק.

נישט איבערקלערענדיג, ווי אין שפּאַס, האָב איך גענומען די שטריק פון גלאָק און געקלונגען.

— איך מוז די קיה נאָך צוזאַמענטרייבען, ווען זיי זענען פערטיג, קומען זי אַראָפּ — זאָגט דאָס מיידעל, און געהט אַראָפּ פון די טרעפּען.

צוערשט האָב איך גאַרנישט געטראַכט וועגען דעם וואָס איך טהו, אַלעס איז מיר פאָרגעקומען אַזוי נאַטירליך. נאָר איבערבלייבענדיג אַליין מיט די שטריק פון די קלויסטער-גלאָקען אין דער האַנד, איז מיר פאָר-געקומען מיין לאַגע נישט נאָר אַ קאָמישע, נאָר אויך אַ געפעהרליכע. ווען עס קומט פּלוצלונג אַריין איינער פון די פויערים פון דאָרף און געפינט מיך מיט מיין שעהנע יודישע נאָז און סעמיטישע אויגען, שטעהענדיג און האַלטענדיג די שטריק פון קלויסטער-גלאָק, וואָלט ער מיך אָנגענומען פאַר אַ טייוועל, וואָס איז אַראָפּגעקומען אויף גאָט'ס ערד, און איך בין אַ קאַנדידאַט כאָטש פערברענט צו ווערען אויף אַ פייער-שטוים. אויפצוהערען צו קלינגען האָב איך אויך מורא געהאַט, טאָמער בעדאַרף מען נאָך און די גוים וועלען ערשט דערויף אויפמערקזאַם ווערען. און דאָ פאַלט די נאַכט צו, און איך בין אין קלויסטער אַליין אין אַזאַ אונגעוועהנליכער לאַגע, און דאָס מיידעל בעווייזט זיך נישט. ענדליך נאָך אַ לאַנגע ווייַלע האָב איך „דעם שפּאַס געגוג געהאַט", אַוועקגעוואָרפען די שטריק פון די גלאָקען און בין פלינק ווי אַ גנב אַראָב און אַרויס-געלאָזט זיך אין דרויסען.

יעצט איז שוין גאַנץ נאַכט געווען, נאָר עס איז מעהר ליכטיגער געווען ווי פריהער, ווייל דאָס ליכט פון דער לבנה האָט פיעל לויטערער און העלער געשיינט.

איך האָב געטראָפען מיין רויטע „לאָרעליי" אָנקומענדיג מיט די קיה פון בערגעל אַרונטער און זי רופט מיר צו פון דער ווייטענס:

— נו, האָבען זי נישט קיין אַנגסט געהאַט?

— פאַרוואָס? — פרעג איך.

— פאַר דער ווענוס!

— איך בעדויער. איך האָב קיין ווענוס נישט געזעהן אויסער זי, פריילין.

— היטען זי זיך. די ווענוס „שפוקט" (פערפיהרט) אויף דעם אָרט.

— איך וואָלט געוואָלט, אַז זי זאָל מיך אויך פערפיהרען, ווייז איך איהר אויף דער לבנה.

— אין די לבנה־נעכט איז עס זעהר געפעהרליך, זי בעוויזט זיך מעהרסטענס אין די לבנה־נעכט.

— איך בין ברייט אויף איבערלעבענישען.

— זי וועלען נישט אַזוי רעדען, ווען זי וועלען זיך טרעפען מיט איהר אויג אויף אויג.

אַזוי שפּאַסענדיג זענען מיר צוגעקומען צום דאָרף. עס איז אייגענטליך נישט קיין דאָרף, אין גאַנצען בעשטעהט עס פון איין פויערישעם „ווירטס־הויז", וואָס געפינט זיך אין אַנ'אַלטער געביידע, וואָס האָט אַמאָל געהערט צום קלויסטער, און האָט פיעל שטאַלען, וועלכע זענען איבערגעבליבען פון אַלטע גוטע צייטען. אין דער ווירטשאַפט האָבען זיך געפונען אייניגע פוס־טוריסטען; דער ווירט, אַנ'אַלטער גוטמוטיגער פויער מיט אַ פאָר רויטע באַקען פון וויין טרינקען, האָט מיך געפיהרט אין מיין קליינעם נאָר ריינעם צימער. איך האָב זיך אָבגעוואַשען און אַראָב אין דער ווירטשאַפט עסען.

איך האָב זיך נאָך דעם לאַנגען שפּאַציר לחלוטין נישט געפיהלט מיעד, פערקעהרט, פריש, מונטער און הונגעריג און פאַרגענומען זיך גוט צו עסען.

אין דער ווירטשאַפט האָב איך געפונען דעם ווירטה מיט זיין משפחה און די פּאָר געסט, וואָס זענען געווען אַלע צוזאַמען ביי איין טיש

און געגעסען; איך האָב געקריגען אַ שטעל ביים טיש. דער אופן ווי מען האָט דערלאַנגט דאָס עסען און דאָס עסען אַליין איז געווען אַ ביסעל צו פּרימיטיוו פאַר מיין גרויסשטאָדטישען געשמאַק, נאָר איך האָב נישט געקוקט. איך בין הונגעריג געווען און דאָס עסען האָט מיר געשמעקט און איך האָב געגעסען מיט אַפּעטיט. געהייסען מיר דערלאַנגען אַ גוטע פלאַש רהיין וויין, מיט וועלכע דער ווירט האָט זיך געריהמט, אַז עס איז פון בעסטען פון זיין קעלער. ביים טיש איז אויך געזעסען דאָס רויטע מיידעל, וואָס האָט מיך געבראַכט אין דאָרף אַריין. איך האָב נישט געוואוסט צי זי איז אַ טאָכטער פון ווירטה צי אַ פרעמדע. זי איז געזעסען מיט די משפחה צוזאַמען ביים טיש. ערשט יעצט ביים ליכט פון לאָמפּ האָב איך זי געקענט גוט זעהען. זי האָט פערמאָגט צוויי געדיכטע רויטע צעפּ, וועלכע האָבען זיך אַראָבגעוואָרפען אויף איהר פולען רונדיגען קאַרק, אַ שענעם הויכען האַלז, פון אַ וואונדערבאַרען ווייסען קאָליר, אויף וועלכען עס איז שטאַרק געזעסען איהר קאָפּ, אַ קליינער שטערן, אַ גלייכע ציטערדיגע נאָז און פיעלע זומער־שפּרינקלעך צושאָטען אַרום איהרע בלויע גרויסע אויגען־ראַהמען. נאָר וואָס ס'איז אַם מייסטען געווען אָנצוזעהן אין איהר איז די ווייסקייט פון איהר קערפּער. דער קאָליר פון איהר קערפּער, וואו עס האָט זיך נאָר אַרויסגעוויזען, צי ביי איהר הויכען לאַנגען האַלז און דעם גריבעל פון איהר האַלז, צי פון איהר ברוסט־ברעט און פּלייצעס, וואָס האָבען זיך אַרויסגעזעהן פון איהר אויסגעשניטען פויעריש געבלימעלט קלייד, צי איהרע נאַקעטע פולע הענד — איז געווען פון אַ בלענדענדער ווייסקייט. אַ קאַלטע ווייסקייט, כמעט אַ ווייסקייט פון אַ בר־מינן. זי האָט געקוקט אויף מיר פון צייט צו צייט, נאָר דאָ ביים טיש איז איהר בליק נישט געווען שעלמיש לאַכעדיג ווי אויף דעם וועג, אַ טויטע ערנסטקייט איז געלעגען אין איהר בליק. אַ פערשטיינערטע ערנסטקייט און אַ שוויגענדע, די שוויגענדיגקייט האָט זיך געהערט פון איהר גאַנצעם וועזען. אַם מייסטען ווען זי האָט זיך אויפגעהויבען פון טיש עפּעס צו דערלאַנגען איז אין איהר שטאָלצער הויכער פיגור געלעגען אַזאַ מאַיעסטעטישע שוויגעדיגקייט, ווי מען געפינט נאָר אויף די פרויען־בילדער פון די גרויסע אַלטע דייטשע מאַלער.

נאָכ'ן עסען זענען זיך די פּאָר געסט, וואָס זענען דאָ געווען, צוגאַנגען יעדער אין זיין צימער. איך בין איבערגעבליבען ביים טיש

ביי א פלאש רהיין־וויין, וועלכער האט מיך אריינגעבראכט אין א גוטע שטימונג. איך האב איינגעלאדען דעם ווירטה אויף א טרונק, וועלכען ער האט גערן אנגענומען. דער ווירט איז געוועזן א רעדעוודיגער און א גוטמוטיגער אלטיטשקער, און האט מיר באלד דערצעהלט וועגען זיין גאנצען יחוס, אז זיי בעוואוינען דא דאס הויז צייט הונדערטער און הונדערטער יאהרען, פון פאטער צום זוהן. איך האב בעשטעלט נאך א פלאש. דאס רויטע פרייליין האט אונז דערלאנגט די פלאש מיט אזא שטאלצקייט, אז איך האב נישט געקענט אנזעטיגען מיין בליק אין איהר שטאלצען ריטמישען גאנג. דערלאנגענדיג דעם וויין אויפ'ן טיש האט זי עס, ווי עס האט מיר אויסגעוויזען, אדער ווי איך האב זיך איינגערעדט — דערלאנגט דורך מיינע פלייצעס און עס איז מיר אויסגעקומען צו הערען און צו פיהלען איהר אטהעם, פון איהר אטהעם האט זיך געטראגען אזא געזונטער אויפפרישענדער ריח, ווי פון געשניטען גראז, און דער ווינד פון איהר אטהעם האט מיך אויפגעפרישט, ווי ער וואלט אין מיר א שטראם ענערגיע אריינגעגאסען... איך האב אויך געפיהלט, אדער עס האט זיך מיר געדוכט אזוי, ווי אנ'אויגענבליק די בעריהרונג פון איהר שטארקען קערפער; איך בין מונטער געווארען און איינגעלאדען דעם אלטען צו טרינקען.

דער אלטיטשקער מיט ציטערדיגע הענד, מיט זיין קינדישען איינגעקנייטשטען פנים, מיט זיינע בלויע אויגען, וואס זענען שוואך געזעסען אין זיינע דינע ציטערדיגע אויגען־ראהמען, אז עס האט זיך געדאכט, אז זיי פאלען יעדע מינוט ארויס, האט זיך דערפרעהט מיט דעם וויין און מיט מיר, וואס ער האט געפונען מיט וועמען צו פלוידערן. און ער האט זיך ווידער גענומען מיר דערצעהלען, ווי אלט דאס ארט איז, און פון זיינע „אהנען“, וואס א טייל פון זיי זענען געהאנגען אויף די וואנד, אבער איך האב שוין יעצט נאכגעקוקט, וואס מיין רויטע „לארעליי“ טהוט, און זעהענדיג ווי זי שלייכט זיך ארויס פון דער טהיר אין דרויסען ארויס, האט עס נישט לאנג גענומען און איך האב איבערגעלאזט דעם אלטען ביי דער פלאש וויין און בין ארויס נאך דער רויטער.

אין דרויסען איז געשטאנען א וואונדערבארע נאכט. די אבגעשניטענע בערגלעך זענען געווען בעגאסען אין גאנצען מיט דעם זילבערדיגען לבנה־ליכט. די הויכע שווארצע נאדעל־בוימער פון די ארומיגע

בערגעדיגע וועלדער האָבען זיך געבאָדען אין גאַנצען אין לבנה־ליכט. אין די טאַנגען־בוימער, וואָס זענען געשטאַנען אַרום דער חורבה פון קלויסטער, האָבען מיט אַמאָל אַזוי מיסטיש און פרעמד אויסגעזעהן, אַז מען האָט זיך געשראָקען פאַר זיי. פון אומעטום האָט זיך געטראָגען דער ריח פון געשניטענעם היי. אויף די בערגלעך האָט זיך מיר געדאַכט, אַז עס הויערען שעפסען, בענאָסען מיט לבנה־ליכט. באַלד האָב איך אויך ענטדעקט מיין שעהנע רוימע. זי איז געשטאַנען מיט איהרע נאַקעטע ווייסע הענד פער־ליינגט אַרום איהר האַלז און מיט'ן פנים געווענדעט צום הימעל, צו די וויים־בלאָע וואָלקענס, וואָס האָבען מיט זייערע פליגעל געוואַשען די לבנה.

— פריילייו! — רוף איך.

זי האָט זיך דערשראָקען אומגעקוקט, ווי אויפגעוועקט, און זיך אָנגערופען:

— איהר זענט עס?

— זי בעוואונדערען אויך די לבנה? זי האָבען זי דאָך אַ גאַנץ יאָהר.

— איך ליעב זעהר די לבנה־נעכט, — האָט זי געענטפערט קורץ און איז פערשוויגען ווייטער קוקענדיג אין הימעל אַריין, ווי די וואָלקען־טייכען וואַשען די לבנה. אין דעם לבנה־ליכט האָט די ווייסקייט פון איהרע נאַקעטע הענד און האַלז אָנגענומען נאָך מעהר אַן'אונגאַטירליכען און אַן'אונמענשליכען שיין, עס האָט אויסגעזעהן ווי איהרע הענד, האַלז און פנים זענען נישט געשניטען אוים מענשען־פלייש, נאָר זענען שטייפע, ווי געגאָסען אוים זילבער־מעטאַל. און דערביי האָט זיך די רויטקייט פון איהרע האָר געענדערט אין דעם לבנה־ליכט און זיי האָבען געקראָגען ווי אַ בלאָליכע פאַרב.

— פריילייו, זי זענען שעהן! — האָב איך זיך אָנגערופען נאַריש.

זי האָט מיך אָנגעקוקט און געשמייכעלט, נאָר דער שמייכעל איז נישט געווען ווי פריהער — אַ וואַרימער, שעלמישער, נאָר אַ קאַלטער און שווייגענדיגער.

— האָבען זי שוין געזעהן די וואַסער־פאַלען? — פרעגט זי מיר.

— ניין, איך בין ערשט אָנגעקומען.

— דאָס מוזען זי אונבעדינגט זעהן אין לבנה־ליכט. זיי זענען נישט ווייט פון דאַנען.

— ווילען זי מיך נישט פיהרען צו די וואסערפאלען? איך בין א פרעמדער — האב איך געזאגט, ווי בעליידיגט.

קיין ווארט נישט אויסגערעדט האט זי מיך געפיהרט צו די וואסער־פאלען.

די וואסערפאלען זענען נישט געווען וויט — א טריט הונדערט פון ווירט'ס הויז. פאר מיר האט זיך אויפגעדעקט א פאר'כשוף'טער ווינקעל, אויף דער וואהר האב איך נאך נישט אזעלכעס געזעהן. ארומגערינגעלט מיט מיסטישע שווארצע הויכע טענענבוימער, איז געלעגען איינגעפאסט א וויגענדיגער זילבערנער סטאוו. זיין וואסער איז געווען אזוי קלאר און דורכזיכטיג, אז מען האט דערזעהן די אבשפיגלונג פון דער לבנה, וואס האט דערגרייכט ביז צו דעם גרונד פון סטאוו. איבער די קאלטע, קלארע ועלען איז געווען פערווארפען א זייל פון פינקעלדיגע זילבערנע לבנה־שטראהלען, וועלכער האט זיך געבראכען אין דעם גאס פון די וועלען. פון ערגעץ־וואו האט זיך געטראגען אנ'אונפריינדליכעס רוישען פון וואסער.

— וואס איז דאס רוישען? — פרעג איך דאס פריילין.

— דאס איז דאס רוישען פון די וואסערפאלען.

— וואו זענען זיי?

— אט דא, ביים אויסגאנג פון סטאוו.

זי האט מיך ארונטערגעפיהרט אונטער דער וואנד שווארצע טענען־בוימער, מיט וועלכע עס איז געווען פערשטעלט דער סטאוו, און איך האב געזעהן ווי ווייט דאס אויג האט נור געקאנט דערגרייכען, א טיפען, אונהיימליכען אבגרונד, ווילדע הויכע שטיינערנע ווענד האבען זיך אויפ־געהויבען פון ביידע זייטען אבגרונד, וואס זייענדיג בעגאסען אין זיל־בערנעם לבנה־ליכט, האט מען בעשיינפערליך געקאנט איינזעהן אויף זיי די שווארצע פלעקען פון די בוימער, וואס זענען ארויסגעוואקסען פון זייערע שפאלטען. אויפ'ן באדען פון אבגרונד האט זיך געצויגען, ווי א געדרעהטער שלענגליכער שאל, א וואסער־פאל, וועלכער האט אין דער נאכט ביי דער לבנה־ליכט געמאכט דעם איינדרוק פון צוגאסענעם זילבער. פון אונטען האט זיך געהערט דאס אונהיימליכע רוישען פון דעם וואסער־פאל אויף די שטיינער.

— דא באדט זיך ווענוס אין די לבנה־נעכט — זאגט דאס פריילין.

— איז זי שען? — פרעג איך אין גוטען שפאס.

— זי קענען זיך אַליין איבערצייגען, ווען זי האָבען קיין אַנגסט נישט, — זאָגט דאָס פרייליין אויך אין גוטען שפּאַס.

— ווען? — פרעג איך.

— היינט ביינאַכט. אין אַזאַ לבנה־נאַכט בעווייזט זי זיך געוועהנליך.

— אין וועלכע צייט?

— נו, פערשטעהט זיך, ווען אַלעס שלאָפט, געגען מיטען נאַכט.— ענטפערט זי אָב, און קוקט מיר ווידער שעלמיש אין די אויגען.

די ערנסטקייט פון איהר בליק, וואָס איך האָב פריהער בעמערקט, איז יעצט ווידער איינגאַנצען פערשוואונדען, פערקעהרט, אין איהר שעל־מישען בליק איז געלעגען אַנ'איינלאַדונג און אַ צווייךייטיגער וואונק. איך האָב נישט געוואוסט, צי זי מיינט עס ערנסט, צי אויף שפּאַס. צי זי מיינט די וועגוס אָדער גאָר עפּעס אַנדערע.

— פרייליין, — זאָג איך מיט הארצקלאַפּונג.

— וואָס? — זאָגט זי מיט גוטען געבייזער.

— זי זינד וואונדערבאַר שען, פיעל, פיעל שענער אַלס די וועגוס— זאָג איך מיט האַרצקלאַפּונג, און וויל זי אָננעהמען ביי די הענד.

— אָבער מאַכען זי דאָך נישט קיין שפּאַס, — דרעהט זי זיך געשיקט אַרוים פון מיר.

—ווירקליך, פרייליין, זי זינד, זי זינד... — שטאַמעל איך מיט האַרצקלאַפּונג.

— וואָס בין איך? — שמעקט זי מיר איהר פּנים צו צו מיינעם, און איך פיהל נאָך אַמאָל יענעם געזונטען, שמעקענדיגען אָטעם, וואָס טראָגט זיך פון איהר און וואָס פער'כשופ'ט אַלע מיינע חושים.

— איך ליעבע זי, פרייליין! — שריי איך אַרויס, און וויל זי ווידער אָנכאַפּען ביי דער האַנד.

— אָבער זייען זי דאָך נישט פערריקט. די לייטע שלאָפען נאָך נישט, — זאָגט זי ווידער, אַרויסמאַכענדיג זיך שעלמיש פון מיינע הענד און געהט אַוועק.

— פרייליין! — רוף איך איהר נאָך.

— שפּעטער, געגען מיטען נאַכט, קאָמען זי אַרויס. זי ווערדען זעהן די וועגוס באַדען. „געל"?

אין גאַנץ זיד־דײַטשלאַנד ווערט בענוצט דאָס וואָרט „געל“, וואָס האָט די זעלבע בעדייטונג, וואָס אונזער „ס'וואָהר“. אָבער דאָס וואָרט האָט אין זיך אַזאַ צויבער־קראַפט, אַז מען הערט דאָס וואָרט „געל“, איז שווער אָבצוזאָגען דעם אָנבאָט, ביי וועלכען עס ווערט שטענדיג צום לעצט צוגעלעגט. אין איהר מויל מיט דעם שעלמיש צווײדײטיגען וואונק האָט דאָס וואָרט „געל“ געקלונגען ווי עפּעס אַן אָבגעמאַכטע זאַך. נאָך דעם וואָרט, וואָס איז מיט אַזוי פיעל פּיפיגקייט אַרויסגעגאַנגען פון איהר מויל, האָט זיך מיר געדוכט, אַז איך האָב מיט איהר שוין געהאַט אָבגעמאַכט אַ ראַנדעוואו, און מיט אַ ציטערדיג האַרץ האָב איך געפרעגט שטאַמלענדיג:

— און וואו באַדעט די וועגוס?

— אָבער זעלבסטפערשטענדליך אין באַד, — האָט זי מיר פליסטערענד אָבגעענטפערט.

— געגען מיט־נאַכט?

— געגען מיט־נאַכט — שאָקעלט זי צו מיט'ן קאָפּ. — אָבער נעהמען זי זיך אין אַכט, עס איז געפעהרליך, — סטראַשעט זי מיר נאָך פון דערווייטענס מיט'ן פינגער.

— האָבען זי קיין אַנגסט, פרײלין. איך בין אַ גוטער שווימער, — ענטפער איך איהר אויך אָב שעלמיש.

די נאַכט איז געוועזן אַ וואַרימע, און איך דאַרף נישט דערצעהלען, אַז איך בין געלעגען אויף מיין געלעגער אַנ'אָנגעטהוענער מיט אַ קלאַפּע־דיג האַרץ און פערכאַפּטען אָטעם און געוואַרט אונגעדולדיג ביז מיין זייגער וועט ווייזען די מיט־נאַכט. קוים איז געוואָרען פאַר צוועלף, האָב איך זיך שטיל, אויף די שפּיץ נעגעל, אַרויסגעשלייכט פון מיין צימער און איינגעהערט זיך אויב אַלעס שלאָפט שוין, און אַרויס אויף דער גאַס. דאָס ווירט־הויז איז געלעגען איינגעדרימעלט אין דער שטילקייט פון דער נאַכט, נאָר די דעכער און די שוואַרצע שויבען פון די הייזער זענען בעגאָסען געווען מיט לבנה־ליכט. אַרום איז געווען שטיל, אַז איך האָב געהערט מיינע טריט און דאָס קלאַפּען פון מיין האַרץ. די לבנה איז יעצט געשטאַנען איבער'ן הימעל, פונקט אין מיטען טהאָל, און האָט בעגאָסען יעדעס ווינקעל מיט אַזאַ ליכט, אַז מען האָט געזעהן די טראָפּען טהוי אויף די גרעזלעך בלישטשען ווי טייערע שטיינדלעך. איך בין אַריין

אין דער שוואַרצער אַלעע פון די טענען־בוימער און בין אָנגעקומען צום סטאַוו. דאָרט איז נאָך קיינער נישט געווען, נאָר די לבנה אַליין אויפ'ן וואַסער. איך בין צוריקגעגאַנגען און געוואָלט צוגעהן צום הויז זי אָבוואַרטען ווען זי וועט אַרויסקומען. איך האָב אָבער אויך נישט געוואָלט צוגעהן נאָהענט צום הויז, אַז איך זאָל נישט אויפוועקען די הינד, ווען זיי וועלען דערהערען מיינע טריט. איך בין דערווייל אַוועק אויפ'ן וועג און נאָך אַ לאַנגע ווייל ווידער צוגעגאַנגען צום סטאַוו, דענקענדיג, אַז איך וועל זי דאָרט אָבוואַרטען ביים סטאַוו. אָבער ווי פערוואונדערט איך בין געוואָרען, אַז צוקומענדיג צום סטאַוו האָב איך שוין געהערט אַ גיסען אין די וועלען. איך האָב זיך פערוואונדערט, ווי אַזוי איז זי אָנגעקומען צום סטאַוו, אַז איך האָב זי נישט געזעהן אַרויסגעהענדיג פון הויז. נאָר פאַר פיעל אויפרעגונג און ערוואַרטונג האָב איך לאַנג נישט געקלערט וועגען דעם און האַסטיג צוגעגאַנגען. צוקומענדיג צום סטאַוו, האָב איך זי שוין געטראָפען אין וואַסער באָדענדיג זיך. זי איז געשטאַנען אין די וועלען ביז צו איהר בויך. איהר ווייסער נאַקעטער קערפּער איז אינגאַנצען געווען אין דעם לבנה־ליכט אונבעוועגליך און ווי אויסגעגאָסען פון זילבער. דורך די קלאָרע וועלען האָב איך געזעהן אַרויסלייכטען דעם אונטערשטען טייל פון איהר קערפּער, וואָס האָט געלויכטען אין די וועלען ווי דאָס לייב פון אַ סירענאַ. איהרע צוויי לאַנגע גאָלדענע צעפּ זענען איצט אינגאַנצען בלאָהע געווען; איהר פּנים בלייך, און ווען נישט איהרע לעבעדיגע גרויסע אויגען, וואָס האָבען געקוקט אויף מיר מיט איהר בעקאַנטען בליק, וואָלט איך זיךווירקליך דערשראָקען און געדענקט, אַז עס איז אַנ'ערשיינונג. נאָר, ערשטענס, איז איהר פיגור מיר אַזוי בעקאַנט געווען, און איהרע אויגען און איהר מויל אַזוי לעבעדיג, ווי זי וואָלט ערשט געגרע־ט מיט מיר.

— פריילין, פריילין, רוף איך מיט אַ ציטערנדע שטימע.

זי האָט זיך נישט אָבגערופען.

איך האָב געדענקט, אַז זי שעמט זיך צו רעדען, אַז ביי איהר שלאָגט דאָס הארץ אויך אַזוי ווי ביי מיר, דורך דעם רופט זי זיך נישט אָב.

וואַסער האָט שטענדיג געהאַט אַ צוציהונגס־קראַפט פאַר מיר. אַז איך זעה אַ קלאָרען קוואַל, קאָן איך נישט גלייכגילטיג דורכגעהן, און עס

גלוסט זיך מיר מיין קערפּער אין איהם איינצוטונקען. — נישט קלערענדיג קיין סך, האָב איך אַראָבגעוואָרפען פון זיך די קליידער, און אין אַ מינוט אַרום האָב איך שוין געגעבען אַ פלוך אַריין אין סטאַוו, לאָזענדיג זיך שווימען אונטער'ן וואַסער צו איהר. מיין ליב איז געווען אין וואַסער אַזוי לייכט, אַז עס האָט זיך געטראָגען ווי אַ שפּענדעל, און אָט בין איך שוין ביי איהר און אָט שטרעק איך שוין אויס אַ האַנד און וויל אָנכאַפּען איהרע רונדיגע צאַפּעלדיגע הענד, וואָס האָבען געציטערט פאַר פרישקייט. און מיט אַמאָל האָט מיך אַ שטראָם געגעבען אַ כאַפּ און אַ טראָג אַוועק מיט אַ אונגרייפליכע גבורה. דער שטראָם האָט מיך געטראָגען ווי הונדערטער טייוולאָנים, ווי אַ שפּענדעל, אַראָב, אַראָב; אין קאָפּ איז מיר קלאָר געוואָרען, אַז עפּעס וואָס געשעהט מיט מיר, און איך מוז זאַמלען מיין גאַנצע גבורה און זיך נישט לאָזען טראָגען פון שטראָם, אָבער איך בין געווען שוואַך. איך האָב דערזעהן אַ שוואַרצען פעלק פון אַ טענענבוים ביים ראַנד פון וואַסער. און מיין גאַנצער געדאַנק, מיין ענערגיע און מיינע כחות זענען געווען אָנגעווענדעט צו דעם שוואַרצען פעלק — דער פעלק קאָן מיך רעטען; און אַ וואונדער, כאָטש ווייסענדיג, אַז עפּעס געשעהט מיט מיר אַ אוננאַטירליכע זאַך, דאָך אין אַנגסט פאַר מיין לעבען, האָב איך נישט געהאַט קיין שרעק פאַר דער אוננאַטירליכקייט. דער שרעק פון טויט האָט אַלעם איבערגעוואויגען און פעריאָגט אַלע אַנדערע שרעקען, און דאָס האָט מיך געראַטעוועט: באַלד האָב איך דערגרייכט צום טענענבוים, אָן וועלכען איך האָב זיך אַרומגעכאַפּט מיט אַלע מיינע כחות.

אָנהאַלטענדיג זיך אָן טענענבוים, האָב איך זיך איינגעקוקט; זי איז נאָך געווען אין וואַסער ווי פריהער, און עס האָט זיך מיר אַלץ נאָך געדאַכט, אַז זי איז עס דאָס מיידעל פון דערווירטשאַפט, און כ'האָב אָנגעהויבען שטאַרק צו שרייען:

— פריילין, פריילין, פריילין.

זי האָט נישט אָבגעענטפערט און זיך נישט בעוועגט.

איהר שטילקייט און איהר אומבעוועגליכקייט האָט מיך ווידער צומישט און איך האָב געפיהלט, אַז איך ווער שוואַך און לאָז־אָב דעם טענענבוים. נאָך אַראָבבויגענדיג זיך אונטער דעם טענענבוים האָב איך בעזעהן דעם זילבערנעם פּאַס גיסענדיג זיך אונטען אין אונטערגרונד. און

די שרעק האָט ווידער ניכטערער געמאַכט מיין געדאַנק און געגעבען מיר כחות אַרויסצוקריכען פון וואַסער.

ווי אַזוי איך בין צוריק אַהיים געקומען אין מיין צימער אַריין, ווייס איך נישט, נאָר צומאָרגענס בין איך פריה אַוועק פון דעם אָרט, נישט וועלענדיג אפילו וויסען, אויב די געשטאַלט, וואָס האָט זיך געכטען געבאָדען אין סטאַוו, איז געווען דאָס דאָרפס-מיידעל, אָדער ווירקליך די וועגוס.

איבער די פארצייטיגסטע
אידישע שטעדט אין דייטשלאנד

(רייזע־בילדער)

מיינץ און אָפּענהיים

אין מיינץ איז כמעט גאָר ניט געבליבען פון דעם אַלעם, וואָס זאָל אייך דערמאָנען, אַז אין די מויערען האָבען אידען געוואוינט העכער טויזענד יאָהר. דאָס איז די טראַגעדיע אונזערע.

אונזערע עלטערען זיינען געקומען קיין מיינץ צוזאַמען פּיליכט מיט די רוימער. שפּורען פון אידען ווייזען זיך נאָך פון פאַר קריסטוס צייטען, אין די רהיין=געגענדען.

שוין אין פערטען יאָהרהונדערט האָט די וואָרמס'ער קהלה געבליהט, און די לעגענדע דערצעהלט אפילו, אַז „נאָך דעם ערשטען חורבן האָבען זיך די אידען בעזעצט אין וואָרמס. און ווען עזרא איז פון בבל קיין ירושלים געקומען און דאָס נייע בית=המקדש געשטעלט, האָט ער אויך געשיקט בריף צו די אידען פון וואָרמס, אַז זיי זאָלען קומען עולה רגל זיין קיין ירושלים, נאָר אַזוי ווי עס איז זעהר ווייט געווען פון דייטשלאַנד קיין ירושלים, האָבען איהם די וואָרמס'ער אידען אָבגעענטפערט, אַז ווען ער, עזרא, וואוינט אין גרויס ירושלים, זיצען זיי אין קליין ירושלים און זיי האָבען זייער אייגענעם בית=המקדש, זייער שוהל, און בעדאַרפען ניט געהן קיין ירושלים. צוליעב דעם האָט זיי גאָט געשטראָפט און געשיקט אויף זיי די קרייץ=צוגן..."

יעדענפאַלס איז בעוואוסט, אַז צייט העכער טויזענד יאָהר האָבען די אידען געוואוינט אין מיינץ, געהאַט גרויסע ישיבות, זייער איינפלוס אויף דעם אַלוועלטליכען יודענטהום איז אַזוי גרויס געווען און אפשר

פיעל גרעסער, ווי פון די ישיבות אין יבנה, אין פּומבדיתא, וואו דער תּלמוד איז געגרינדעט געוואָרען. פון דאַנען האָבּען זיך די אידען פערשפּרייט איבּער גאַנץ דייטשלאַנד און עס איז מעהר ווי זיכער, אַז מיר אַלע, די אידען פון די סלאַווישע לענדער, קומען אויך אַרויס פון אַט די אידען פון מיינץ — און דאָך איז אין מיינץ ניט געבּליעבּען קיין שפּור פון יענעם גרויסען לעבּען, קיין איין בנין, קיין איין צייכען, וואָס זאָל אייך דערצעהלען פון יענער גרויסער צייט.

די אַלטע אידישע שוהל פון דער מיינץ'ער קהלה איז אָבּגעבּרענט געוואָרען אויס נקמה־געפיהל צו די גוים פון אַ גע'שמד'טען אידען. מורא האָבּענדיג, אַז די קריסטען זאָלען ניט מאַכען פון דער שוהל קיין קירכע, האָט אַ גע'שמד'טער איד, וועלכען דאָס געוויסען האָט געפּייניגט, זי אונטערגעצונדען און אַליין געוואָרפען זיך אין די פלאַמען און פאַרבּרענט געוואָרען מיט איהר. אויך די שוהלען, וואָס זיינען געשטעלט געוואָרען נאָך די קרייץ־צוגען, זענען אַלע פאַרבּרענט אָדער פאַרניכטעט געוואָרען אין פאַרשיעדענע פּאָגראָמען און אידען־פאַרפאָלגונגען, וואָס די מיינצער קהלה האָט דורכגעלעבּט דורך איהרע לאַנגע יאָהרען.

אין דער צייט פון „שוואַרצען טויט" זענען די אידען פון מיינץ כמעט אַלע אומגעקומען און אַלע זייערע שוהלען זענען פאַרבּרענט און פאַרניכטעט געוואָרען. אפילו זייערע בית־עלמין'ס האָבּען קיין בּעסערען מזל נישט געהאָט. אַזוי ווי מען האָט נאָך די אידען אַרויסגעטריבּען פון דער שטאָדט, האָבּען די קריסטען צושלעפּט די שטיינער פון בית־עולם און זיי איינגעמויערט אין זייערע הייזער. מיינצער אַלטע הייזער זיינען פול מיט אידישע מצבות. אין מיינצער „גערמאַנישען מוזעאום" געפינען זיך אידישע מצבות, וואָס זיינען אַלט נײַן הונדערט, טויזענד יאָהר, וואָס מען האָט געפונען ביים אַראָפּרייסען פון אַלטע הייזער. יעצט ערשט, ווען די דייטשען האָבּען געמוזט צוברעכען די פעסטונגען פון מיינץ ביים טייך ריין, נאָך דעם ווערסאַילער טראַקטאַט, האָט מען געפונען זעהר פיעל אַלטע אידישע מצבות, פון זיבּען, אַכט, נײַן הונדערט יאָהר, איינגעמויערט אין די פעסטונגען. אָפטמאָל טרעפט זיך, אַז דורך אַ צופאַל געפינט מען אַן אַלט לאַטייניש ספר, וואָס איז געבּונדען אין מיינץ, איז אין זיינע טאָוולען איינגעקלעפּט אַן אַלטער העבּרעאישער מאַנוסקריפּט.

דער אַלטער בית עולם איז אינגאַנצען פאַרשאַטען. עס געפינט זיך אויף איהם אַ נייער בית־עולם, און אויף דעם נייעם בית־עולם געפינט זיך שוין ווידער אַ נייער בית־עולם.

גישט אַזוי לייכט איז עס די אידען אין מיטעלאַלטער אַנגעקומען צו קריגען אַן ערלויבניש אויף אַ בית־עולם.

די עלטסטע מצבה אויפ'ן נייעם בית־עולם איז אַלט צוויי הונדערט יאָהר, נאָר אונטער די מצבות פון נייעם בית עולם געפינען זיך קברים, וואָס מוזען זיין עלטער העכער פון טויזענד יאָהר. די עלטסטע שוהל, וואָס געפינט זיך היינט אין מיינץ, איז אַלט אַכטציג יאָהר, אָבער זי שטעהט אויף אַ פּאַסאַדע פון נאָרמאַנישע שטיינער, וואָס מוז זיין אַלט אַכט—ניין הונדערט יאָהר. אַזוי געפינט זיך ניט אין מיינץ קיין צייכען, וואָס זאָל אייך דערמאָנען אָן יענע אַלטע גרויסע צייט, אַחוץ דער העברעאישער מאַנוסקריפּט, וואָס איז געשריבען געוואָרען אין צייט פון די ערשטע קרייץ־צוגן וועגען די רדיפות אויף די אידען אין מיינץ, וואָס געפינט זיך אין דער אידישער קהלה.

דאָס וואָס אין אַזאַ אַלטע אידישע שטאָדט ווי מיינץ געפינט זיך גישט קיין אײן בנין, קיין אײן צייכען, קיין אײן דענקמאָל פון אידישע אַלטערטהימליכע צייטען, איז עס דער דייטליכסטער רעדענדיגער צייכען פון אידישען לעבען. אַ טויזענד יאָהר אידיש לעבען — אָבגעווישט פון דער ערד'ס פּנים.

האָבען די קריסטען צושטערט יעדען צייכען פון אידען אין שטיין און האָלץ, אָבער דעם אידען האָבען זיי ניט געקענט אויסראָטען. די קהלה פון מיינץ צעהלט אין היינטיגען טאָג ביז אַ צעהן טויזענד אידישע נפשות פון די אַלטע מיינץ'ער אידען און נאָך מעהר פון אונזערע אידען, געווע־זענע רוסישע סאָלדאַטען, קריעגס־געפאַנגענע, אָדער אידישע אַרבייטער, וואָס די דייטשען האָבען אין די יאָהרען פון קריעג געשיקט אין די קוילען־גריבער אַרבייטען. זיי רייסען זיך אַרויס פון די קוילען־גריבער און קומען אין די שטאָדט אַריין. אין די זעלבע „סינאַגאָגען־גאַס“, וואו עס שטעהען די רעשטען פון אַן אַלטע שוהל — וואוינען גאַליציאַנער, אונגאַרישע און אויך רוסישע אידען, וועלכע האָבען אַ אייגענע שוהל, אַ מקוה מים אַלע זיבען זאַכען, ווי אין דער היים, און פיהלען זיך דאָ אַזוי ווי זיי וואָלטען צוריקגעקומען אין דער אַלטער, אַלטער היים...

דער וועג פון מיינץ קיין וואָרמס פיהרט איבער גאָלדען־רייכע שימערענדיגע וויין־בערג איבער דער גאַנצער לענג פון רהיין. דאָ אויף די פעלדער זענען געבוירען געוואָרען די לעגענדען פון געזאַנג „ניבע־לינגען“, וועלכע איהר הערט אין וואַגנער'ס געזאַנגען, אין די קאַלטע ווינטער־נעכט. דאָ, אויף די פעלדער, האָט געוואוינט זיעגפריעד, דער פיעל־געליעבטער.

איך בין נישט געפאָהרען מיט דער באַהן; בעטרעטען האָב איך געוואָלט דעם באָדען פון יעדען שטעדטעל און דאָרף פון דעם שטיק לאַנד, אין וועלכען נישט נאָר די העלדען פון די „ניבעלינגען“ האָבען געוואוינט, נאָר אויך די העלדען פון מיין אייגענער געשיכטע, די פאָטערס פון אונזערע היימישע אידען.

מיין וועג ליעגט פאַרביי דעם מיינץ'ער אַלטען דאָם (קלויסטער).

אַ טרוקענער, רייפער, לעצטער הערבסט־טאָג. די זון שטעהט איבער די שפיצען פון דעם מיינץ'ער דאָם. אין דעם דאָזיגען אַלטען דאָם האָבען זיך אויסבעהאַלטען די אידען פון די פּאָגראָמען פון די ערשטע קרייץ־צוגן. איך געה אַריין אין דאָם, לאָז זיך אַריינפיהרען אין דעם קאַמער, וואו עס האַלטען זיך אויף די אוצרות פון דאָם. דאָ, אין דעם קאַמער, האָט זיך בעהאַלטען ר' קלונימוס מיט די פרנסים פון מיינץ, ווען די קרייץ־צוגן זענען אין שטאָדט אַריינגעקומען, און דאָ האָבען זיי זיך איינע די אַנדערע אויסגע'שחט'ן.

אָ, שטום זענען די דיקע פיער־עקעדיגע שטיינער מויערען. פיעל מעהר ווי גאָלד און זילבער, צלמים און טהייערע זיידענס־געוועבטע און מיט גאָלדענע פעדים־גענעהטע קירכען־קליידער בעהאַלטען אין זיך די שטיינערנע מויערען פון דאָם.

די אין די מויערען איינגעזאַפּטע און שוין לאַנג פאַרטריקענטע בלוטפלעקען פון די אידישע הייליגע, וואָס האָבען זיך אויסגע'שחט'ן אויף קידוש השם. ווער קען זאָגען וועלכעס איז מעהר הייליג, צי יענע בלוט, וואָס רינט פון קריסטוס'עס וואונדען אויסגעשניצט אויפ'ן האָלץ־קרייץ, וואָס הענגט אויבען אין דעם דאָם, בעציערט מיט ברילליאַנטען און טייערע שטיינער, צו וועלכען די פרומע קריסטען קניען, צי דאָס אונגעזעהענע, שוין פון לאַנג אין שטויב און מויער איינגעזאַפּטע, בלוט פון די אידישע

קדושים, וואָס האָבען זיך אויסגע'שחט'ן איינע די אַנדערע און נישט געוואָלט זייער אמונה איבערטוישען —

וואָס איז דאָ אין דעם טיעפען בעהאַלטענעם קעלער פון גרויסען דאָם? גאָר לאָמיר דערצעהלען כּסדר:

אַז איך בין אַריינגעקומען אין דעם אַלטען „דאָם“ האָבען מיר באַגעגענט צוויי גלחים. איך האָב זיי געבעטען, אַז זיי זאָלען אַזוי פריינד־ליך זיין און מיר ווייזען די „סאַקרעסטאַ“, וואו עס האַלטען זיך אויף די אוצרות פון דער קירכע.

— די אוצרות פון דער קירכע? — וואונדערען זיי זיך, — וויר האָבען מעהר קיינע שעטצע.

— נישט די שעטצע וויל איך זעהן — ענטפער איך זיי אָפּ, — נור אין דער „סאַקרעסטאַ“ האָבען זיך די אידען געפליכטעט פון די קריסטען אין דער צייט פון די ערשטע קרייץ־צוגן, און איך וויל די ווענט אָנקוקען.

— אַלזאָ, — ענטפערען מיר אָפּ די גלחים, — אַמאָל האָבען זיך די אידען געפליכטעט פאַר די קריסטען. היינט מוזען זיך די קריסטען פליכטען פאַר די אידען.

— ווי אַזוי מיינען זי דאס? — פרעג איך די גלחים.

— גאַנץ איינפאַך, די אידען רעגיערען די וועלט, און זיי האבען דייטשלאַנד פערניכטעט. וואַר עס נישט דער יעקב שיף אין אַמעריקאַ, דער געזאַגט האָט: „דייטשלאַנד דירפטע נישט דעם קריעג געווינען“?

— זינד דען די פראַנצאָזען יודען? — פרעג איך איהם.

— אויך די פראַנצאָזען זינד יודען.

(עס האָט זיך טאַקע אַרויסגעוויזען, אַז דער גלח האָט געבעד רעכט געהאַט: דער פראַנצויזישער קאָמענדאַנט פון דער אַרמעע, וואָס אָקופירט די רהיין־געגענד, איז אַ איד).

געזעהן, אַז איך קען גאָר נישט קעגען דעם גלח מאַכען, רוף איך זיך אָן: נו, יאָ, אויך דער הערר גאָט איז אַ יודע.

— ווי אַזוי דען? — פרעגט ער מיך.

— דער פאָטער און דער זוהן, — לעג איך איהם צו.

— אַזוי מיינען זי. — און דער גלח האָט שוין געשוויגען און געפיהרט מיך די „סאַקרעסטאַ“ ווייזען.

געפֿירט מיך איבער טונקעלע קאָרידאָרען. שװאַרצע פּאַרצײַטענדיגע שװערע בראָנזענע טירען האָבען זיך אויפֿגעעפֿענט, אַרײַנגעבראַכט מיך אין דושנע פֿאַרמאַכטע קעלערען, װאו עס איז גאָרנישט געװען צו זעהן, נור שװערע שטומע שטײַנערדיגע װענט און געװעלבטע באַלקענס, און איבער דער פֿאָרלאָגע האָבען זיך אַרומגעװאַלגערט אײַזערנע קײטען און עפּעס אַזעלכע כּלים, װי די מאַרטערן-געװעהר פֿון דער צײַט פֿון דער אינקװיזיציע.

מיר איז געװאָרען אַביסעל אונהײמליך, און מיט אַן אמת, נאָך דעם געשפּרעך, װאָס איך האָב געהאַט מיט דעם גלח — האָב איך מורא געקראָגען.

— האָפֿענטליך לאָזען זײ מיך ניט היער! — זאָג איך צו דעם גלח, זעהענדיג װי ער פֿערמאַכט הינטער מיר די שװערע בראָנזענע טהיר פֿון קעלער. װאָרום אַרום מיר זענען געװען שװערע טרוגעס.

— האָבען זי קײן אַנגסט ניט. היער רוהען נאָר גוטע קריסטען.

— גאָט זײ דאַנקען, — ענטפֿער איך איהם אָפּ און איך אײַל זיך װי אַמשנעלסטען אַרויסצוגעהן פֿון קעלער, אין װעלכען אידען האָבען זיך בעהאַלטען פֿאַר די קרײַץ-צוגן און פֿון װעלכען עס איז איצט געבליבען ניט מעהר נאָר די פֿיערעקענדיגע שטײנערנע װענט. פֿלינק לויף איך אַרויס פֿון דאָס און דער אויטאָ פֿיהרט מיך מיט אימפּעט פֿון די אַלטע הײַזער-גאַסען אין פֿרײַען פֿעלד אַרויס און באַלד שימרירען די װאַסערען פֿון רהײַן.

— גאָט, װאָס פֿאַר אַ רײַכע פֿעלדער! — נײַן, דאָס זענען ניט קײן פֿעלדער — גאָלדענער װײַן פֿינקעלט זיך אין דער זון אויף קלײנע בערג-לעך, העכער, װאָס אַמאָל העכער ציהען זיך אױס די בײטען פֿון די רײַפֿע װײַנטרויבען.

גין-גאָלד זענען די בלעטער און גין-גאָלד איז דער װײַן, װאָס בע-האַלט זיך צװישען די בלעטער. אויסגעשטעלט רײַהענװײַז, אַזױ װי די אויסגעמושטירטע סאָלדאַטען, שטעהען זײ רײַהע נאָך רײַהע די בײמען װײַן-פֿעלדער, קריכען װאָס אַמאָל העכער און בעדעקען די גאַנצע אויבער-פֿלעכע פֿון בערג און טהאָלען. און אונטען, בײַ אונזערע פֿיס, פֿינקעלט זיך אין זילבער-שײַן דער אויבערפֿלעך פֿון רהײַן.

דער װײַן איז רײַף און עס קריכען אַרום צװישען די בײמען װײַנ-

שמאָקען פויערים און פויערטעס און קלייבען אויף די הענגלעך ווייגטרויבען, וואַרפען זיי אין קויבערס. איבערן וועג שטעהען גרויסע טינען, טראָגען זיי צו די קערב וויינטרויבען צו די טינען און קוועטשען אוים דעם וויין גלייך דאָ אויפ'ן וועג, אין פעלד, אין די גרויסע טינען אַריין. און נישט נאָר אין פעלד אַליין איז דער וויין רייף געוואָרען, נאָר אויך אין דער לופט. עס דאַכט זיך, אַז די לופט איז פול מיט וויין=שטאַרקייט. עס גיסט זיך דער וויין אַראָב פון די משופע'דיגע פעלדער אין רהיין אַריין און די וואַסערען פון רהיין זענען פול מיט ווייסען, שטאַרקען רהיין=וויין. די לופט און די ווינטען זענען אָנגע'שכור'ט פון וויין און דער וואַנדערער איבער די פעלדער ווערט אויך געטריבען פון וויין. איך מאַך צו מיינע אויגען און זעה געשטאַלטען: אָט שיינט אויף פאַר מיר דער וואונדערבאַרער געהיימניספולער גאָרטען פון רויזען, פון וועלכען די דייטשע לעגענדע דערציעהלט, אַז ער בליהט ערגעץ אויפ'ן ברעג פון רהיין צווישען די וויין=גערטנער, און נאָר די אויסערוועהלטע, די וואָס ווייסען דעם געהיימען געשפרעך, קענען אין דעם גאָרטען פון רויזען אַריינקומען. דאָרט, אין דעם רויזען=גאָרטען, וואוינען די וואונדערבאַרע טעכטער פון רהיין=פאָטער, און עס בליהט אין איהם דער וואונדער=וויינשטאָק, וועלכער, ווען מען געניסט פון זיינע טרויבען, טרינקט מען פון דעם אייביגען יוגענד= און ליעבעס=קוואַל.

און אָט קומט איבער די וועלען פון רהיין צו שווימען אַ ווייסע, ווייסע שוואַן און שווימט נישט אויף דער שוואַן דער שוואַנען=ריטער?! און רייט נישט, ביים רהיין=ברעג, זיגפריעד, און האַלט זיין ראָזעמינדע ביי דער האַנד?!

הערט, — דאַכט זיך אייך נישט צו פאַרנעהמען דאָס געזאַנג פון די לאָרעליי, וואָס שווימט פון די וואַסערען אַהער?!

אָבער אין מיטען ווערען מיינע חלומות צושטערט — איך זעה איבער די וועלען פון רהיין אַנ'איינזאַמען אָרון שווימען, אַנ'אָרון פון אַ הייליגען רבי, וואָס שווימט אין זיין שטאָדט אַריין צו קבר אבות צו קומען, אדער אַנ'איינזאַמע ספר תורה, וואָס אַ געפאַנגענער רבי האָט פון דער פעסטונג אַרויסגעשיקט איבער די וועלען פון רהיין קיין וואָרמס צו דער אידישער קהלה.

און איבערן וועג געהט אַ אידעל, אַ אידעל אין אַ רויטע מיצע מיט

אַ געלען פלעק פון הינטען, האַלט אַ זעקעל אויפ'ן פּלייצע און אַ שטעקען אין דער האַנד.

— פון וואַנען גערט איהר, איד?

— דאַס גערט איך פון דאָרף אָפּענהיים אַוועק. דאָס אָרט איז פול מיט רשעות. וועל איך אין די סלאַווישע לענדער געהן. אי"ה דאַרט זיך צו באַזעצען. מען זאָגט, עס איז דאָרט אַ מקום פּרנסה, און די שררים גיבען רשות אַ שוהל צו בויען און אַ בית הקברות איינצוריכטען. וויל איך דאָרט מיין שטאַם פערפלאַנצען.

און טאַקע באַלד וועקען מיך די רעדער אויף דעם שטיינער-ברוק אויף; איך קוק זיך אַרום — קליינע, קליינע שטיינערנע הייזלעך מיט רויטע ציגעל-דעכער, בלויע לאַדענס, קומען מיר אַזוי בעקאַנט פאָר. בין איך דאָ נישט אַמאָל געווען? האָב איך דאָ אַמאָל נישט געלעבט? איך זעה אין אַ הייזעל, אונטערן פענסטער, איינגעמויערט איז אַ שטיין מיט העברעאישע ווערטער. איך קריך אַרויס פון וואַגען, קוק זיך אַרום וואו בין איך — איך געפין זיך אין שטעדטעל אָפּענהיים.

די גויים פון אָפּענהיים צושלעפּען די שטיינער פון אַלטען בית-עולם און בענוצען זיי אויף ווינקעל-שטיינער צו זייערע הייזער. איך לעז איבער דעם מצבה-שטיין: „האשה מרת אסתר בת נדיבים". ווער ווייס וועמענס שטאַם'ס מוטער פון אַ היינטיגע פערוויינטע אידישע משפּחה איז איינגעמויערט אין די ווענט פונ'ם קליינעם הייזעל אין אָפּענהיים?

איך האַלט זיך אָב אין שטעדטעל, קריך אין די געסלעך אַרום. דאָ האָבען אַמאָל געוואוינט די אַלע שטאַם-פּאַטערם פון די אָפּענהיימערס. אין וועלכען שטעדטעל געפינט זיך נישט קיין אָפּענהיימער? געוועהנליך איז אַזאַ איד, וואָס הייסט אָפּענהיימער, שוין אַ היינט-מאָדישער: טראָגט קאַמאַשען, נישט קיין שטיוועל, און אַ וויים-געפּרעסט קראַגענדעל און רעדט איידעל, מיט דייטשע ווערטער געמישט. האַנדלען האַנדעלט אַזאַ איד, וואָס הייסט אָפּענהיימער, מיט וויין אָדער מיט אַנדערע איידעלע מסחרים, איז אַ מפונק, געהט אָנגעטהון פריה-מאָרגענס אין אַ זיידענעם שלאַף-ראָק, טראָגט אַ קאַפּעל מיט אַ טראָלד אויפ'ן קאָפּ, און טרינקט קאַפע מיט פּוטער-קוכען יעדען שבת אין דער פריה. אָפּענהיימער איז געוועהנליך דער נגיד פון שטעדטעל. אַ גרויסער בעל יחוס, יעדענפאַלס אַ שענער נאָמען פאַר אַ שידוך. אָט די אַלע „אָפּענהיימערס" קומען אַרויס

פון דעם שטערטעל אַפּענהיים. און, אַז איך האָב זיך אַרומגעדרעהט צווישען די געסלעך פון אַפּענהיים, האָב איך געזוכט דעם גייסט פון ערשטען „אַפּענהיימער”, דער טאַטע פון אַלע „אַפּענהיימערס”. און איך האָב איהם געפונען.

אַזוי ווי איך שטעה אַזוי און קוק זיך צו צו די קליינע הייזקעלעך, קריכט אַרוים פון אַ קליין, קליינע טהיר אַ קליין אידעל, אָנגעטהון אין אַ סאַמעטענעם פיער־עקיגען קאַפּעל מיט אַ טראָלד אויפ'ן קאָפּ, אין אַ סאַמעטענעם שלאָף־ראָק און רויטע שטעק־לאַטשען, האָט געהאַט אַ וויס־זילבערען קורץ־געשוירען בערדעל, וואָס איז געווען זעהר ריין אויסגעקעמט, האָר אין האַר, האָט געהאַלטען אין דער האַנד אַ זילבערען טאַבאַק־פּושקעלע, און מיט די צוויי פינגער אַ שמעק טאַבאַק געטהון. פרעגט ער מיך מיט אַנ'איידעל שטים, און אַנ'איידעל בליק פון זיינע בלאַסע אויגען, וואָס זענען געווען איינגעפאַסט אין זיידענע ברעמען.

— וועמען זוכען זי?

— הערדען אַפּענהיימער — ענטפער איך.

— דאָס בין איך, זאָגט דאָס דייטשע אידעל, — הערר אַפּענהיימער, אויס אַפּענהיים.

איך בין שטעהן געבליבען אַ פערציטערטער און אַ דערשראָקענער, עס האָט זיך מיר געדאַכט, אַז דער גייסט פון אַלע „אַפּענהיימער” האָט זיך אויפגעהויבען פון קבר און איז ערשיענען פאַר מיר. פאַר פאַרוואונדערונג האָב איך גאָרנישט געקאָנט רייִדען.

— זוכען זי פיעלייכט וויין צו קויפען, דעם איידעלסטען רהיין־וויין? — אַ ציטער האָט מיך אָנגעכאַפּט, איך בין אַרייִנגעשפּרונגען אין דעם אויטאָמאָביל און געשריגען צום שאָפער: — שנעלער, פאַרווערטס, נאָך ווארמס.

בײם טײך רהײן

אויף די װעלען פון רהײן טראָגט זיך אַנ׳אײנזאַמער אָרון. עס הויבען זיך די װעלען, שטורמען זיך און װאַקסען אויס אין הויכע װאַסער=בערג. באַלד פאַלען די בערג, װאַרפען זיך און גראָבען זיך אַרײן אין טיעפע טהאָלען. דאָס בלאָזט אויף דער װינט דאָס װאַסער פון רהײן, אָבער דעם אָרון מײדען די װעלען מיט רעספּעקט אויס. זײ בויגען די קעפּ און װאַרפען זיך װי אונטערטעניגע הינט, די װעלען פון רהײן, און טראָגען מיט אונטערטעניגקײט אויף זײער קאַרג דעם געהײמניספולען אָרון. קײנער װײסט נישט װאָס אין אָרון געפינט זיך. ערשטױנט שטעהען די פישערס אין זײערע שיפלעך און זעהען צו װי עס טראָגען די שטורמדיגע װעלען מיט אונטערטעניגקײט אַ הײליגען בר=מינן׳ס קאַסטען. די נײגעריגקײט רופט אַרויס די װײבער און די קינדער פון די נידעריגע הײזלעך, װאָס שטעהען אויפ׳ן ברעג. עס װעקען זיך אויף די װײן=קלײבערס פון די גליהענדע װײן=גערטנער, װאָס װאַקסען אויף די בערג, בײ די ברעגען פון רהײן, און קוקען מיט פאַרװאונדערונג און שרעק אויפ׳ן הײליגען קאַסטען, װעמענס הײליגע רעשטען רוהען אין דעם אָרון, װעלכען די װעלען טראָגען אַזוי אונטערטעניג. בחנם שװימען=צו פישער און שיפער און װילען אַרויסנעמען דעם קאַסטען — קײנער קען צו איהם נישט צוקומען. עס פּאַטשען צוריק די װעלען און װי בײסענדע הינט לאָזען זײ קײנעם נישט צו צו איהם.

פון קעלן איז ער אַרויסגעשװאומען, דער קאַסטען, און געבליבען איז ער שטעהן בײם ברעג פון שטאָדט מאגענצא (מײנץ). ס׳קומען אַרויס דער בישאָף און גלחים, באַגלײט מיט הײליגע פעהנער און קירכען=גע=

זאַגג, דעם הייליגען וואָס רוהט אין אָרון צו עמפּפּאַנגען, פון וואַסער אַרויסצושיפּען, אין דעם הייליגען דאָס פון מיינץ אויפצוגעהמען אַלס רעליקווע פאַר קומענדיגע דורות אויסצושטעלען. אָבער קיינער קען צום אָרון נישט צוקומען. אויפגעהויבען האָבען זיך די וועלען און אַרומגעשטעלט זיך אַ וואַנד אַרום אָרון. אין מיינץ ביים ברעג בלייבט ער דאָך שטעהן — דאָ איז ער אָנגעקומען, דאָ זוכט ער עפּעס און דאָ וויל ער בלייבען. דעמאָל קומען אויך אַרויס צום ברעג פון טייך די פאַרשעמטע אידישע קהלה פון מיינץ. און עס דערקענען די אַלטע אידען פון מיינץ דעם הייליגען רבי מר אהרן, וועלכער איז אַוועק פון מיינץ קיין קעלן אַ רב צו ווערען און איז, נאָכ'ן טויט, אין זיין אָרון צו זיין פּאַטער-שטאָדט געקומען צושווימען, דאָרט צו קבר ישראל ביי זיינע עלטערן צו קומען.

און ווי אַנדערש דען זאָלען אידען קומען אַהיים אין זייערע פּאַטערשטעדט צו קבר אָבות צו קומען?

אַז מים גזלנים איז פול דער וועג. און ווער עס וועט דעם איר טראָגען, וועט ער איהם הרג'ענען איידער ער וועט נאָך דערלעבען אַהיים צו קומען צו שטאַרבען. מוזען זיי זיך דאָך מיט די וואַסערען פון רהיין באַנוצען. און נישט בלויז הייליגע ארונות מיט אַלטע רבנים קומען אויף די וועלען פון רהיין צו שווימען. אין דער אַלטער שוהל, אין וואָרמס, ווייסט מען אויך נאָך ביז היינט, אַז אין אָרון קודש שטעהט אַ ספר-תורה, אויף הירשען-פעלעכלעך געשריבען, וואָס איז אָנגעקומען אין דער שטאָדט צו שווימען אויף די וועלען פון רהיין. דאָס האָט דער רבי ר' מאיר פון ראָטהענבערג, דער מהר״ם, וואָס איז געזעסען אין טורמע געפאַנגען זיין גאַנצעס לעבען. — דאָס האָט ער אין טורמע די ספר-תורה געשריבען און צו די אידען אין וואָרמס געשיקט דורך די וועלען פון רהיין.

אַ הייליגער טייך איז דער רהיין, נישט נאָר בלויז פאַר די דייטשען, נאָך אויך פאַר אונז אידען. פול איז דער ברעג פון רהיין מיט אידישע לעגענדען. נישט נור בלויז איז דער רהיין פול מיט די לעגענדען פון די דייטשען, נישט נאָר בלויז די ליעדער פון ניבעלינגען זענען געזונגען געוואָרען אויף די ברעגען פון דעם טייך — נאָך אויך די אידישע פּיוטים, דער „ונתנה תוקף״, זענען געזונגען געוואָרען ביי די ברעגען פון דעם טייך. נישט נאָר האָבען ביי די ברעגען געוואוינט די זיגפרידס, די לאָ-

רעליים, די שוואַנגען־העלדען, די מאַנהייזערס און די אַלע אַנדערע העלדען פון וואַגנער'ס בעריהמטע אָפּעראַס — נאָר אויף דיזעלבע ברעגען האָבען זיך אויך באַזעצט די אידישע הייליגע, די רבי יהודה החסיד'ס, די רבנו גרשם'ס, די רש"י'ס, די רבי מאיר'ס פון ראָטהענבערג און אַלע אַנדערע מרנים. נאָר עס האָט זיך נאָך נישט געפונען קיין אידישער וואַגנער, וואָס זאָל באַזינגען די אידישע לעגענדען פון טייך רהיין, ווי עס האָט זיך געפונען דער דייטשער וואַגנער. ווארום קיין טייך אין דער וועלט איז נישט אַזוי אָנגעזאַפּט מיט אידישע לעגענדען ווי דער רהיין. און קיין וואַסער אין דער וועלט איז נישט געוואָרען אַזוי אויסגעמישט מיט אידיש בלוט ווי די וואַסערן פון טייך רהיין. אויף זיינע ברעגען זענען געבוירען געוואָרען די היינטיגע אידען. אַפּטמאָל דאַכט זיך אונז, לעזענדיג די אידישע געשיכטע, אַז נישט מיר שטאַמען פון די אידען, וואָס האָבען אַמאָל געלעבט אין ארץ־ישראל, נאָר מיר, די היינטיגע אידען, וואָס מיר רופען אָן „אשכנזים", דייטשע אידען, זענען אייניקלעך פון די' ערשטע אשכנזים, וואָס האָבען זיך, מיט טויזענד יאָהר צוריק, באַזעצט אין די דריי עלטסטע אידישע שטעדט, מיינץ, וואָרמס, און ספּייער, אויפ'ן ברעג פון טייך רהיין. די פאַמיליען־נעמען, וואָס מיר טראָגען היינט, שטאַמען פון אָט די שטעדט, פון די דערפער וואָס זענען אַרום די שטעדט. די שאַפּיראָס פון ספּייער, די מינצעס פון מיינץ, די אָפּענהיימערס — פון דאָרף אָפּענהיים, וואָס איז אויפ'ן וועג צווישען מיינץ און וואָרמס, די מאַנהיימס, די גוגענהיימס — איבערהויפּט אַלע „היימס", וואָס שטאַמען פון די אָרטשאַפטען, וואָס ענדיגען זיך מיט „היימס" — וועלכע געפינען זיך צעוואָרפען אויפ'ן טייך רהיין.

גייסטיג האָבען מיר ביז איצט מעהר געלעבט מיט'ן רהיין, איידער מיט'ן ירדן. אונזערע עלטערן האָבען געלעבט לויט די געזעצען און מנהגים, וואָס זענען געשאַפען געוואָרען אויף די ברעגען פון טייך רהיין, איידער מיט די געזעצען וואָס זענען געשאַפען געוואָרען ביים טייך ירדן. אונזערע סדורים זענען פול מיט תפלות, און אונזער דיקער מחזור — אָט די אַלע יוצרות, וואָס מען זאָגט אין די ימים טובים, און די אַלע קינות, וואָס מיר קלאָגען — זענען געשריבען געוואָרען, געדיכטעט און געקלאָגט געוואָרען אויף די ברעגען פון רהיין. דאָרט, אין אַ קליין שטעדטעל, אין וואָרמס, געפינט זיך נאָך ביז היינטיגען טאָג, אין אַ קלייגער שוהל, דער איינגע־

מויערטער שטוהל, אין וועלכען רש"י איז געזעסען און האט אויסגע־טייטשט פאר אונז די תורה — דעם חומש, דעם תנ"ך, די גמרות — אין וועמענס גייסט מיר לעבען ביז'ן היינטיגען טאג. רש"י מיט תוספות, אויף וועלכע מיר האבען זיך אלע די קעפ געשפיצט און זענען דורך דעם אוועלכע גרויסע חכמים געווארען, זענען געשאפען געווארען אין די ישיבות פון מיינץ און ווארמס. דארט האבען געוואוינט די „מר'ס", די „קלונימוס'עס".

ווען נישט מיינץ, וואלטען מיר אפשר נאך ביז היינט יעדער איד געמעגט חתונה האבען מיט צוויי ווייבער, אזוי ווי עס טהוען דאס די אידען פון וויסטען תימן.

דארט, אין דעם קליינעם שטעדטעל מיינץ, האט געוואוינט א איד, ביים נאמען ר' גרשון. אט דער ר' גרשון האט אונז פארווערט חתונה צו האבען מיט צוויי ווייבער. מיר רופען דאס „חרם דרבינו גרשם" — און צוליעב איהם קומט דאס ארוים דער גאנצער אומגליק, און די אלע היינ־טיגע טראגעדיעס פון די „פארשוואונדענע מענער".

אט דאס אידעל, ר' גרשון, האט אויף אונז געלעגט זיין שטעמפעל און אונז געמאכט פאר „אייראפעער".

ווען נישט ער, וואלטען מיר נאך ביז'ן היינטיגען טאג פיעלייכט געווען „אזיאטען", אדער ווי איהר רופט עס, „אינדיאנער", און מיר וואלטען געהאט צו צוויי ווייבער.

ר' גרשון איז געווען א ראש הישיבה אין מיינץ, מיט א יאהר טויזענד צוריק. ווער פון די היינטיגע אפיקורסים ווערט דאס נישט דער־ציטערט פון דעם „ונתנה תוקף"? און געהט ער נישט אין שוהל אריין, כאפט ער זיך כאטש אריין ראש השנה און יום־כפור צו הערען דעם „ונתנה תוקף". און איז ער פון אונזערע לייט, וואס „טאר נישט" געהן אין קיין שוהל — געהט ער אין קעסלערס טעאטער הערען א בעריהמטען אפערא־זינגער זאגען דעם „ונתנה תוקף". אט דער שרעקליכער „ונתנה תוקף" איז פערפאסט געווארען טאקע אין דער שטאדט מיינץ. ר' אמנון, דער רב פון מיינץ, האט זיך געלאזט צורעדען פון בישאף פון מיינץ, אז ער זאל זיך שמד'ען. ר' אמנון האט באלד נישט אבגעשלאגען דעם בישאף, נאר ער האט איהם צוגעזאגט, אז ער וועט זיך איבערלעגען. באלד

אָבער האָט איהם דאָס חרטה־געפיהל אַזוי געפייניגט, אַז ער איז געפעהרליך קראַנק געוואָרען, און אפשר האָט ער זיך דאָס לעבען גענומען, ווי נישט איינער האָט עס געטהון אין מיינץ.

פאַר'ן טויט האָט ר' אמנון זיך געהייסען טראָגען אין זיין טויטענבעט אין שוהל אַריין, און דאָרט האָט ער אויסגעוויינט פאַר גאָט דעם „ונתנה תוקף“.

נאָר צום בעריהמטעסטען זענען די שטעדט ביים טייך פון רהיין מיט זייער גרויסען „קידוש השם“. אין דער צייט פון די ערשטע קרייצצוגן. די געשיכטע, נישט נאָר די אַלוועלטליכע, נאָר אפילו די אידישע, וואָס איז פול מיט בלוט פון מאַרטירער און זעלבסט־אָפּפערער פאַר זייער אמונה, ווייסט נישט פון קיין ביישפיעל פון דעם, וואָס ס'האָבען בעוויזען די אידען פון די רהיין־געגענדען. ווען מיר בעצייכענען זעלבסט־אָפּפערונג פאַר אַן אידעאַל אַלס העלדענטהאַט, זענען די אידען פון מיינץ, וואָרמס און ספּייער געווען די גרעסטע העלדען אָהן ביישפּיעל אין דער גאַנצער מענשליכער געשיכטע. דאָס וואָס זיי האָבען געטהון פאַר זייער גלויבען, האָט קיין ביישפּיעל נישט.

מיר ווייסען פון די שפּאַנישע אידען, וועלכע האָבען פערלאָזט שפּאַניען, ווייל זיי האָבען נישט געוואָלט זיך שמד'ען. אָבער די שפּאַנישע אידען האָבען געהאַט אנוסים מאַראַנען, אַזעלכע וועלכע האָבען נישט געקענט אויסהאַלטען דעם נסיון און האָבען אָנגענומען דעם פרעמדען גלויבען געצוואונגענערהייט. די דייטשע אידען פון מיינץ, וואָרמס און ספּייער האָבען נישט געהאַט קיין אנוסים, זיי האָבען נישט אָנגענומען געצוואונגענערהייט אפילו קיין פרעמדען גלויבען, קעמפּענדיג מיט די ריטער פון די קרייץ־צוגן, און, זעהענדיג, אַז זיי זענען צו שוואַך געגען זיי, האָבען זיי זיך פּשוט אויסגעשאָכטען איינער דעם אַנדערן. אַ מוטער האָט געשאָכטען איהרע אייגענע קינדער און דערנאָך זיך. פאָטערס האָבען געשאָכטען זייערע זיהן. סצענעס פון אונבעשרייבליכען העלדענמוטה פון כאַראַקטערען. מיר האָבען דאָקומענטען, וואָס זענען געוואָרען פאַרצייכענט פון יענער צייט, פון מענשען, וואָס האָבען עס אַליין אַדורכגעלעבט. פינף אַזעלכע העבּרעאישע מאַנוסקריפּטען געפינען זיך היינט פון יענער צייט, אין וועלכע די שרייבערס בעשרייבען די האָר־שטויגענדע סצענעס.

„אויך די ריינע פרויען, די קעניג'ס טעכטער — אזוי רופט אן א שרייבער פון יענער צייט די אידישע פרויען, וואס זענען געגאנגען אויף „קידוש השם“ — האבען געווארפען זייער געלד און זילבער דורך דעם פענסטער צום פיינד, כדי זיי זאלען פערנעהמען די פיינד מיט אויפקלייבען די געלדער, אום אבצוהאלטען זיי אביסעל, ביז זיי, די פרויען וועלען צייט האבען צו פערענדיגען אויסצושעכטען זייערע זיהן און טעכטער. הענד פון ערבארמדיגע פרויען האבען געשאכטען זייערע קינדער, כדי צו טהון דעם ווילען פון זייערע בעשאפער“ (אז זיי זאלען נישט גענויט זיין צו שמד'ען זיך, ווי די שונאים האבען זיי גענויט אונטער טויטשרעק). אנ'אנדער סצענע בעשרייבט דערזעלבער שרייבער פון דער דאמאלדיגער צייט — וואס ער האט אליין דורכגעמאכט. — ווי א מוטער וואס האט געהאט פיער קינדער און זי האט מורא געהאט, אז ווען דער פיינד וועט קומען און וועט וועלען די קינדער אויס'שמד'ען זאל זי נישט שוואך ווערען, אדער די קינדער זאלען נישט שוואך ווערען און ליבערשט וועלען לעבען אין א פרעמדען גלויבען, איידער יונגערהייט שטארבען, אזוי האט זי בעשטימט זיי אליין צו שעכטען. אליין האט זי אבער קיין הארץ נישט געהאט צו שעכטען איהרע קינדער, האט זי געבעטען א חברטע איהרע, זי זאל שעכטען פאר איהר די קינדער.

ווי די פרוי האט געשאכטען איינעם פון איהרע קינדער, א „יונגעל א קליינעם און אנ'אנגענעהמען“ — זאגט דער שרייבער אין זיין לשון — אזוי האט די מוטער אויסגעשטרעקט איהרע צוויי הענד און האט אויסגעשעפט דאס בלוט, אז דאס בלוט זאל זיך נישט אויף דער ערד אויסגיסען. איינער פון איהרע יונגלעך, וועלכער האט געהייסען אהרן, אז ער האט געזעהן, אז „מען האט געשאכטען זיין ברודער, האט ער אנגעהויבען צו וויינען: „מאמע, שעכט מיר נישט“, און איז געגאנגען און האט זיך בעהאלטען אונטער א קאסטען. און זי האט נאך געהאט צוויי טעכטער בלא און מדרונא. שענע מיידלעך, די טעכטער פון ר' יהודה, איהר מאן. האבען די מיידלעך גענומען דאס מעסער און נאכגעקוקט אויב ער איז גוט שארף, אז עס זאל נישט זיין אין איהם קיין פגימה, און האבען אויסגעשטרעקט זייערע העלזער, און מען האט זיי געשאכטען פאר גאט וואס ער האט געהייסען, אז מען זאל זיין אמונה נישט פערוועקסלען, כדי זיי זאלען זיין גאנץ מיט זייער גאט. ווי די מוטער האט פערענדיגט צו שעכ־

טען איהרע דריי זיהן (אַ חוץ די צוויי טעכטער, וואָס ווי עס זעהט אויס, זי האָט געהאַט פון אַנ'אַנדערן מאַן), דאַן האָט זי אָנגעהויבען רופען איהר יונגסטען קינד, וואָס האָט זיך געהאַט בעהאַלטען הינטער דעם קאַסטען: „אהרן, אהרן, וואו ביסטו? אויך אויף דיר וועל איך קיין רחמנות נישט האָבען און איך וועל זיך נישט ערבאַרמען“. און זי האָט אַרויסגעצויגען איהם ביי די פיס פון אונטער דעם קאַסטען און האָט איהם גע'שחט'ן פאַר נאָט, און זי האָט זיך אַרויפגעלעגט אויף די גע'שחט'ענע זיהן און פאַרשטעלט זיי מיט איהרע קליידער ביז די פיינד זענען געקומען, און זיי האָבען געמיינט, אַז זי בעהאַלט דאָרט איהר געלד, האָבען זיי איהר גע'הרג'עט אויף די גע'שחט'ענע קערפערס פון איהרע קינדער“.

נישט בלויז שטאַרבען, נאָר אויך קעמפען אויף „קידוש השם“ האָבען געקענט די מיינצער אידען. זיי האָבען זיך נישט אונטערגעגעבען ביז זיי האָבען נישט געקעמפט ביז צו דער לעצטער מעגליכקייט פאַר בעפרייאונג. אָפטמאָל האָט זיי דער בישאָף, וועלכער איז דאַמאָלס געווען די מאַכט פון שטאָדט, פערראַטען. אָפטמאָל האָבען זיי פיעל פון די דריטער אויסגע'הרג'עט. ביי אַ פּאָגראָם פון אידען אין דער צייט פון שוואַרצען טויט האָבען די אידען אויסגעטויטעט איבער צוויי הונדערט ריטער.

פיעל מאָל האָבען די אידען, וועלכע זענען איבערגעבליבען ביים לעבען, דערפאַר וואָס זיי האָבען גענויטערהייט אָנגענומען דעם קריסטליכען גלויבען, געפלאָגט פון זייער געוויסען, אָבגעקויפט זיך זייער זינד מיט נקמה אויף די גוים.

אַזוי ווערט דערצעהלט פון איינעם אַ אידען, ר' אהרן, דאַכט זיך, וועלכער האָט זיך געהאַט גע'שמד'ט, כּדי צו ראַטעווען פון טויט זיין אַלטע מוטער, אונטערגעצונדען דערנאָך די שוהל פון מיינץ, כּדי די גוים זאָלען נישט מאַכען פון איהר אַ קירכע. אָבער מיט דער שוהל אַליין האָט ער זיך נישט בעגנוגענט. ער האָט אויך אונטערגעצונדען אַ האַלבע שטאָדט און איינע פון די הייליגסטע קירכען פון מיינץ אָוועקגעשיקט מיט'ן פייער, ביז ער איז ענדליך אַ ברענענדיגער אַריינגעשפּרונגען אין די פלאַמענדיגע שוהל און איז אַליין פערברענט געוואָרען. איך האָב איהם, דעם מ"ר אהרן, אַ נאָמען געגעבען דעם „ברענענדיגען אידען“.

עס איז געווען פון לאַנג אָן מיין טיעפער וואונש צו בעזוכען די

דריי עלטסטע אידישע שטעדט: מיינץ, ווארמס און ספייער, צו זעהן וואס עס איז איבערגעבליבען ביז היינט פון די אלטע אידישע בעריהמטע ישובים.

יעצט זייענדיג אין דייטשלאנד, האב איך מיין פערלאנג אויסגעפיהרט, און וואס איך האב דארט געזעהן און געהערט, וועל איך פאר די לעזער באשרייבען.

די עלטסטע שוהל אין דער וועלט

אין דעם שמאָלען שוהל־געסעל געהט אַ אידישע מוטער. זי געהט לאַנגזאַם, זאַכט און היט אָב יעדען טריט, וואָס זי מאַכט. נישט צוליעב זיך איז זי אַזוי פאָרזיכטיג און ענגסטליך, נאָר צוליעב דעם, וואָס וואוינט אין איהר קערפּער און דאַרף קומען אויף דער ליכטיגער וועלט. אַ הייליגע לאַסט טראָגט זי — נאָכדעם ווי זי איז געווען נאָכ'ן הייראַטען 7 יאָהר פּרוכטלאָז, האָט גאָט זיך צוגעהערט צו איהר איניגסטען, טיעפען געבעט און ערפילט איהר וואונש. אַ הייליג טראָגען טראָגט זי; גוטע מלאכים קומען איהר ביינאַכט צו חלום און זי הערט אין שלאָף ווי די מלאכים לערנען מיט איהר קינד תורה. אַ גרויסער הייליגער איד וועט איהר קינד זיין, וואָרום ווי קען דען אַנדערש זיין? זי האָט דאָך געבעטען דערויף ביימאָג און ביינאַכט, און אויך יעצט קומט זי צוריק פון קליינעם בית־המדרש, וואָס איז הינטער דער שוהל, וואו רש"י זיצט אין זיין איינגע־מויערטע שטוהל, אויבען־אָן, אַרום איהם זיינע תלמידים, און טייטשט מיט זיי אוים דעם חומש. יעדען טאָג שטעלט זי זיך הינטער רש"י'ם בית־המדרש, כּדי איהר קינד אין איהר בויך זאָל זיך איינהערען צו די ווערטער פון גאָט. און ווי זי געהט אַזוי צוריק פון בית־מדרש'ל צו איהר שטיבעל דורך דער ענגער שוהל־געסעל, טראַכט זי אין זיך: איהר קינד וועט אויך די זכיה האָבען צו זיצען אינאיינעם מיט די תלמידים פון רש"י אין קליי־נעם בית־המדרש און זי וועט קומען און וועט זיך שטעלען הינטער דער טהיר פון בית־מדרש זיין קול התורה צו הערען. טראַכט זי אַזוי די זיסע געדאַנקען און שטעלט טריט ביי טריט, זאַכט און פאַמעלער, נאָהענט ביי דער האַרטער וואַנד פון שוהל, אַז עס זאָל איהר חלילה גאָרנישט געשעהן. נישט צוליעב זיך איז אַ אידישע מאַמע אַזוי פאָרזיכטיג, נאָר צוליעב דעם

הייליגען מראָגען, וואָס זי מראָגט אין זיך. און ווי זי געהט אַזוי טיעף פאַרזונקען אין איהרע זיסע געדאַנקען, זעהט זי ווי עס קומט אָן אַ ווילדער רייטער צורייטען; אָנגעטהון אין גאַנצען אין אייזען, מיט אַ גרויסער שפּיז אין האַנד, לאָזט ער זיך מיט דעם גאַנצען אימפּעט פון זיין ווילד=יאָגענדען פערד איבער דער ענגער שוהל=געסעל. דאָס געסעל איז ענג, ווי אַ קליינער, שמאָלער דורכגאַנג, נישטאָ קיין טהיר, קיין הויז, וואו מען קען זיך בעהאַלטען, נאָר האַרטע, שווערע פיער=עקעדיגע שטיינער פון דעם שווערען שוהל=מויער. און דער רייטער רייט ווילד און האַסטיג גלייך אויף דער אידישער טראָגעדיגער מוטער אַרויף. דאַמאָלס לעהנט זיך די אידישע מוטער אָן אָן די שטיינערנע מויער פון דער שוהל, שפּרייט אויס איהרע הענט אויף דעם שטיינערנעם מויער פון דער שוהל און גיט זיך איבער צו גאָט'ס חסד.

די האַרטע, שווערע שטיינער ווערען ווייך און קענטיג, ווי זיי וואָלטען געווען פון טייג געמאַכט, און עס קנייטשט זיך שטיין אין שטיין איין, רוקען זיך צוזאַמען און הוילען אויס אַ באַהעלטניש, צו בעהאַלטען אין זיך די טראָגעדיגע אידישע מוטער ביז דער בייזער רייטער אויף זיין ווילד פערד וועט פאַרבייריטען און די סכנה וועט פאָראיבערגעהן.

און ווירקליך, זיצט איהר אין וואָרמס, זעהט איהר נאָך ביז היינט בעשיינפערליך דעם קנייטש אין דער דיקער שוהל=מויער. איהר פערשטעהט נישט צו וואָס די אויסהוילונג אין דער וואַנט איז געמאַכט, סיידען נאָר פאַר אַ נס וועגען, אַז אַ טראָגעדיגע אידישע מאַמע זאָל זיך קענען בעהאַלטען אין איהר פון ווילדע רייטער.

וואָלטען ביי אַנדערע פעלקער אַזעלכע לעגענדען געווען, און וואָלט נאָך ביז היינטיגען טאָג ביי זיי געבליבען עהנליכעס צו דער שוהל=וואַנד מיט דעם נס=קנייטש אין איהר — גאָט מייגער, וואָס פאַר אַ פאַראַדען מען וואָלט צוליעב אַזאַ וואַנד געמאַכט. אַ האַלבע קריסטליכע וועלט וואָלט געפּילגרימט צו דער וואַנד, אום צו רייבען אָן איהר זייערע דומאַפּישע פּים און הענד, און וואָלטען מיילען=וועיז קניענדיג געקראָכען צו איהר. ביי אונז זענען קיין הייליגע נישטאָ, און מיר גלויבען נישט אין נסים.

אָבער די לעגענדע איז הייליג נישט דורך איהר וואונדער און נס=מעשה, נאָר דורך איהר טיעפען סימבאָל פון דעם גאַנצען אידישען לעבען

אין מיטעלאַלטער. ווער דען זאָל ראַטעווען אַ טראָגעדיגע אידישע מאַמע פון אַ ווילדען רייטער, ווען נישט אַ נס?

וואָרמס איז פול מיט נסים, פול מיט לעגענדעס; יעדע שטיקעל ערד איז היילינ. שטעהט איהר ביי דער וואַנד פון דער עלטסטער שוהל אין דער וועלט, געהט איהר דורך די געסעל, אין וועלכער עס איז אַ רש״י געגאַנגען, זעהט איהר אַ וואַנד, אין וועלכער עס איז דאָ אַ קניישש אויס־געהוילט פון אַ געהיימער האַנד — זייט איהר אַ פרומער אָדער אַ פריי־געזאָנענער — אַ מאָדנער געפיהל נעמט אייך אָרום, אַ היילינער ציטער געהט דורך אייער לייב; אייער נשמה ווערט געלייטערט, און נישט ווילענ־דיג הויבט איהר אָן אויך צו גלויבען אין אַלע לעגענדעס; אַנ׳עהרפורכט נעהמט אייך אָרום פאַר דער היילינקייט, וואָס וויהעט אַרוים פון די טונ־קעלע, פייכטע ווענד, און עס דוכט זיך אייך, ווי איהר פיהלט אויסצוטהון די שיך צוליעב דער היילינקייט פון דער ערד, אויף וועלכער איהר טרעט.

אין וואָרמס איז היילינ די ערד; די שוהל אין וואָרמס איז אַ היילינע נישט בלויז דערפאַר, וואָס זי איז די עלטסטע אין דער וועלט, נאָר דער־פאַר, וואָס זי האָט דורכגעלעבט מעהר פון אַלע אַנדערע שוהלען. אָה, ווען איהרע ווענט וואָלטען געקענט ריידען! זיי וואָלטען אייך דערצעהלט פון די קרייץ־צוגן, זיי וואָלטען אייך דערצעהלט פון „שוואַרצען טויט, פון טעג פון „פערגיפטעטע ברונימער“, פון עלילת דם׳ס און אַנדערע טרויער־טעג. די שוהל דערמאָהנט אייך ווי אַנ׳אַלטע, אַלטע פעסטונג, וואָס איז אויסגעשטאַנען פיעל בעלאַגערונגען, פיעל מלחמות. און וועלכע פעסטונג איז נאָך אויסגעשטאַנען אַזוי פיעל בעלאַגערונגען, ווי די וואָרמס׳ער שוהל?

נישט נאָר איז זי איינע פון די עלטסטע געביידעס אין דער וועלט, נאָר זי האָט זיך אויך דערהאַלטען ביז צו אונזער צייט אונבעריהרט, אין איהר אָריגינעלען רוימישען סטיל, און ווען עס געפינען זיך איינינע קיר־כען אין דער וועלט, וואָס טיילען פון זיי זענען עלטער פאַר איהר, איז עס קיין וואונדער נישט און אויך נישט קיין זעלטענהייט; וואָרום ווער האָט דען בעלאַגערט אַ קירכע? ווער איז געגאַנגען פערברענען אַ „דאָם“? ווער האָט מלחמה געפיהרט געגען זיי? אַבגעהיט פון די שטאַרקע און מעכטיגע פון דער וועלט דורך די אַלע יאָהרהונדערטע, בעשיצט דורך די מאַכט, וואָס זי בעקליידעט, איז נאָר קיין וואונדער נישט, אַז די קירכע האָט זיך דערהאַלטען ביז אונזער צייט; אָבער אַ שוהל זאָל זיך דערהאַלטען פון

אַלע קרייץ־צוגן, „שוואַרצע טויטען“ און אַלע אַנדערע פערפאָלגונגען און בלייבען שטעהן ביז צו אונזערע טעג — איז עס נישט אַנ'אויסשטעכעניש די אויגען פון אַלע אונזערע שונאים? איז עס נישט אַ שפּאַס פון דער געשיכטע? עס איז ווי די וואָרמס'ער שוהל וואָלט געוואָרפען אַ להכעיס־געשריי די גוים אין פּנים אַריין: „זעהט, נאָך אַלע בעלאַגערונגען און מלחמות, און ווילדע טויטען־טענץ שטעה איך, און בין דאָ ביז'ן הייניטי־גען טאָג!...“

קיינער ווייסט נישט ווען די שוהל אין וואָרמס איז געבויט געוואָרען. איהר אָנפאַנג ווערט פאַרלאָרען אין לעגענדעס פונקט אַזוי ווי די קהלה פון וואָרמס. ווער ווייס, עס קען זיין, אַז איהר פונדאַמענט איז געלעגט געוואָרען פון יענע אידען, וואָס האָבען בעגלייט יוליוס צעזאַר, צושטע־לענדיג זיינע לעגיאָנען פּראָוויאַנט, ווען ער איז אַריבער דעם רהיין די ווילדע גערמאַנישע באַרבאַרען צו בעזיגען. יעדענפאַלס איז בעוואוסט, אַז אין דעם פערטען יאָהר נאָך קריסטוס איז שוין אין וואָרמס געווען אַ אי־דישע קהלה. אין 1034 איז די שוהל בעניים געוואָרען פון אַנ'עלטערע געביידע. אַ שטיין ביים אָרון קודש רופט אָן איינעם אַ „מר יעקב“, וועל־כער האָט די הויז געבויט, כדי מען זאָל איהם דערמאָהנען יעדען שבת. און יעדען שבת ביז הייניטיגען טאָג, מאַכט מען אַ הזכרת נשמה דעם מר יעקב. ביי די קרייץ־צוגן, ווען כמעט אַלע אידען פון וואָרמס זענען אויסגעשלאַכטעט געוואָרען, אָדער זיי האָבען זיך, ווי דאַמאָלס איז דער מנהג געווען, אַליין אויסגע'שחט'ען, איז די שוהל צושטערט געוואָרען. ווידער בעניים, איז זי ווידער אין דער צייט פון „שוואַרצען טויט“, אין פערצעהנטען יאָהרהונדערט, פערברענט געוואָרען, אָבער בלויז דער דאַך און די אינערליכע האַלץ־שניצערייען; די געביידע און די וואונדערבאַרע צוויי זיילען פון דער שוהל זענען געבליבען אונבעריהרט. באַלד זענען ווי־דער די אידען צוריקגעקומען קיין וואָרמס און ווידער בעניים די שוהל. שפּעטער, ווען די פראַנצויזען האָבען בעזעצט די שטאָדט, האָבען זיי גע־מאַכט פון דער שוהל אַ שטאַל. אָבער באַלד האָבען זי די אידען ווידער אויסגערייניגט און אויפגעהאַלטען זי און זי איז אַזוי פערבליבען אין איהר אויסערליכען און אינערליכען סטיל ביז הייניטיגען טאָג. אָבער דאָס וואָס די „קרייץ־צוגן“ און דער „שוואַרצער טויט“ האָבען נישט געקענט מאַכען האָבען די דייטשע יהודים געמאַכט פון דער שוהל — פערדאַרבען איהר

סטיל, שטעלט אייך פאר: געהען און שטעלען אריין אין אזא שוהל אג־
ארגעל! וואס דיימשע יהודים קענען!

טיפע טרעפלער פיהרען אראב אין דער שוהל (צוליעב דעם אודאי,
כדי זי זאל זיך נישט ווארפען די גוים אין די אויגען). פון אינוועניג און
אויסוועניג איז די שוהל א קליינע, א נידעריגע, א צניעות'דיגע; קיין בע־
פוצונג; שטארקע פיער־עקעדיגע גרויסע שטיינער זענען די ווענט פון דער
שוהל, נאר ביים האלב־לבנה'דיגען אויסגעבויגעכטס פון דער שוהל־טהיר
איז אויסגעהאקט אין שטיין פערשיעדענע אידישע ארנאמענטען. דאס־
זעלבע איז אויך אויף די קרוינען פון די צוויי שטארקע ריזיגע זיילען, אויף
וועלכע די שוהל שטיצט זיך. די זיילען זענען פון א וואונדערבארען סטיל;
וואונדערבארע אידישע ארנאמענטען בעקרוינען זייערע קעפ, מיט העברע־
אישע שפרוכען אויסגעהאמערט אין שטיין, וועלכע מען קען שוין, ליידער,
נישט איבערלעזען. די זיילען זענען נישט אין רוימישען סטיל געבויט, ווי
די גאנצע שוהל, נאר אין ביזאנטישען. עס קען מעגליך זיין, אז אידען
האבען מיטגעבראכט מיט זיך צו פיהרען רעשטען פון אנדערע שוהלען
אין אנ'אנדער לאנד, ווי עס איז דאן דער מנהג געווען נישט בלויז ביי
אידען. אויך קריסטען פלעגען בויען זייערע קירכען פון טיילען פון אלטע
טעמפלען, אפילו פון געצענדינערשע.

די שוהל איז פול מיט לעגענדען. שוין ביים אריינגאנג געפינט איהר
צוויי גרויסע שטיינער, וועלכע דיענען אלס צדקה־פושקעס און וועלכע
זאלען שטאמען נאך פון ירושלים, וואס די ירושלים'ער אידען זאלען הא־
בען געשיקט אהער צו זאמלען אין זיי געלד. עס זעהט אויס, אז שוין
דאמאלס האבען די ירושלים'ער אידען געזאמעלט געלד אין דער פרעמד...
הינטער'ן ארון ברענען צוויי נר־תמיד'ס, דאס איז ווידער פערבונדען מיט
א וואונדערבארער לעגענדע. אין דער צייט פון „שווארצען טויט“, צי ביי
אנ'אנדער צרה, איך געדענק שוין נישט, האבען די גוים געזאגט אויף די
אידען, אז די אידען האבען די ברונימער פערגיפטעט און דערפון נעהמט
זיך די פעסט אין שטאדט, און זיי האבען געגעבען די אידען צייט ביז דעם
לעצטען טאג פסח (עס איז געווען פסח־צייט), אז זיי זאלען ארויסגעבען
די שולדיגע, אויב נישט, וועלען זיי אלע אידען אויסשלאכטען. די אידען
האבען אבער נישט געוואוסט פון וואס צו זאגען, און דא קומט דער לעצ־
טער טאג פסח; די צייט פון זייער פערניכטונג איז נאהענט, און קיינער

נעמט אויף זיך נישט די שולד. די אידען זענען אין שוהל פערזאַמעלט, פאַסטען און זאָגען קינות. פּלוצלונג הויבט מען אָן קלאַפּען אין טויער פון דעם געטאָ=טויער; צוויי פרעמדע אידען קומען אָן אין שטאָדט. דער שמש וויל זיי נישט אַריינלאָזען. עס שטעהט אַזאַ צרה פאַר די וואָרמס'ער אידען — אַלע אידען פון וואָרמס זענען אין סכנה אויסגעשלאַכטעט צו ווערען, צו=וואָס זאָלט איהר נאָך אַריינקומען אין שטאָדט? אָבער די פרעמדע אידען ווילען פון טויער נישט אָבטרעטען; מען זאָל זיי דוקא אין שטאָדט אַריינלאָזען; זיי קענען די שטאָדט ראַטעווען. מען לאָזט זיי אין דער געטאָ אַריין, און די צוויי אידען גיבען זיך אָן אַלס די שולדיגע, זיי האָבען עס די ברוגימער פערגיפטעט, זיי זענען די שולדיגע און זיי זאָל מען צום בישאָף איבערגעבען. די צוויי אידען זענען פערברענט געוואָרען אויף קידוש השם און די גאַנצע עדה איז געראַטעוועט געוואָרען. ווער די צוויי אידען זענען געווען, ווייסט מען נישט. אַ טייל האַלטען זיי פאַר מלאכים, אַנדערע פאַר ל"ו צדיקים, און פון זייערע נשמות=וועגען ברענען פאַר'ן אָרון קודש שטענדיג צוויי ליכט.

נעבען דער שוהל געפינט זיך רש"י'ס שטיבעל. דאָס איז אַ קליינער פיער עקעדיגער בית=מדרש'ל מיט אַן'איינגעמויערטע שטוהל אין דער וואַנד. די לעגענדע דערצעהלט, אַז רש"י איז געזעסען אין דעם שטיבעל און האָט געלערנט מיט זיינע תלמידים. חוקרים ווייזען אָן, אַז די געביידע פון שטיבעל איז נשט גענוג אַלט, אַז רש"י זאָל האָבען אין איהר געלערנט, אָבער ווי עס זאָל נישט זיין, עס איז אַ פאַקט, אַז רש"י איז געווען אַ ישיבה=בחור אין וואָרמס און האָט געגעסען „טעג" ביי די וואָרמס'ער בעלי=בתים. און נישט איינמאָל דערמאָהנט ער אַליין אין זיינע שריפטען ווי אַזוי ער האָט געלעבט, ווי ער איז געשלאָפען אויף דער האַרטער באַנק און געגעסען אָרים ברויט און אין דער היים איבערגעלאָזט אַ ווייב מיט קינדער. אַז איך האָב זיך געפונען אין דעם שטיבעל און געזעהן די קאַלטע שטיין=שטוהל, וואָס איז איינגעמויערט אין דער וואַנד, האָב איך זיך דערמאָהנט רש"י'ס שילדערונגען און געזעהן ווי עס שלאָפט ביינאַכט אַ יונגערמאַן מיט אַן'אויסגעבלייכט געזיכט און אַ שוואַרץ, רונדיג שפּראָצענדיג בערדעל אויף דער האַרטער שטיינערנער באַנק פון בית=מדרש, אַז ער האָט אין דער היים איבערגעלאָזט אַ יונג ווייבעל, נאָך וועלכער ער בענקט און אַז ער איז פערוואָגעלט אין דער פרעמדע נאָך דערפאַר, ווייל די פרעמ=

דע שטאָדט ווערט בעריהמט אין תורה, דאָרטען וואוינט ר׳ רוקח און אַנ־דערע בעריהמטע געלערנטע.

דערמאָהנט עס אייך נישט אָן אַ היינטיגען פּרוש אין אַ פּויליש־ליטווישׁ שטעדטעל? אָט אַזוי איז רש״י געווען אַ ישיבה־בחור אין וואָרמס, מיט זיבען—אַכט הונדערט יאָהר צוריק, און געגעסען טעג ביי די וואָרמס׳ער בעלי בתים.

די שטאָדט, ווייזט אויס, גרויסט זיך אויך דערמיט, וואָס רש״י האָט געלערנט אין איהרע טויערן. פון די איבערגעבליבענע געמאָ־טויערן האָט מען אַ טויער אויסגעהאַקט אין דער אידען־גאַס און אַ נאָמען געגעבען דעם טויער „רש״י־טויער“. ווען איהר הערט אַ וואָרמס׳ער דייטשען יונגעל ווי ער זאָגט אייך: „איך וואהן אין ראַשע־טויער, אין דער יודען־שטראַסע“, קלינגט עס אייך אַזוי קאָמיש — די גוי׳שע יונגלעך אין וואָרמס וויסען פון רש״י.

איבער דער שוהל געפינט זיך אַ בוים. עס איז געווען אַ מנהג פון קדמונים אָן אַריבערצופיהרען אין שוהל אַריין אַלטע שמות: אָבגעלעבטע סדורים, חומשים און אַנדערע אידישע זאַכען, וועלכע אידען האַלטען פאַר הייליג. די קאַסטענס שמות זענען שוין פיעל מאָל געווען די וויכטיג־סטע קוועלען פאַר דער אידישער געשיכטע.

שוין פון לאַנג איז געריכטעט געוואָרען די אויפמערקזאַמקייט פון דער געלערנטער אידישער וועלט צו דעם שוהל־בוידעם אין וואָרמס, וואו־הין אידען פלעגען טראָגען פאַר לאַנגע דורות זייערע שמות. פיעל וויכטיגע דאָקומענטען פון דער אידישער געשיכטע האָט מען געפונען אויף יענעם בוידעם: אַלטע אידישע תפלות, פיוטים, שוץ־בריעף פון דייטשע קעניגן, קינות און קלאָג־ליעדער פון די פערפאָלגונגס־צייטען, אין וועלכע אידען בעשרייבען זייערע צרות אין פערשיעדענע שלעכטע צייטען. אין וואָרמס האָט אַמאָל געלעבט אַ שמש, יוספי שמש. דער יוספי שמש איז געווען איינער פון די גרעסטע מאָראַליסטען פון אידישען פאָלק. עס איז נאָך יעצט בעריהמט זיינער אַ מנהג־בוך; ער האָט געזאַמעלט די לעגענדען פון וואָרמס און פערשריבען זיי אין זיין „ספר נסים“ — רעשטען פון דעם ספר האָט מען געפונען אויפ׳ן בוידעם פון דער שוהל.

זעהר אינטערעסאַנט זענען אויך די וויקעלעך, מיט וועלכע מען פלעגט די קינדער וויקלען, ווען מען האָט זיי געבראַכט אין שוהל אַריין

צו פעראידישען זיי. אויף אזעלכע וויקעלעך פלעגען געווענליך די מוטערם אויסהעפטען דעם נאמען און דעם פאמיליען=נאמען. און דעם שטאם=ארט פון קינד, פאר וועלכען עס איז בעשטימט געווארען. אויף דעם וויקעל פלעגען זיי אויך אויסהעפטען דעם סימבאל פון דער הויז, וואו דאס קינד איז געבוירען געווארען: א שיפעל, ווען דאס קינד איז געבוירען געווארען אין א הויז, וואס טראגט אויף זיך א שילד פון א שיף; דערנאך איז דערפון ארויסגעקומען די פאמיליע שיף. אדער א רויט=שילד אדער אן אדלער. אויף דעם בוידעם פון דער ווארמס'ער שוהל ליעגען אלע וויקעלעך, אין וועלכע עס זענען געווען געוויקעלט די ערשטע שטאמפאטערם פון די היינטיגע רייכע יהודים. פון אט די וויקעלעך ווייס מען די געשיכטע פון די פאמיליען. אויפ'ן בוידעם פון דער ווארמס'ער שוהל האט מען געפונען אזעלכע וויקעלעך, וועלכע שטאמען פון אזוי ווייט צוריק, ווי פון דעם מיטען פון זעכציעהנטען יאהרהונדערט, און עס איז אינטערעסאנט צו דערמאהנען, אז מען האט דארט אויך געפונען די וויקעלעך פון די שטאם=פאמיליען פון ווערטהיימערם, פון די אפענהיימערם, פון די גוגענהיימערם, דעם וויקעלע פון דעם שטאם=פעטער פון פעליקס אדלער, דער גרינדער פון דער עטיקאל=סקוהל אין ניו=יארק, און נאך אנדערע בעריהמטע דייטש=אידישע פאמיליען.

נעבען דער שוהל געפינט זיך א בעהאלטענע אלטע מקוה, וועלכע איז אזוי אלט ווי די שוהל, די מקוה האט מען ערשט מיט איניגע יאהר צוריק ענטדעקט. זעהר אינטערעסאנט זענען די אלטע אידישע מקוות אין די רהיין=שטעדט. ניט אזוי לייכט איז אנגעקומען אידען דאס אידישקייט פארציימענס. צוערשט האבען זיי זיך אריינגע'גנב'עט אין א שטאדט און דארט געוואוינט בגנבה: פלעגען זיך איינריכטען אין געהיים א שוהל, א בעהאלטענע מקוה. אט אזעלכע געהיימע מקוות געפינט מען יעצט אין פערשיעדענע שטעדט ביים רהיין. פון דרויסען איז זי פארשטעלט, מען זעהט גארנישט אן. א געהיימע טהיר פיהרט אייך אריין אין א הייל; דארט פיהרען שמייכערנע טרעפען טיעף ארונטער צו דער מקוה. אפטמאל איז די מקוה הונדערט און מעהר פוס טיעף אין דער ערד און איהר זעהט דארום פון דרויסען גארנישט. דערפאר אבער אינעווייניג איז די מקוה איינגעריכט געווארען אויף אן אויסערגעוועהנליך רייכען אופן: די וואונדערבארסטע ארנאמענטען זענען אויסגעהאמערט אין די שטיינער פון

די פערשיעדענע קאַמערען, אַ קאַמער צום פערוויילען, אַ קאַמער זיך אויסצוטהאָן; אויסגעהוילטע פענסטערלעך און נישעס, אין וועלכע עס האָבען וואַהרשיינליך געברענט אייל-לאָמפּען. די געהיימע מקוות ווערען יעצט בעוואונדערט פון דער גאַנצער ציוויליזירטער וועלט. די מקוה אין פריידבערג איז ספּעציעל בעריהמט מיט איהרע רייכע אָרנאַמענטען, און זי איז איינע פון די זעלטנסטע איבערבלייבעכצען פון דער רוימישער קונסט, וועלכע זענען פערבליבען ביז היינטיגען טאָג. אויך איז בעריהמט די מקוה אין ספּייער, וועגען וועלכער עס איז פיעל געשריבען געוואָרען; זי געהערט צו די מערקווירדיגקייטען פון דער בעריהמטער שטאָדט. די מקוה אין וואָרמס איז ערשט זייט איניגע יאָהר אויסגעגראָבען געוואָרען. ליידער האָט זי זיך ניט זעהר גוט דערהאַלטען; פיעלע פון איהרע אָרנאַמענטען זענען אָבגעבראָכען געוואָרען און אויף דעם הויף פון דער וואָרמס'ער שוהל וואַלגערען זיך יעצט אַרום אָפּגעהאַקטע שטיינער פון דער מקוה. אויף דיעזע שטיקער שטיין קען מען נאָך יעצט זעהן אויסגעהאַמערטע פערשיעדענע פויגעל, ווי זיי פּיקען ווייטרויבען, און אַנדערע אָרנאַמענטען. דער גאַנצער געבוי אָבער פון דער מקוה איז פערבליבען אונבעריהרט, און ווען איהר געהט אַראָפּ טיף אונטען און זעהט, ווי די אידען האָבען אַמאָל אָבגעהיט זייער אייגענאַרטיגקייט מיט אַזוינע מסירת נפש, נעהמט אייך אַרום אַ פירכטערליכע אַנגסט פאַר דעם גרויסען סוד פון דעם אויסגעהאַלטענעם אידישען כאַראַקטער.

מיינץ, ווי איך האָב אין אַ פריהערדיגע שילדערונג געשריבען, האָט גאָר נישט דערהאַלטען פון די אַלטע צייטען, אָבער וואָרמס איז געבליעבען ביז צו אונזערע טעג כמעט אונבעריהרט. דאָס זעלבע איז אויך מיט'ן וואָרמס'ער בית-עולם, וועלכער איז פערבליבען אין אַ גוטען צושטאַנד ביז צו אונזערע טעג. זיין אָנפאַנג איז פונקט ווי די קהלה פון וואָרמס און ווי די שוהל פון די לעגענדאַרישע צייטען. יוספי שמש דערצעהלט אין זיין מעשה נסים, אַז אין זיין צייט, דאָס הייסט, מיט דריי—פיער הונדערט יאָהר צוריק, האָט זיך געפונען אויף דעם וואָרמס'ער בית-עולם אַ מצבה, אויף וועלכער עס איז געווען אויפגעקריצט: „איש בחטאו מת“, — דער מענש איז געשטאָרבען פאַר זיינע זינד, דאָס הייסט, בית דין האָט דעם מענשען פער'משפט צו טוידט-שטראָף. דער זעלבער יוספי שמש דערצעהלט אויך, אַז אין יאָהר 1623 האָט איהם ר' אליהו בעל שם אָנגע-

וויזען דעם אָרט אויפ'ן בית־עולם, וואו דער מענש איז „פערשטיינערט" געוואָרען, די בית הסקילה. מען וויל דריגגען דערפון, אַז די אידען אין וואָרמס האָבען אַמאָל געהאַט זייער אייגענעם געריכט, וועלכער האָט פעראורטיילט צום טוידט. היינט ווייס מען שוין ניט פון דעם מצבה־שטיין. דער עלטסטער מצבה־שטיין, וואָס געפינט זיך אויף וואָרמס'ער בית־עולם, שטאַמט פון יאָהר תר"ם, דאָס הייסט פון יאָהר 900, און איז פון אַ רב'ס אַ טאָכטער, מרת פרזא, די טאָכטער פון ר' שמואל, וועלכער איז ערמאָרדעט געוואָרען פאַר זיין אמונה.

די וויכטיגסטע מצבה, וואָס געפינט זיך אויף וואָרמס'ער בית־עולם, איז פון מהר"ם, דער גרויסער רבי ר' מאיר פון ראָטהענבערג, וועלכער איז געשטאָרבען אין אַ פעסטונג.

ר' מאיר פון ראָטהענבערג האָט געוואָלט פאָהרען נאָך ארץ ישראל. אויפ'ן וועג האָט איהם געפאַנגען געגומען אין יאָהר 1286 דער גראַף פון גערץ און איהם איבערגעגעבען אין די הענד פון קיסר רודאָלף, פון האַבס־בורג. דער קיסר האָט איהם אַריינגעזעצט אין אַ טהורם אין עלזאַס און געוואָלט פאַר איהם אַ גרויסען אויסלייז־פרייז.

ר' מאיר פון ראָטהענבערג האָט אָבער פערוועהרט די אידען דורך חרם, אַז זיי זאָלען בעצאָהלען פאַר איהם דאָס אויסלייז־געלד דערפאַר, וואָס דער קיסר האָט געשטעלט אַ צו־הויכען פרייז. עס איז געווען אַ מנהג פאַרצייטענס, אַז ווען אַ קיסר האָט בעדאַרפט האָבען געלד, האָט ער עס דורך פערשיעדענע אויסריידען אַרויסגעקוועטשט פון אידען. אָבער ווען אַ קעניג אָדער אַ בישאָף האָט געוואָלט אַ שטאָדט, וואָס איז איהם געטריי געבליעבען געגען אַ שונא, בעלוינען, האָט ער בעפוילען די אידען פון שטאָדט צו געבען אַזויפיעל און אַזויפיעל זילבער און גאָלד דער שטאָדט, ווי מיר געפינען עס פון לודוויק דער בייער אין יאָהר 1315 און אויך שפּעטער, וועלכער האָט בעפוילען די אידען פון וואָרמס צו בעצאָהלען די וואָרמס'ער איינוואוינער אַ גרויסע סומע געלד אַלס אַ פערגיטיגונג, וואָס ער האָט געוואָלט מאַכען די וואָרמס'ער איינוואוינער.

כדי ניט צו לאָזען אויסקוועטשען פון די אידען קיין געלד האָט דער בעריהמטער רב, רבי מאיר פון ראָטהענבערג, פערבאָטען די אידען צו בעצאָהלען פאַר איהם די פערלאַנגטע סומע אויסלייז־געלד.

אין טהורם איז דער רב געזעסען זיין גאנץ לעבען לאנג און דארט געשריבען זיינע בעריהמטע ספרים. אין דער ווארמס'ער שוהל ווייזט מען אייך נאך יעצט אן א ספר־תורה, וואס זאל האבען געקומען צו שווימען קיין ווארמס מיט'ן וואסער, וועלכער ר' מאיר פון ראטהענבערג האט ארויסגעשיקט פון טהורם. אין טהורם איז ער טאקי געשטארבען און איז דארט אפגעלעגען פערצעהן יאהר. קיינער האט נישט געקענט צוקומען צו זיין קערפער, דערצעהלט די לעגענדע, ווייל א פייערדיגער ראנד איז געשטאנען ארום איהם. ביז מיט איינינע יאהר שפעטער האט א איד פון פראנקפורט, וועלכער האט געוואלט האבען די זכיה צו ליגען נעבען דעם גרויסען רב, געבראכט זיין קערפער פון טהורם צו קבורה אויף דעם ווארמס'ער בית־עולם.

אבער די וויכטיגסטע מצבה, וואס געפינט זיך אויפ'ן ווארמס'ער בית־עולם, איז די מצבה פון די צוועלף פרנסים.

גארנישט שטעהט אויף דער מצבה אויפגעשריעבען, א חוץ די ווערטער: „פ"נ י"ב פרנסים". אונטער דעם שטיין, וואס שטעהט ביים מויער פון אלטען בית־עולם, רוהען די אשעם פון צוועלף אידישע העלדען.

אין יאהר 1349 איז אין ווארמס אנגעקומען דער „שווארצער טויט", די מגפה, וואס האט זיך אריינגעגנב'עט אין יעדען הויז און אויסגעטויטעט וועמען זי האט געוואלט. א שווארצער פלעק אויפ'ן פנים— טויט! די גוים האבען געזאגט, אז די אידען, אום נקמה צו נעהמען פאר אלע פערפאלגונגען, האבען די ברונימער פערגיפטעט. דער בעסטער בעוויז איז די שווארצע אלמנה מיט איהר סקעלעטען־פנים און בלוטיגע הענד, וועלכע געהט ארום אין שטאדט, ביז זי קומט־אן צו די מויערען פון דער אידישער גהעטא און דארט שטעלט זי זיך אב און געהט נישט ווייטער. קיינער וויים נישט פארוואס דער שווארצער פלעק־טיפוס האט אויסגעמידען די אידישע גהעטאן; עס איז אבער א פאקט, אז די אידען האבען וועניגער געליטען פון דער שרעקליכער מגפה אין מיטעלאלטער, ווי די קריסטען. צי דאס איז געווען דערפאר, וואס די אידען האבען דעמאלט רייניגער, היגיענישער געלעבט, מעהר בענוצט די מקוה, ווי די קריסטען די באד, וועלכע איז דאן כמעט נישט באנוצט געווארען, צי עס זיינען געווען אנדערע אורזאכען, אבער א פאקט איז, אז די שווארצע מגפה האט אויסגעמידען די אידען.

די קריסטען האָבען עס אויסגעטייטשט, אַז נישט אַנדערש, אַז די אידען פערגיפטען די ברונימער, און זיי אַליין, די אידען, ווייסען וועלכע וואַסער צו טרינקען. און ווי אין אַנדערע שטעדט, אַזוי אויך אין וואָרמס, זיינען די וואָרמס'ער איינוואוינער אַרוים אין די גאַסען מיט קירכען=פאָהנען און הייליגען געזאַנג און געשטורעמט די מויערען פון דער אידישער גהעטאָ די אידען צו פערטיליגען. צו מאַכען דאָס מעהר רעכטפערטיג איז זיך דער שטאָדט=ראַטה פון וואָרמס אין ראָטהויז צונויפגעקומען און אָהנע אויסצוהערען די אידען האָבען זיי אַ משפט אַרויסגעגעבען אַלע אידען פון וואָרמס אויסצושלאַכטען. די וואָרמס'ער אידען האָבען בעשלאָסען צו שטאַרבען אינאיינעם מיט די גוים. צוועלף פרנסים פון דער שטאָדט האָבען זיך אין זייערע שוואַרצע מאַנטלען אָנגעטהאָן, צוועלף שאַרפע חלפים אונטער זייערע שוואַרצע מאַנטלען אַרונטערגענומען און זיך געלאָזט פיהרען צום ראטה=הויז, פאַר די ראהטס=לייט צו קומען. צוערשט האָבען זיי זיך געוואָרפען אויף די קניע פאַר די ראָטהס=לייט און מיט געוויין און געבעט געפרואווט זיי איבערצייגען אין זייערע אונשולד, און ווי נאַריש עס איז זיי צו בעשולדיגען אין פעראורזאַכען די פעסט, וועלכע איז אַ גאָט'ס שטראָף. אַגב האָבען זיי געוואָלט איבערצייגען די ראַטהס=מענער, אַז אויך די אידען לײַדען פון דער שוואַרצער מגפה. די ראַטהס=מענער האָבען ניט געוואָלט אויסהערען די צוועלף פרנסים און האָבען געהאַלטען אין איין שרייען: די אידען, די אידען, זיי מוזען שטאַרבען! דאַן האָבען די צוועלף פרנסים אויסגעשריען: „צוזאַמען מיט אייך!“ און זיך געוואָרפען מיט זייערע חלפים אויף די ראַטהס=מענער און אויסגעקוילעט ביז איינעם. דאַן זיינען זיי אַוועק אויפ'ן אידישען בית=עולם און אויסגעגראָבען אַ ברודער=גרוב בײַ דער וואַנד, ווייל מערדער און זעלבסט=מערדער בעדאַרפען ליעגען בײַ דער וואַנד, און גע'שחט'ן יעדער זיך אַליין מיט זיין אייגענעם חלף.

זייער קבר איז נאָך ביז היינט אויפ'ן אַלטען בית=עולם פון וואָרמס, און איבער זייער קבר שטעהט אַ קליינער האַלב=אָפּגעבראָכענער שטיין מיט די איינציגע ווערטער: „פ"נ י"ב פרנסים“.

אין דער אלטער דייטשער שטאדט ראטענבורג

ראָטענבורג איז דאָס עלטסטע שטעדטעל אין אייראָפּאַ, וואָס איז איבערגעבליבען און דערהאַלטען געוואָרען ביז צו אונזערע טעג. נישט קיין איין הויז, נישט קיין איין גאַס, נאָר די גאַנצע שטאָדט איז איבערגעבליבען ביז צו אונזערע צייטען, אַזוי ווי זי איז געווען אין מיטעלאַלטער, אונבאַריהרט און אונפאַרענדערט. די שטאָדט ליעגט פערלעגען, אָבגעלעגט אָן אַ זייט, און די גרויסע מאָדערנע צייט, וואָס האָט מיט דעם רויך פון איהרע פאַבריק־קוימענס אָבגעווישט דעם מיטעלאַלטער פון דער ערד, האָט זי פערשוינט. די שטאָדט איז איבערגעבליבען אַזוי ווי זי איז געווען. שפּעטער האָט מען מיט אַ כּיון אָבגעהיט דעם כאַראַקטער פון דער שטאָדט, אַז די שטאָדט זאָל איבערבלייבען אַלס אַן אָנדענקען, ווי עס האָט אויסגעזעהן אַ שטאָדט אין מיטעלאַלטער. עס געפינט זיך נישט דאָרט קיין איין הויז, וואָס זאָל יונגער זיין פון עטליכע הונדערט יאָהר. טיילען פון איהר זענען אַלט ניין הונדערט, טויזענד יאהר. אַרום דער שטאָדט ציהט זיך נאָך ביז׳ן היינטיגען טאָג די מויער, וועלכע האָט זי בעשיצט געגען אַן איינדרינגליכען פיינד. ביי יעדען אַריינפאָהר אין שטאָדט דורך יעדע גאַס, הויבט זיך אויף איבער דער מויער אַ הויכער שפּיציגער טורם, וועלכער בעשיצט דעם מויער. אַז עס קומט אין אָוועגד, ווערען נאָך פיעל טויערן ביז׳ן היינטיגען טאָג פערשלאָסען, און מען קען נישט אַריינקומען און נישט אַרויסגעהן פון שטאָדט. און ווען עס ענדיגט זיך די שעה, הויבט אָן דער טורם פון שטאָדט־הויז צו קלינגען, ווערט אַ געקלינגעריי פון אַלע טורעמס פון שטאָדט. אַרום דער מויער

ציהט זיך אַ הילצערנע גאַלעריע, אויף וועלכער די איינוואוינער פון שטאָדט האָבען געקעמפט געגען דעם איינדרינגליכען פיינד. ראָטענבורג איז געווען פון דרייצעהנטען יאָהרהונדערט ביז כמעט צו אונזער צייט אַ פרייע שטאָדט. דאָס הייסט, זי האָט נישט געהערט נישט צו קיין קעניג, נישט צו קיין הערצאָג. נאָר די בעלי־בתים פון שטאָדט האָבען אַליין איבער זיך רעגירט. זיי האָבען אויסגעקליבען אַ בורגמייסטער, און דער בורגמייסטער איז געווען דער פאָטער פון אַלע איינוואוינער. די בעלי־בתים, די מייסטער מיט די בעלי־מלאכות, זענען געווען די סאָל־דאַטען, און אַז אַ פיינד איז בעפאַלען די שטאָדט זענען די בעלי־בתים אַרויף אויף דעם מויער און געוועהרט זיך מיט פייל און בויגען געגען דעם שונא. די ווייבער האָבען אַרויסגעטראָגען קאָכענדעס וואַסער, גע־זאָדענע בליי, שטיינער און האָלץ־וואַרפער און געהאָלפען פערטרייבען דעם שונא. די שטאָדט־מויער מיט די טהורמס מיט די הילצערנע גאַ־לעריע, וועלכע איז איבערגעבליבען אונבעריהרט ביז אויף אונזערע טעג גיט אַ קלאָרען בעגריף ווי אַזוי עס האָבען געלעבט די מענשען אין מיטעל־אַלטער. און היינט, אַז עס וויל ווער שטודירען דאָס לעבען אין מיטעל־אַלטער, קען פון דער שטאָדט מעהר לערנען, ווי פון פיעלע דיקע ביכער, דערפאַר קומט מען פון דער גאַנצער וועלט בעזוכען ראָטענבורג, וועל־כע איז איבערגעבליבען אַן אונבעריהרט דענקמאַל פון אַלטע צייטען.

ראָטענבורג איז אויך בעריהמט מיט איהרע קירכען און הייזער, וועלכע גיבען אַ קלאָרען בעגריף וועגען דעם פריה־דייטשען גאָטיק־סטיל. אינטערעסאַנט איז ווי אַזוי די בעריהמטע „יאַקאָב'ס קירכע" פון ראָטענ־בורג איז געבויט געוואָרען. זי איז געבויט געוואָרען פון דעם געלד, וואָס מען האָט איינגעלייזט פאַר פאַרגעבען עברות און פאַר „חלק לעולם הבא". האָט אַ ראָטענבורגער בעל־הבית געטראָפען אַ אידען אויפ'ן וועג און אונטערגעשאָכטען איהם דעם האַלז, און אַוועקגענומען דאָס זעקעל געלד, וואָס ער האָט געטראָגען אויף זיין האַלז, האָט ער נאָר בעדאַרפט קומען צום בירגערמייסטער און קויפען אַ מחילה־קוויטעל פאַר אַ טייל פונ'ם געלד, וואָס ער האָט צוגענומען פון אידען, און אַלע זינד זענען איהם פאַרגעבען געוואָרען. מען האָט זיך אויך געקענט איינהאַנדלען אַזעלכע מחילה־קוויטלעך נישט נאָר פאַר פערגאַנגענע זינד, נאָר פאַר צוקינפטיגע זינד. עס האָט ווער געגלוסט צו אַ אשת איש און מורא גע־

האָט פאַר גאָט, האָט ער נאָר געדאַרפט געבען אַ פּאָר מטבעות אויף די קירכע און אויסקויפען זיך אַ מחילה־קוויטעל און טהון וואָס זיין האַרץ האָט געגלוסט. פון הונדערט יאָהר לייזאַכטס פאַר אַזעלכע מחילה־קוויטלעך איז געוואָרען אויפגעשטעלט די הערליכע „יאַקובס קירכע“, איינע פון די שענסטע מאָנומענטען פון גאָטישען סטיל.

אין די קירכע געבויט געוואָרען פון אַזאַ „אתנן־זונה“־געלד, איז דערפאַר די קירכע אַליין אַ לויב־געזאַנג צו גאָט. איין אויסגעשריי, אַ האַגד אויפגעהויבען צום הימעל. דער גאָטישער סטיל איז בעשאַפען געוואָרען אין דער צייט פון העכסטען רעליגיעזען עקסטאַז, אין דער צייט פון די קרייץ־צוגן, ווען הונדערטער טויזענדער מענשען האָט אַרומגעכאַפט אַ רעליגיעזע משוגעת און זיי האָבען געוואָרפען היים, ווייב און קינד, און געלאָזט זיך אין אונבעקאַנטע לענדער, איבער פיעלע אונבעטראָטענע וועלדער, איבער מדבריות און ימים צו בעפרייען ירושלים פון די אונגלויביגע הענד. אָט דער רעליגיעזער עקסטאַז האָט בעשאַפען יענעם סטיל, וועלכער שטייגט אַרויף אין די הימלען צו גאָט. אַ גאָטישע קירכע, אַ גאָטישע געביידע הויבט זיך אויף פון דער ערד און שטייגט וואָס־אַמאָל העכער, העכער ווי אַ לויב־געזאַנג צו גאָט, אויסגעגאָסען אין איין מאַסיווען שטיין. דער גאָטישער סטיל האָט פיינד זיך צוצעוואַרפען, ער זאַמעלט זיך, און אַלץ שטרעבט צו איין ציעל, וואָס־אַמאָל העכער, העכער. דער גאָטישער סטיל ווייסט נישט פון קיין קאָמפּראָמיסען. אכזריות'דיג איז ער, פאַנאַטיש און מיסטיש רעליגיעז...

עס געפינט זיך אין ראָטענבורג אַ קליינע קירכע, וועלכע רופט זיך די שעפער'ס קירכע. די קירכע שטאַמט פון די קרייץ־צוגן און רופט זיך שעפער־קירכע דערפאַר, ווייל מעהרסטע פון די וואָס האָבען אָנגערייצט דאָס פאָלק צו געהן בעפרייען ירושלים, זענען געווען שעפער. אין דער קירכע געפינט זיך אַן אַלטאַר, אין דעם אַלטאַר האָבען די קרייץ־צוגער געשליפען זייערע שווערדען, איידער זיי האָבען אויף מלחמה אַרויסגעצויגען. דער אַלטאַר טראָגט נאָך שפּורען ביז היינטיגען טאָג פון דעם שאַרפען די שווערדען אויף זיין שטיין. אין דעם פוס־טרעפ פון אַלטאַר האָבען זיי געשאַרפט זייערע שפּיזען. דאָס איז דער גאָט פון גאָטישען סטיל. ביי דעם אַלטאַר פון דער גאָטישער קירכע, וועלכע איז געשטעלט פאַר'ן גאָט פון יע־

נער צייט׳ האָט מען געשאַרפט די שווערדען און אויף זיינע אַלטאַר־טרעפען די שפּיזען.

דער גאָט פון גאָטיק האָט נישט געוואוסט פון קיין רחמנות, אונערבאַרמדיג איז ער געווען — פורכטבאַר, ביי זיינע מזבחות האָט מען די מעסערס געשאַרפט.

און אַזוי ווי דער גאָט אַזוי איז זיין סטיל. הויבען זיך די קירכען און די הייזער צו איהם ווי די בערג, אייגער שטעלט זיך אויפ׳ן צווייטענס רוקען — נאָר וואָס העכער צו קומען צו גאָט. און נישט בלויז שטיינער און מויערן הויבען אויף די הענד צום הימעל, נאָר מענשען און טייבען, בלומען און חיות קריכען אויף די געזימסען און בויגען זייערע העלזער און פּנים׳ער צו גאָט. דאָס פּנים פון דעם גאָטישען מענש איז אויסגעלייטערט, פערביסען אין צער, און שרעקליך פערוועהטאָגט. און אפילו די חיות, די הינד, די פויגעל, וואָס לעהנען־אונטער די געזימסען זענען נישט קיין מענשליכע חיות, נישט קיין שטוב־חיות און נישט קיין מענשען־בלומען, נאָר אויסטערלישע, נישט פון דער וועלט, נאָר בעזעסענע פון רוחות רעות, מיטהישע, שרעקליכע.

און אַזוי ווי דער קריסטען־גאָט איז געווען אין דער צייט פון גאָטישען סטיל אַזוי אויך דער אידישער גאָט. דורך דעם גאָטישען סטיל קען מען לערנען פאַרשטעהן די גאַנצע פעריאָדע פון די שרעקליכע אידען־ליידען פון דער צייט פון די קרייץ־צוגן. עס האָט מיך שטענדיג געוואונדערט די גרויסע אָפּפערוויליגקייט פון די אידען אין דער צייט פון דורות מיט אַן אונגאַטירליכע לייכטיגקייט מקריב צו זיין זיך אויף קידוש־השם. נאָר אין קיין פעריאָדע פון דער אידישער געשיכטע געפינט מען נישט אַזאַ אונערבאַרמדיגען פאַנאַטישען, איך וואָלט געזאָגט אונמענשליכען, „קידוש־השם״ ווי אין דער צייט פון די קרייץ־צוגן. אידען האָבען זיך פשוט מאַסענווייז, אין די הונדערטער זיך אַליין געשאָכטען, און אויסגעשאָכטען זייערע ווייבער און קינדער מיט זייערע אייגענע הענד פאַר זייער אמונה. דער גאָטישער קריסטען־גאָט האָט זיך אָנגעשלאָגען אויף דעם „גאָטישען״ אידישען גאָט...

דורך דעם האָבען די דייטשע אידען אין דער צייט פון די קרייץ־צוגן נישט אַרויסגעגעבען (אַ חוץ אין זעהר אַ קליינע צאהל) קיינע אנוסים, ווי די שפּאַנישע אידען ביים גירוש פון שפּאַניען. „גאָטיק״ ווייס

נישט פון קיין קאָמפּראָמיסען. דאָס האָט נישט געקענט געשעהן אין פופצעהנטען און זעכצעהנטען יאָהרהונדערט, ווייל דעמאָלט איז שוין דער רעליגיעזער עקסטאַז, וואָס האָט בעהערשט די וועלט אָבגעקיהלט געוואָרען. די וועלט איז שוין נישט פרום געווען. וואָלטען די שפּאַנישע אידען געהאַט אויסצושטעהן זייער נסיון אין עלפטען און צוועלפטען יאָהרהונדערט, וואָלטען זיי זיך אויך געווען געשאָכטען פאַר זייער אמונה, ווייל די וועלט איז דעמאָלט געווען פער'שיכור'ט אין רעליגיעזען עקסטאַז. די שפּאַנישע אידען האָבען געלעבט אין דער צייט פון רענעסאַנס, דעם סטיל, וואָס מענשען האָבען געשאַפען בײ זיך, פאַר זייער עולם=הזה, פאַר זייער אייגענעם געברויך — נישט פאַר גאָט. דורך דעם איז בײ זיי, בײ די שפּאַנישע אידען געווען אַזוי פיעל קאָמפּראָמיסניקעם מאַראַנען...

גאַנץ ראָטענבורג איז פול מיט דעם סטיל. מיט דעם רעליגיעזען פאַנאַטיזמען, אכזריות'דיגען אָהן=רחמנות'דיגען „גאָטיק“. עס הויבען זיך אויף די הייזער, איינס העכער איבער דאָס אַנדערע מיט זייערע שפּיציגע קעפּ, שטומע שטאַרקע ווענד מיט גאַנץ קליינע, קליינע פענסטערליך, וועלכע מען זעהט קוים אָן. גאָרנישט איז אויף דער וואַנד, קיינע בעפּוצונג, קיינע בעציערונג, נאָר שטום און טויט הויבט זי זיך אויף, העכער, העכער צו גאָט. און ווען איהר געהט אַרוים בײנאַכט אויפ'ן אַלטען מאַרק, און איהר זעהט זיך מיט אַמאָל אַרומגערינגעלט מיט די הויכע שטומע ווענד, וועלכע פערלירען זיך אין טונקעלהייט פון דער נאַכט, כאַפּט אייך אָן אַ שרעק. אייך דאַכט זיך, אַז איהר זענט געפאַנגען געוואָרען, ווי אַ קליינע, קליינע פליג אין אַ הויכער שוהל. אַזוי פיהלט איהר זיך נידעריג, נידערגעדרקט צו דער ערד, שטויביג פאַר דעם וואַלד הויכע שטומע ווענד, וועלכע הויבען זיך אין הימעל אַריין.

אין דער שטאָדט געפינט זיך אויך „אַ אידען=גאַס“, און אַן אַלט אידיש בית=עולם, וועלכער איז פערשאָטען געוואָרען און אויף זיין פּלאַץ שטעהט היינט אַ קאַרוסעלע... די אידען פון ראָטענבורג האָבען געטיילט דעם גורל פון אַלע דייטשע אידען אין מיטעלאַלטער. אין דער צייט פון דער שוואַרצער פּעסט אין 14=טען יאָהרהונדערט זענען די איינוואוינער בעפאַלען די אידען און האָבען זיי אויסגעשאָכטען. נאָר אַמערגסטען האָבען אידען אָפּגעשניטען אין אָנפאַנג פון 16=טען יאָהרהונדערט בײ דעם פויערים=אויפשטאַנד. דאָס פּראָסטע פויערים=פאָלק, וועלכע זענען געוואָ=

דען פערשקלאַפּט פון הונדערטער יאָהרען פון די ריטערס און גראַפען, האָבען זיך אויפגעהויבען אין אַ בונט, און אין די צעהנדליגער טויזענדער האָבען זיי זיך געזאַמעלט פאַר די מויערן פון ראַטענבורג, און ווען זיי האָבען די שטאָדט איינגענומען, האָבען זיי זייער כעס אויסגעלאָזט אויף די אונבעשיצטע און אויף די אונבעהאָלפענע — אויף די אידען. זיי האָבען אויסגעקוילעט די אידען. און די רעשטע זענען זיך צולאָפען... פערשפרייט זיך איבער דער וועלט, און גערופען זיך אויף דעם נאָמען פון זייער שטאָדט „ראָטענבורג“ ((דורך דעם געפינען זיך אַזוי פיעל „ראָטענבורגער“ ביי אונז). פון דאַמאָלס אָן זענען קיין אידען נישט געווען אין שטאָדט ביז גאָר אין דער לעצטער צייט. די מצבות פון בית־עולם האָבען באַלד די קריסטען צושלעפט און בענוצט זיי אַלס ווינקעל־שטיינער פון זייערע הייזער. אָבער די גאַס, אין וועלכער אידען האָבען געוואוינט רופט זיך נאָך ביז'ן היינטיגען טאָג „די אידען־גאַס“, און דער גייסט פון די אַמאָליגע אידישע איינוואוינער איז נישט אויסגעלאָשען געוואָרען פון די „אידען־גאַס“ ביז'ן היינטיגען טאָג. פיעלע הייזער פון די אידען־גאַס האָבען איינגעמויערט אין זייערע וואנד אַ מאַסע מצבות. אין איינע פון די הייזער זענען איינגעמויערט צוויי מצבות פון אַ ברודער און אַ שוועסטער, איינע נעבען די אַנדערע, וועלכע, זעהט זיך אויס, זענעןביידע גע'הרג'עט געוואָרען אין איין וואָך, וואָרום זיי זענען ביידע בעערדיגט אין איין וואָך, איינע נאָכ'ן אַנדערען. אויפ'ן ברודערס מצבה לעזט זיך: „פה נקבר משה בן הרב יהודה לוי ט"ו אלול, קל"ט לפ"ק" און באַלד נעבען דער מצבה איז איינגעמויערט אין דער וואַנד די מצבה פון זיין שוועסטער: „ואחותו הנערה רעבלין נקברה כ"ב אלול קל"ט לפ"ק". איך שטעל מיר פאָר, אַז ביינאַכט מוזען קומען די נשמות פון ברודער און שוועסטער, און רייסען, רייסען זייערע מצבות פון די וואַנד.

נישט נאָר אין די וואַנד פון די הייזער זענען די אידישע מצבות איינגעמויערט. נאָר אַ טייל פון זיי גאָר די עלטסטע זענען איינגעמויערט אין אַ קירכע, אין אַ מוזעאום, און זיי שטעהען נעבען די מצבות פון ריטערס, פון גראַפען. טיילמאָל קען זיין, אַז די מצבה פון אַ אידישען הרוג שטעהט נעבען דעם מצבה־שטיין פון דעם ריטערליכען מערדער, וועלכער האָט דעם אידען ערמאָרדעט. יעצט שטעהען זיי צוזאַמען אין איין מוזעאום.

אין דער ענד פון דער אידען=גאַס געפינט זיך איינע פון די שענסטע און מערקווירדיגסטע הייזער פון שטאָדט. אַ הויז אין גאָטישען סטיל מיט רענעסאַנס שניצעריי, וועלכע מען רופט נאָך ביז'ן הײנטיגען טאָג „דאָס אידען=טאַנץ=הויז“. דאָס הויז איז וואַהרשײנליך געשטאַנען נעבען די שוהל, פון וועלכע עס איז קיין זכר נישט געבליבען. און עס האָט געדיענט, ווי אין פיעלע דײטשע שטעדט אַלס אַ חתונה=הויז און אַ פערווײלונגס=פלאַץ פאַר דער אידישער געמײנדע, דורך דעם טראָגט עס דעם נאָמען.

צום סוף וויל איך אײך דערצעהלען אַן עפּיזאָד, וואָס האָט פּאַסירט מיט מיר אין ראָטענבורג. ווען איהר זעהט ערגיץ=וואו אין אַ קינאָ=בילד, ווי עס שטעלט פאָר אַ מיטעל=אַלטערישע ריטערישע מעשה, און צווישען די ריטער און מאַרק=גרופּען, און לאַנדס=קנעכט, און אַנדערע אַזעלכע העלדען, דערזעהט איהר אויפ'ן עקראַן מיט אַמאָל דאָס אָנגעזיכט פון מײן ווענינקײט, זאָלט איהר וויסען, אַז איך בין נישט דערטרונקען געוואָרען אין מיטעל=אַלטער, אין וועלכען איך בין אַרײנגעפאַלען פאַר אַ שטיקעל צײט צוריק און קען זיך נאָך אַלץ נישט אַרויסראַטעווען. נאָר עס איז געשעהן צוליעב אַ טעות. איך האָב זיך געפונען אין „יאַקאָב'ס קירכע“ אין ראָטענבורג, וואו איך האָב מיט גרויס אויפמערקזאַמקײט שטודירט די וואונדערבאַרע האָלץ=שניצערײען פון דעם גרויסען נירענבורגער קינסטלער דיעמענטשנײדער, וואָס אײנע פון זײנע מײסטערווערק געפינט זיך אין „יאַקאָב'ס קירכע“ אין ראָטענבורג.. אין דרויסען פאַר דער קירכע האָט אַ קינאָ=קאָמפּאַניע אויפגענומען אַ בילד פון מיטעל=אַלטער, וועלכעס האָט זיך אָפּגעשפּיעלט אין ראָטענבורג. עס איז נעגאַנגען אַ גאַנצער צוג פון גראַפען אין גאָלדענע פּלאַשצען, ריטערס מיט כלי=זײן בעהאַנגען און כלות און דיענסט=מוידען אין גאָלדענע קלײדער אָנגעטאָן און נאָך אַזעלכע רוחות אין מיטעלאַלטערישע בגדים. זײענדיג אַזוי פערטיעפט אין אַ בילד, דערהער איך פון דרויסען אַ געלאַף און אַ גערודער, איך, פערגעסענדיג, אַז מען נעמט אין דרויסען אַ „פּיקטשור“, האָב געגעבען אַ לויף אַרויס, און אַ שפּרונג אַרײן אין אַ חתונה=צוג, צווישען ריטערס און מיטעל=אַלטערישע כלות. איהר קענט זיך פאָרשטעלען, וואָס עס האָט זיך דאָרטען אָפּגעשפּיעלט, אַז עס האָבען זיך נענעבען אַ לאָז אויף מיר ריטערס מיט שווער בעלײגטע פערד, נאַראָנים

פון מיטעל־אַלטער מיט טראָלדיגע מיצען, לאַנדס־קנעכט מיט האַק־מעסערס אין די הענד, און אַנדערע נאָך מיט אַלערליי כלי־מכשירים, אַז איך האָב זיך קוים אַרויסגעכאַפּט אַ לעבעדיגער פון זייערע הענד און אַנטלאָפען אין דער קירכע אַריין, און געשטעלט זיך אויף אַ פּלאַץ אין דער קירכע, וואָס אין מיטעל־אַלטער, ווען אַ טוידט־פעראורטיילטער האָט זיך געראַטעוועט אין דער קירכע און געשטעלט זיך אויף דעם פּלאַץ האָט מען איהם געשענקט דאָס לעבען. זעהענדיג, אַז זיי קענען מיר גאָרנישט טאָהן, האָבען זיי זיך אָנגעהויבען נאָכצופרעגען אויף מיר, און געוואָהר ווערענדיג, אַז איך קום פון אַמעריקא, פון ניו־יאָרק, און אַזוי ווי דאָס בילד ווערט געמאַכט פאַר אַ ניו־יאָרקער פירמע, ווען זיי מיך פאַר אַ שטראָף לאָזען אין דעם בילד און זאָלען מיך מיינע פריינד דערקענען און האָבען וואָס צו לאַכען...

קויפן און פארקויפן
דאָס בוך אין אַמעריקע
א י ז   פ אַ ר ב אָ ט ן